

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

36055

36055, VII, B, f.

36055, VII, B. f

cart.

Kranjska deželà

Spisal

Josip Ciperle

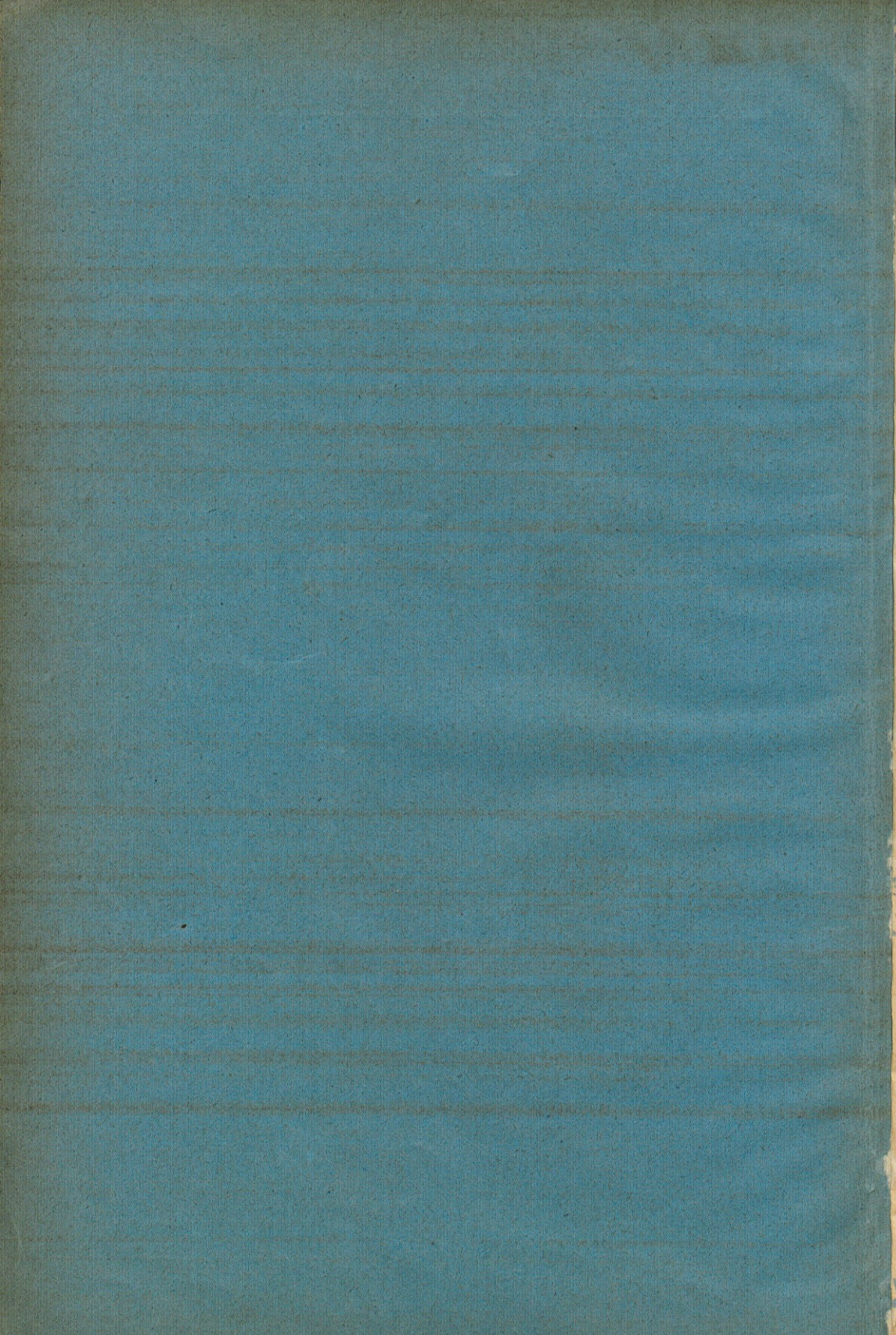

V Ljubljani 1899

Natisnila
R. Miličeva
tiskarna

KRANJSKA DEŽELA

36055

SPISAL

JOSIP CIPERLE

V LJUBLJANI

ZALOŽIL PISATELJ — TISKALA R. MILICEVA TISKARNA

1899

Predgovor.

Svojo domovino poznati, bodi vsacemu rodoljubu sveta dolžnost. Opiraje se na to staro načelo, prepotoval sem v svojem prostem času celo kranjsko deželo, z zanimanjem sem čital in študiral spise, ki govore ali o nje zgodovini, ali o nje tleh, vodah, prebivalcih, krajih i. t. d. Bavil sem se pa tudi s tem, iz česa obstoje nje tla, to je z geologijo, kajti ravno na podlagi te vednosti razumevajo se dosti-krat še le krajevni odnošaji, obrt, promet in druge stvari. Nabral sem v teku let mnogo gradiva, kojega nekaj podajam v kratkih potezih v tej knjigi. Za začetek to zadostuj. Knjiga ni obširna, toda ker je povedano vse na kratko, najde se v nji mnogo tvarine, ki utegne zanimati tudi širje kroge. Umeva se, da spisovanje take knjige ni bila lahka stvar, posebno zato, ker do sedaj Slovenci še nimamo take knjige, na kojoj bi se lahko opiral. Pač se dobi gradiva dovolj, a to je raztrošeno po tako raznih knjigah in časopisih, da že samo zbiranje daje mnogo truda, mnogo več pa še sestavljanje. Ker imam še dosti gradiva, in ker bodem nabiral še v prihodnje, upam, da se mi ponudi prilika, da spišem pozneje obširnejšo knjigo o prelepi kranjski deželi.

Knjiga ta je razdeljena na več oddelkov. Naj le o nekaterih nekaj pripomnim. V zgodovinskem oddelku sem opisal le glavne točke tikajoče se zgodovine kranjske. Opisal sem, kako je bilo v deželi v prazgodovinski in rimski dobi, kako je dalje iz stare slovenske Karantanije nastala Kranjska marka, in kako in kedar so se ji pridružile druge pokrajine, da je nastalo to, kar imenujemo sedaj: vojvodstvo kranjsko. Posamičnosti navel sem potem pri opisu posamičnih krajev. — V oddelku, ki govori o vodah, bode ono poglavje, ki govori o jezerih, prav gotovo zanimalo. Smem reči, da sem tu omenil marsikaj, kar še ni bilo obče znanega. Tudi podzemeljski svet kranjski ima v tej knjigi svoje odlično mesto, saj je kranjska dežela posebno čarovita ravno pod zemljo. — Z največjo pozornostjo sem pa opisal krajepisni oddelek te knjige. Tu sem omenil: 1. vse one kraje, ki so važni radi svoje velikosti; 2. one, ki se

odlikujejo po obrti, prometu in rudariji; 3. one, ki imajo zgodovinsko važnost: bodi si da so bili naseljeni že v prazgodovinskem času, ali za časa rimske oblasti, ali pa da so postali važni v poznejši zgodovini kranjski; 4. one, v kojih so se rodili možje, ki so delovali na tem ali onem kulturnem polju; 5. one, ki se odlikujejo po svoji krasni okolici; 6. one, v kojih se nahaja kaka znamenitost in 7. one, kojih ime je že samo na sebi zanimivo. Čitatelj bode lahko opazil, da sem se dostikrat pečal obširno z neznatnimi kraji. Temu je pa vzrok ta, da so ti kraji ostali ravno neznatni, ker še nikdo ni opozarjal na nje, da je ravno na Kranjskem dosti tako zvanih neznatnih krajev, ki v resnici zaslužijo, da se jih pogleda natančneje, kajti v mnogih tacih je več zanimivega, bodi si za turista, prirodoslovca ali starinoslovca, česar dostikrat v jako znanih krajih ni.

Navesti moram še vire, ki so mi služili pri spisovanju te knjige. Prvi vir mi je bilo lastno opazovanje, dalje delo našega preslavnega Valvazorja, Costova knjiga: »Wanderungen durch Krain«, »Izvestja muzejskega društva« slovenska in nemška, razni »Jahrbücher der Geologie«, Erbenovo: »vojvodstvo kranjsko«, zgodovine raznih fara kranjskih, dopisi nekaterih gospodov tovarišev, katerim izrekam tu prisrčno zahvalo, dalje »Catalogus Cleri«, »Zgodovinski Zbornik«, Dimitz: »Geschichte Krains«, Vrhovčevi spisi tikajoči se Ljubljane, »Dom in Svet«, »Planinski Vestnik« i. dr.

Na Dunaju, 19. aprila 1899.

Pisatelj.

A.

Zgodovina kranjske dežele.

1. Prazgodovinski čas. Ta čas se deli na pet dob: 1. na staro kameneno dobo, 2. na dobo severnega jelena, 3. na mlajšo kameneno dobo, 4. na bronasto dobo in 5. na železno dobo.

Najstarša naselbina kranjska je bila na ljubljanskem barju. V prazgodovinskem času se je razprostiralo tu veliko jezero med gorami, kojih rob ni še bil pretrgan pri Ljubljani. Na tem jezeru so bile postavljene tako imenovane stavbe na koleh. Prve take so zasledili 1875 na južnem delu barja ob cesti na Ig, ter jih tudi kmalu popolnem izkopali. Med koli se je našlo mnogo ostankov in odpadkov orodja, orožja in jedil tedanjih prebivalcev. Ti ostanki so pa bili: izdelki človeške roke, razno kamenje dostikrat iz daljnih krajev, živalske kosti in razni rastlinski plodi.

Izdelki človeške roke obsegajo raznovrstno hišno orodje in orožje. Izklesano je iz kamna, iz živalskih kosti, ali pa je izdelano iz gline in brona. Našlo se je tudi nekaj čolnov, kojim se vidi, da so bili tesani z bronastimi sekirami. Iz teh ostalin pa sklepajo učenjaki, da je stala tu naselba že v mlajši kameneni dobi, in da je segala v bronasto dobo. Mnogo teh izdelkov res ni bilo domačih, posebno oni niso, ki so iz kamenja, ki se ne dobi po Kranjskem, n. pr. iz kresalnega kamna i. dr. To pa svedoči zopet, da so kolarje obiskovali že kupci, morda iz Etrurije ali pa celo iz Grškega, ki so zamenjavali te stvari najbrže za živalske kože ali pa še kaj jednacega. Da so pa imeli prazgodovinski prebivalci Kranjskega zveze z Grki, o tem nam piše tudi pravljica o Jazonu, ki je baje zasnoval Emono. Divjačine je pa bilo jako mnogo po gorah in gozdih, ki so takrat obdajali barijsko kotlino. Dobile so se med koli kosti bivola, losa, divjega kozla in bobra. Največ je pa moralo biti jelenov, srn, medvedov, risov in volkov. Kolarji so pa redili tudi domače živali: ovce, koze, neko vrsto govedu in prašičev. Celó pse so imeli, in sicer dvoje plemen: male in velike. Prvi so potomci šakala, drugi pa volka.

Žita sicer še niso sejali kolarji. Mesto njega je pa bil v hrano kolarjem sad povodnega oreha ali raška, ki je rastel po vsem močvirju. Ta sad so semleli med kamenjem v moko, ter si napravljali kruh. Dobil so se med koli ostanki lešnikov, malin, jerebik in dreva.

Iz poznejšega prazgodovinskega časa se pa najde po Kranjskem premnogo naselbin, tako zvanih gradišč. Najstarša gradišča so po strmih gričih, le malo jih je po ravnini. Obdajali so te naselbe nasipi, in na nje so bile prislonjene hiše. Poleg nekaterih so se našla tudi grobišča ali pa plaveži, kajti kjer je bila prilika, kopali so tedanji prebivalci tudi rudo, ter jo topili. Najiminitnejša gradišča kranjska so: gradišče pri Vačah, pri Sv. Magdaleni nad Šmarjem, pri Šmarjeti na Dolenjskem, na Križni Gori pri Cerknici in na hribu Ulaka nad Starim Trgom pri Ložu. Tu je stala najbrže stara ilirska trdnjava Metullum. Med gradišči pa, ki so stala na ravninah, sta pa najiminitniši: gradišče Nauportus, sedanja Vrhnika in pa gradišče pri iztoku Ljubljanice v Savo pod sedanjim Zalogom. Da pa pri mnogih gradiščih ni najti grobov, je najbrže vzrok ta, da so mrličje sežigali in pepel raztrošali po zemlji.

2. **Rimska doba.** Leta 128 pred Kristusom so imeli tedanji prebivalci kranjske dežele prve boje z Rimljani. Konzul Aemilius Scaurus jih premaga, ter spravi celo Vipavsko dolino in sosedni kraški svet pod rimsko oblast. Ker se je pa podjarmljen narod večkrat uprl rimski oblasti, se vname leta 30 pr. Kr. nova vojska z Rimljani. Ti prihrumé pod poveljem Avgustovim, ter razdenejo vsa gradišča po južnem delu sedanje Kranjske, med njimi tudi mogočni Metullum. »Malo mest« — piše Trdina — »se je branilo kedaj s tako trdovratnostjo, kot Metullum. Zastonj so je Rimci naskakovali, zastonj so metali kamenje na zidovje, zastonj skušali po mostovih, koje so na ozidje vrgli, v trdnjavo priti. Njih napadi so bili odbiti, njih struge, ki so metale kamenje, razrušene in mostovi podrti; že veliko Rimljanov pade, in sam Avgust iz dveh ran krvavi. Pa vkljub temu vendar od oblege ne odneha, ampak od dne do dne hujše pritiska. Možje Metulla, ki so branili mesto, so s časom v bojih skopneli, kajti le 3000 se jih je štelo. Tako Rimljani slednjič proderó. Ko žene Metulla to vidijo, zapró se v neko poslopje, in se tu z otroki vred zažgó, do zadnjega diha svobodne.«

Od Metulla se obrne Avgust proti severu, ter si prisvoji najprvo ozemlje ob reki Krki. Iz Krške doline prestopi potem v dolino Kolpe, dere dalje ob tej reki proti Savi, ter si pribori trdnjavo Segesto, stoječo pri iztoku Kolpe v Savo, koji so dali potem Rimci ime Siscia (sedanji Sisek).

Severni del kranjske dežele podjarmil je pa Rimljanom pastorek Avgustov Tiberij od leta 12 do 9 pred Kr. Tega leta še le je prišla cela kranjska dežela pod rimsko oblast.

Rimljani so zasnovali po Kranjskem prva mesta. Na ljubljanskem Mirju so sezidali tabor, v kojem je bilo prostora za tri legije. Poleg tabora je pa nastalo mesto Emona, prednica sedanje Ljubljane. Tam kjer se dviga sedanji Kranj, je stalo rimsko mesto Santicum. V okolici Višnje Gore je stala rimska Magnania, kakor trdi Valvazor. Sedanje Trebnje se

je imenovalo Praetorium Latobicorum. Vas Vihre pri Krškem stoji na mestu, kjer je bil sezidan rimski Municipium Flavicornum Neviodunum. Tudi Idrija je bila rimska naselbina, klicala se je Ad Silanos, kakor piše Linhart. Poleg teh postavili so Rimljani tudi celo vrsto naselb ob cesti, ki je peljala z Ogleja na Kranjsko in s Kranjskega v Celéjo in Sisek. A tudi nekatera že obstoječa gradišča so utrdili in razširili Rimljani, tako n. pr. stari Nauportus in gradišče stoječe pri Igu, koje se je imenovalo potem Magnus Vicus.

Na Kranjskem je bilo že v predrimski dobi nekaj prav dobrih cest. Rimljani so jih delom podaljšali, delom pa tudi zgradili nekaj novih. Sezidali so pa tudi svojim bogovom po raznih krajih svetišča.

Vendar se je pa že v rimski dobi širilo krščanstvo po Kranjskem. Oznanjevala sta je že v prvem stoletju po Kristusu sv. Mohor in Felicijan. V kratkem se je ustanovila v Emoni tudi škofija. Kipi štirih škofov iz tedanje dobe, ki so se imenovali: Maksim, Flor, Kast in Grenadij, se nahajajo v stenah rotunde v stolni cerkvi v Ljubljani. Znano je pa tudi, da so se mnogi rimski cesarji odločno protivili razširjanju krščanstva. Na stotine junakov, ki so raje trpeli mučeniško smrt, nego da bi se odpovedali krščanski veri, navaja nam zgodovina. Tudi na Kranjskem je tekla mučeniška kri, tudi Kranjska ima svoje mučenike. V prvi vrsti je to sv. Pelagij, ki je umrl za vero leta 284 v Neviodunu, potem pa še sv. Heradij, sv. Pavel in sv. Akvilinij.

3. **Narodno preseljevanje.** V dobi narodnega preseljevanja svojili so si Kranjsko razni narodi. Najprvo prideró vanjo 452 po Kr. Hunci, po njih je prišla v last Herulom, kojih načelnik Odoaker je bil po odstavljenju zadnjega rimskega cesarja Romula Avgustula gospodar Rima. Za temi si prisvoje Kranjsko Vshodni Gotje in slednjič Longobardi. Ko pa odidejo ti leta 568 v Italijo, prikažó se na Kranjskem Slovenci.

4. **Slovenska država.** Prebivali pa niso takrat Slovenci samo po Kranjskem, imeli so v lasti tudi celo Koroško, Štajarsko in Primorsko, velik del Solnograškega, Tirolskega in Gornje Italije. Tu so bili Slovenci samostojni gospodarji, imeli so svojo upravo in svoje kneze. Imenovali so se takrat Korošane ali Gorošane, ker so prebivali po goratem svetu. Država pa, kojoj so si zasnovali iz navedenih pokrajin, imela je najprvo ime Karantanija, pozneje se je pa imenovala kar naravnost Sklavinija, t. j. Slovenija. Knezi pa vladajoči to državo stolovali so v Karnskem gradu pri Celovcu.

5. **Konec slovenske samostojnosti.** Hude boje so pa imeli Korošani, ali kakor so se tudi jeli imenovati s časom Slovenci, z Obri. Ti divjaki so pridrli iz Azije, kakor njih predniki Hunci, se naselili po zapadnem Ogrskem, ter nadlegovali dolga leta sosedne narode. Da bi se jih odkrižali Slovenci, pokliče njih knez Borút 748 Bavarce na pomoč.

Ti so res prišli, ter premagali s Slovenci vred Obre, a spravili so pa tudi ob jednem Slovence pod svojo oblast. A ko 788 podjarmijo Franki Bavarce, pridejo z njimi vred tudi Slovenci pod jarem frankovski.

Od začetka so pustili Franki Slovencem še nekaj samostojnosti. Niso se dotikali njih uprave, pustili so jim tudi svobodno voliti svoje kneze. Toda kratko je trpelo to. Upor slovenskega kneza Ljudjevita je dal Frankom povod, da so zrušili slovensko upravo, da so izgnali kneza, ter združili Slovence popolnem s frankovskim kraljestvom. To se je zgodilo 823 po Kr.

6. Kranjska marka. Franki so razkrojili staro slovensko Karantanijo na več delov ali mark. Jedna izmed teh je dobila ime »Creina marcha« ali »Carniola«, to je po naše Kranjska marka ali Krajina. Od tega časa se še le pričinja prav za prav samostojna zgodovina kranjske dežele.

Ta Kranjska marka pa ni obsegala vsega sedanjega kranjskega sveta. Niso nam sicer znane natančne nje meje, toda toliko lahko rečemo, da je obsegala velik kos one zemlje kranjske, kojemu se pravi dan danes Gorenjsko. Jugo-vshodni kos, t. j. sedanja dolenska stran je bila spojena oni čas še s Hrvatskim; jugo-zapadni kos je pa pripadal nekaj k Istri, nekaj pa k Furlaniji.

Kranjska marka je imela svoje lastne mejne grofe, ki so bili s prva podložni cesarjevim namestnikom na Bavarskem, od 876 pa koroškim vojvodom. Teh grofov poznamo petero: Popo, Waltilo, Udalrik I., Eberhard in Udalrik II. Stolovali so najprvo v Goričah pri Medvodah in pozneje v Kranju. To mesto je bila tedaj prva stolica kranjske dežele. Kakor pa kažejo imena znanih peterih mejnih grofov kranjskih, so bili ti ljudje tujci. V začetku so bili najbrže frankovskega pokoljenja, in pozneje po razdelitvi frankovske države, ko je pripala dežela kranjska nemški državi, Nemci.

Prva novotarija, kojo so vpeljali Franki, in kojo so pozneje nadaljevali Nemci, so bili tako zvani najemi ali fevdi. Znano je, da je cesarju pripal v podjarmljenih deželah ves oni svet, ki je bil pust, ali brez gospodarja. Ta svet je delil potem, kakor in komur ga je hotel. Dajal ga je pa vedno le svojim pristašem, ki so se posebno odlikovali v bojih, ali pa škofom in samostanom. Tako so prišli prvi Franki in Nemci na Kranjsko.

Ali ravno v stari slovenski Karantaniji je bilo takrat premnogo sveta brez gospodarja. Hudi boji z Obrji pokončali so premnogo Slovencev, in zato so se naseljevali ravno po slovenski zemlji najbolj po gostem tujci; in razume se tudi, da se je med vsemi slovanskimi rodovi pogubilo naroda slovenskega največ. Tudi narod slovenski je izgubil s časom popolnem pravo do svoje zemlje. Saj med Slovenci, kakor med Slovani

sploh, ni bilo nikdar tako strogo prikrojenih posestev, kakor med Nemci. Kar je bilo sveta, bil je lastnina občine. Tudi narodu slovenskemu so odmerili potem Nemci zemljo: toliko je tvoje, toliko je sosedovo. Tudi Slovenec je postal najemnik. Njegova ni bila zemlja več, smel je le uživati to, kar je rodila zemlja. A še tega ne vsega. Nekaj je moral dati pred vsem svojim novim gospodarjem. Prvič sedaj je bil primoran plačevati davke, najprvo seve s pridelki, pozneje pa v denarju. Ker je moral dajati to najprvo Frankom, imenoval je Slovenec davke »franke«, kakor se še sedaj čuje med narodom.

Toda že pod vlado Bavarcev in pozneje pod Franki jelo se je razširjati krščanstvo po Kranjskem. Kakor poprej v rimski dobi, tako tudi sedaj so bili oznanjevalci te vere odposlanci iz Ogleja, pozneje pa tudi duhovniki iz Solnograda. Oglejski patrijarhi ustanovili so na Kranjskem prve župnije in sicer v Stari Loki in Beli Cerkvi l. 1074 in v Št. Vidu nad Ljubljano 1085. Tudi prve samostane ustanovili so Oglejci in sicer v Stičini 1136, v Velesovem 1221 in samostan sv. Antona na prehodu iz Neveljske v Savinjsko dolino 1228.

Leta 1071 je podelil cesar Henrik IV. oblast na to deželo oglejskemu patrijarhu. A že čez par let je prišla pod oblast Henrika iz rodu Epenstajnarjev. Ta rod, ki je imel v lasti posebno dolgo deželo koroško, se je odlikoval posebno s tem, da je pospeševal priseljevanje Nemcev v slovenske kraje. Toda tudi Henrikova ni bila dolgo kranjska dežela, kajti 1093 je bila zopet podeljena oglejskemu patrijarhatu. Med tem so pa vzeli Hrvatom Meranski grofje dolensko stran, in za ta junaški čin so dobili oni 1173 vrhovno poglavarstvo nad kranjsko deželo. Dolenska stran je dobila ime Slovenska krajina ali »Windische Mark«, in oba ta zjedinjena dela sta se imenovala odslej »Carniola et Marchia«. Kranjsko je obstajalo takrat iz gorenjske in dolenske strani.

Jeden izmed teh grofov Meranskih, Henrik po imenu, se je pa zameril cesarju. Vsled tega mu je bilo vzeto Kranjsko, koje je prišlo 1209 zopet in sicer sedaj tretjič pod Oglej. Oglejci so pa imeli tudi sami na Kranjskem ogromna posestva. Zraven teh so bili tudi jako imoviti na Kranjskem koroški vojvodi, kojih imovino so dobili po njih grofi iz Ortenburka, ki so bili tudi hudi grmanizatorji. Še drugi mogočni posestniki so bili v deželi grofi Meranski, Celjski in Goriški, dalje Turjačani, Babenberžani, brizinski škofje, kojim je pripadala cela loška okolica, briksenski škofje, kojim je bil podložen ves blejski in bohinjski svet i. dr.

S časom so pa postali Babenberžani najmočnejši rod na Kranjskem, pridobili so si namreč največ posestev. Vsled tega je podelil tudi nemški cesar Miroslav II. zadnjemu Babenberžanu Miroslavu Bojevitemu Kranjsko v fevd, ter mu dovolil povišati je na vojvodstvo, kar se je tudi zgodilo 1245. Po smrti tega Miroslava 1246 se je polastil vlade na Kranj-

skem Urh III., vojvoda koroški. Ta je izvolil v Ljubljani za deželnega glavarja Rudelina s Hrušice (Rudelin von Pierbaum), ki je začel 1261 stolovati na Gradu v Ljubljani.

Ta Urh je pa pripoznal 1268 Otokarja II., českega kralja, dedičem svojih posestev in svoje vlade na Koroškem in Kranjskem. Toda temu vzame ti deželi 1276 Rudolf Habsburški, ter ju izroči tirolskemu grofu Meinhardu, in po njem njegovemu sinu Henriku. Po Henrikovi smrti 1335 pa pride Kranjska pod Habsburžane, kojim pripada tudi do današnjega dne.

7. **Habsburžani.** Leta 1336 dobi Rudolf IV. s priimkom Ustanovnik od Oglejcev grad vipavski in postojinski. Njegova naslednika Albreht III. in Leopold III. dobita 1366 Devin in Prem. Po smrti goriškega grofa Albrehta V. 1374 jima pripade pa še Metlika in druga njegova posestva po Notranjskem. Kmalu potem jima zaprisežejo tudi posestniki ob Pivki, iz Krasa in Istre, kakor bi bili vsi iz jedne zedinjene dežele. Leta 1382 sta prišla Trst in Reka pod Habsburžane in pod Kranjsko. — V začetku 15. stoletja 9. oktobra 1408 so napali Turki prvič kranjsko deželo. Napali so jo potem še prav po gostem, in najhujše so razsajali 1471, ko so zažgali 40 cerkva, 200 krajev in v služnjost odgnali 20.000 prebivalcev. Zadnjič so prišli na Kranjsko 1736. — Po smrti Miroslava, zadnjega grofa Ortenburškega, so dobili Habsburžani večino njegovih posestev na Kranjskem, in 1456 tudi posestva Celjskih grofov. Leta 1491 se je Trst ločil od Kranjskega, zato je pa prišla pod Kranjsko 1492 lastnina grajščakov iz Devina. — Leta 1515 se je vnel na Kranjskem prvi kmečki punt. Temu jih je sledilo potem še več, in sicer v letih 1525, 1573, 1585, 1602, 1635 in 1662. — Okolo leta 1525 se je jela širiti po Kranjskem lutrova vera, kojo so pa zatrli še le 1628. — Leta 1776 je šla Reka v oblast Madžarov, 1780 se je pa združila Idrija s Kranjskim, Motnik z okolico pa še le 1809.

8. **Ilirija oživljena.** Dné 14. oktobra 1809 je morala Avstrija odstopiti Napoleonu I. Kranjsko, Zgornje Koroško, Goriško, Trst, Istro, Reko, ogrsko primorje in Hrvatsko. Te dežele je spojil potem Napoleon v jedno celoto ter ji dal ime Ilirija. Leta 1811 ji je pa pridružil še Dalmacijo. Glavno mesto Ilirije je bila Ljubljana, kjer je tudi stoloval general-gubernator Ilirije. Toda ta Ilirija je obstojala le do 1813, v kojem so bili Francozi zopet prognani z Avstrije.

Prvi general-gubernator Ilirije je bil maršal Marmont, drugi general Bertrand, tretji Junot in četrti Fouché. Ta je zapustil Ljubljano 25. avgusta 1813, kajti Avstrija si je zopet priborila izgubljene svoje dežele. Ilirija je pa še ostala takova, kakoršna je bila pod Napoleonom do leta 1816, samo da je mesto francoskega general-gubernatorja začel uradovati v Ljubljani avstrijski civilni in vojaški gubernator 13. vinotoka 1813.

Leta 1816 je skrčila Avstrija nekoliko Ilirijo ter jo omejila le na Koroško, Kranjsko, Goriško in Istro. Razdelila jo je pa še na dve guberniji: na gubernijo ljubljansko in gubernijo tržaško. Ljubljanske gubernije glavno mesto je bila Ljubljana, tržaške pa Trst. Prva je obsegala Kranjsko in Koroško, druga pa Goriško in Istro.

Ljubljanskih gubernatorjev ali guvernerjev je bilo sedem: Lattermann od 1813 do 1816 gubernator še cele Napoleonove Ilirije, od 1816 pa samo ljubljanske gubernije. Za njim so uradovali: Strassoldo, Inzaghi, Swerts-Spork, Schmidburg, Weingarten in Welsersheim.

9. **Kranjsko samostojna kronovina.** Leta 1849 je postalo Kranjsko samostojna kronovina. V Ljubljani se je ustanovilo cesarsko namestništvo. Prvi in jedini cesarski namestnik kranjski je bil grof Chorinsky. Od 1861 ima pa Kranjsko le deželnega predsednika. Njih imena so nastopna: Ulepitsch, Schloissnig, Bach, Conrad, Wurzbach, Auersperg, Widman, Kalina, Winkler in Hein.

B.

Lega kranjske dežele.

Kranjsko leži med $31^{\circ} 27'$ in $33^{\circ} 10'$ vshodne dolgosti in med $45^{\circ} 28'$ in $46^{\circ} 30'$ severne širokosti. Zemljepisna dolgost dežele znaša tedaj $1^{\circ} 43'$, zemljepisna širokost pa $1^{\circ} 2'$.

Najvshodnejši konec dežele je na hrvatski meji ob Savi pod vasjo Jesenicami, najzapadnejši pa za Fužinami (Weissenfelsom) na Gorenjskem. Ker sta ta kraja oddaljena drug od drugega $1^{\circ} 43'$ to je blizo 2° , vshaja solnce Jesenicam vsak dan skoro osem minut prej, nego prebivalcem Fužin.

Najsevernejši konec Kranjskega je tako imenovano Korensko sedlo v Karavankah, najjužnejši pa lice Kolpe južno od Črnomlja. Ker pa znaša zemljepisna širokost nad 1° , imajo prebivalci dežele na severnem koncu za celih osem minut daljši dan, nego na najjužnejšem. Dan je tem daljši, čem bolj se bližamo severnemu tečajniku. Tako je n. pr. dan v Petrburgu na Ruskem 21. rožnika osemnajst ur in trideset minut dolg. To mesto pa tudi leži že na 60. grádu severne širokosti. V Obdorsku v Sibiriji pa traja dan 21. rožnika celih 24 ur.

Najdaljši dan na najjužnejšem koncu kranjske dežele traja 15 ur in 30 minut, na najsevernejšem pa 15 ur in 38 minut.

C.

Tla kranjske dežele.

U v o d.

Kranjska dežela je sploh gorata. — 54⁰/₀ vsega njenega površja je višavje, 25⁰/₀ pokriva pogričje in le čez 21⁰/₀ vsega površja se prostirajo ravnine. Po geologiški sestavi spada 57⁰/₀ dežele k svetu južnih apnenih Planin, 38⁰/₀ h kraški tvorbi in samo 5⁰/₀ vseh tal pokrivajo starše ali diluvijalne in mlajše ali aluvijalne naplavine. Te razne tvorbe pa napravljajo v deželi tako očitne razlike, da deli že narod sam Kranjsko na tri dele: na Gorenjsko, Dolenjsko in Notranjsko. — Gorenjsko je planinski svet, na Dolenjskem prevladuje pogričje, po Notranjskem je pa kraški svet.

I. Gorenjska tla.

1. Triglavski skupek.

Ta skupek zakriva cel severo-zapadni kot gorenjske strani. Na severu mu je meja Beli potok, ki teče v Zilico in potem Sava Dolinka, — na vshodu od začetka zopet ista Sava do tje, kjer priteka vanjo Sava Bohinjka, potem Velika Sava do Kranja in slednjič cesta s Kranja skozi Bitnje v Loko, — na jugu Selska Sora, — na zapadu pa Soča do Bolca, dalje proti severu Koritnica, potem vrh Predela in slednjič potok Zilica.

Po dolinah tega skupka se nahaja apnenec, peščenec in premogovi škrilniki. Podlaga goram so pa povsod premogovi ziljski skladi, nad kojimi so zloženi tako imenovani hallstadtski in rabeljski skladi triasne tvorbe premenjeni največ v dolomite. Ti sestavljajo ob jednem tudi vse nižje vrhove tega skupka. Najviši vrhovi so pa iz apnenca retiške tvorbe, iz tako zvanega dachsteinskega, ki kaže tudi tu in tam dolomitno skladbo. Na južni strani tega skupka se pa prikazujejo na dan že apnenci kredne tvorbe združeni s peščenci in laporji, ter obroblija severno stran Sorške doline.

Izmed rud nahajajočih se v tem skupku je najznamenitejša železna ruda. Najde se v obliki bobovca, ter ima v sebi 30—50⁰/₀ železa. Dobiva se okolo Bohinjske Bistrice, Kroke, Kamne Gorice in Železnikov, pa tudi na planotah krog Triglava in po njegovem podgorju. Kopali so jo tu že v prazgodovinski dobi. Rimljani polastivši se dežele kranjske so potem le nadaljevali pričeto delo, in še v srednjem veku so bili ti rudniki podlaga prav živi obrti z železom. Dan danes se ne koplje bobovec tu nikjer več. Nahaja se sicer še vedno mnogo rude po teh krajih,

toda izkopavanje bi stalo preveč denarja, ker bobovec se dobiva le še po nepristopnih brezdnih, na legah starših apnencev ali pa na visocih planotah.

Velevažen je pa učinek vode v tem gorovju. Na površju tu voda nima nikjer obstanka. Ona prebija vse vrhovne sklade, ter se poseda do najdolnejših peščencev in škrilnikov, zraven pa še ruši in podira notranje sklade. Vsled tega se vseda na mnogih krajih zemlja, delajo se luknje, brezdna in propadi. To vse pa daje temu gorovju nekako podobo kraškega sveta.

A tudi na površju gospodari voda strašno ob nevihtah. Z mogočno silo trga skalovje ter je vlačí v doline. Malokje pa tudi razbije strela toliko skal, kakor ravno okolo Triglava. Vzrok temu je, da je toliko železne rude v tem skalovju.

Najviši vrh je tu Triglav, ki se dviga iz kamenitega morja slemen, propadov, dolov in planot s tremi vrhi 2865 *m* visoko. Vidi se ga iz cele dežele, a tudi z njegovega vrha se odpira očem prekrasen in jako obsežen razgled po Kranjskem, Štajarskem, Koroškem, Tirolskem, Beneškem in Hrvatskem. S Triglava se vidi 190 *km* v daljavo. Dolgost razgleda se proračuni namreč lahko za vsako goro po nastopni formuli: $\sqrt{h(2r + h)}$. *h* = visokost gore, *r* = dolgost polumernika zemlje = 6.378 *km*, $2r = 12.756$ *km*. Poleg prekrasnega razgleda pa je Triglav imeniten radi bogate in lepe flore. Vrhunec Triglava je 24 do 30 *m* dolg in 4 do 6 *m* širok. Na njem je postavljen Aljažev stolp, v kojem je prostora za 4 do 5 ljudi. — Svoje ime ima pa ta orjak po starem slovanskem bogu Triglavu, kojega kip je imel tri glave v znak, da je vladal nadzemeljski, zemeljski in podzemeljski svet. Posvečen mu je bil črn konj.

Triglav je nekako središče temu skupku. Od njega se raztezajo na vse strani gorski hrbti z mnogimi rogi in vrhi, ter se spuščajo po strmih rebrih navzdol v dolinice, ki se vijó v njih znožju. Iz hrbta, ki se vleče v krivi črti proti severo-zapadu se dvigajo vrhi: Križ 2435 *m*, Rogica 2584 *m*, Suhi Plaz 2643 *m*. Od Križa proti zapadu so: Razor 2601 *m*, Prisojnik 2555 *m*, Mojstrovka 2367 *m*, Travnik 2200 *m* in Jalovec 2655 *m*. Od Jalovca proti severu sta Mirnik 2345 *m* in Ponca ali prav za prav Poldnevnicca 2280 *m*. Od Mirnika proti zapadu pa kipí prav na meji kranjsko-goriški Mangart ali Babji Zob 2678 *m* visoko. — Proti severo-vshodu se pa potegujeta dva hrbta: iz levega kipi Cmir 2391 *m*, iz desnega pa Mali Triglav — Vodnikov Vršac — 2740 *m*, dalje planota Kredarica in za njo Rjovina 2584 *m*.

Tretji hrbet se vleče jugo-vshodno od Triglava. V njem so: Tošec 2270 *m*, Veliki Draški Vrh 2243 *m* in Mali Draški Vrh 2132 *m*. Jugo-vshodno od tega hriba se pa prostira planota Pokluka, katero veže s Triglavom sedlo Velopoljske planine. Od nje je pa ločena po potoku

Radovini tako zvana Radovniška planota, koji sta mejaša Jerebikovec 1583 na zapadnem, Možaklja 1301 pa na vshodnem koncu.

V četrtem hrbtu pa, ki se vleče od začetka proti jugo-zapadu, ki se pa na koncu Bohinjske doline zasukne proti vshodu, se dvigajo po vrsti: Kanjavec 2570 *m*, Vršac 2194 *m*, Lipač 2400 *m*, Vogel 2350 *m*, Kol 2003 *m*, Bogatin Veliki 2008 *m*, Kuk 2008 *m*, Škrbina 1997 *m*, Črna Prst 1845, Mušič 1604 *m* in Babji Zob nad Bohinjsko Belo 1129 *m*. Vshodno od Mušiča je pa planota Jelovica, polna jelovih gozdov in pašnikov, iz koje moli tudi več vrhov. Najvshodnejša nje vrha sta: Sv. Jošt 860 *m* in Sv. Marjeta 654 *m*, oba pri Kranju.

V krilu teh hrbtov in planot je pa mnogo dolin in dolinic. Najznamenitejša je dolina Save, ki loči Triglavski skupek od Karavank. Poteguje se od severo-zapada na jugo-vshod. Izmed družih dolin omenjamo nastopne: Prva je tako zvana Rimska dolina. Steka se od Fužin na jug proti oni mogočni steni, ki veže Mangart s Predelom. — Druga se imenuje struga Črnega potoka. Vleče se s Fužin proti Kepi. — V tretji ležita Klanški jezeri, v kojih ozadju kipí Mangart. — Četrta je Planica. Steguje se od Radeč na jug pod Jalovec in Travnik, med kojima je prehod v Trento. V nji izvira Sava Dolinka. — Peta se zove Mala Peščenica. Vleče se od Kranjske Gore k Mojstrovki. — Šesta tako imenovana Velika Peščenica se pričinja tudi pri Kranjski Gori. Nje konec pa obmejjajo na jugu Prisojnik, Razor, Križ, Rogica in Suhi Plaz. Iz nje sta dva prehoda na Goriško, in sicer Korito med Prisojnikom in Razorjem in pa Križko sedlo med Razorjem in Križem. — Sedma dolina so Vrata, kojoj pretaka potok Bistrica. V nji je tudi sloveči vodopad Peričnik. Iz nje pa vodi dvoje potov: jeden na Kredarico in na Triglav, drugi pa čez Ljukenjski prehod na Goriško. Od Vrat se odcepita še dve dolini: Krma in Kot, po kojih vodijo tudi pota na Triglav. Od Krme se pa odkroji še dolina Radovine, v koji je krasna soteska Vintgar in zanimiv vodopad. — Osmja je Bohinjska dolina, kojoj pretaka Sava Bohinjka narejjaje prelepo Bohinjsko jezero, in konec ktere je tudi prehod na Goriško. — Deveta je pa dolina Lipnice začenjajoča se pod Kropo in končujoča se pri Podnartu in vanjo stekajočih se dolin Kroparice in Kamenščice.

Podzemeljskih jam je več v tem skupku. Najznameniteja je ona pod Babjim Zobom pri Bohinjski Beli. Druga je tako zvana »čestitljiva jama« pri Lipnici blizo Radovljice. Tretja je na Možaklji. Na Sorški planini severno od Sorice je troje jam; in v Štonah na bohinjski meji, kjer je popolnem kraški svet, nahaja se več jam.

Po divjosti teh krajev v Triglavskem skupku bi sodili, da tukajšnje naselbine ne morejo biti prav stare. Toda izkopavanja v novejšem času so dokazala, da so po teh krajih bivali ljudje že pred rimsko dobo, celó

da je v teh krajih iskati začetkov kulture na Kranjskem. Tukajšnji prazgodovinski prebivalci so kopali rudo, jo topili, ter narejali iz dobljene kovine razna orodja in orožja. Starinoslovci so našli tu gradišča, poleg gradišč so pa bili vedno plaveži in rudniki. Tako se dviga blizo bitenjske cerkve v Bohinjski dolini grič, kojemu pravijo Bohinjci »ajdovski gradec«. V zemlji njegovi tiče ostanki raznih stavb, stolpov in zidu. Zvunaj zidu pa leži polno žlindre in na pol stopljene rude. Knez Windischgrätz je tu izkopal mnogo železnih in bronastih stvari iz prazgodovinskega časa. Rimljani, o kojih se je mislilo dolgo, da so bili oni prvi rudokopi na Kranjskem, so le nadaljevali izkopavanje.

A tudi za poznejšo zgodovino so važni ti kraji. Ko se je potem pod bavarsko in frankovsko vlado začelo širiti krščanstvo po Kranjskem, so bile te gore zadnje zavetišče paganskim Slovincem. V Bohinjski dolini so bili zadnji a tudi najhujši boji med kristjani in pagani. Premagani so bili Slovenci, in njih vodja je bil krščen potem pri izvirku Savice.

Leta 1040 po Kr. so dobili skoro ves ta svet briksenški škofje v fevd. A leta 1803 vzel jim ga je finančni erar. Trideset let pozneje so ga dobili sicer zopet ti škofje v last, a prodali so ga 1858.

2. Loška goratina.

Ta goratina ima podobo klina, kojemu hrbet je goriška meja, in kojega ost je prav nad Škofjo Loko. Ona ima samo en širok gozdnat hrbet, ki se vleče z Goriškega proti Loki, in čegar rebri se nagibljejo na sever v dolino Selske Sore, na jug pa v dolino Poljansčice. Geološka sestava je pa tu ista, kakoršna je v Triglavskem skupku.

V tem gorovju se je izkopavala do leta 1873 bakrena ruda in sicer v obliki vitrijola v Škofjem hribu, čez koji se prehaja v Cerkno na Goriškem. Svinčeni rudniki so pa bili v Oselici, a tudi ti so se opustili. Pri Hotovljah se pa koplje še dan danes marmor.

Na goriški meji stojé velikani te goratine: Porezen 1631 *m*, jugovshodno od njega Velika Kopa 1258 *m* in vshodno od te Črni Vrh 1228 *m*. Od tega pa naravnost proti vshodu kipé: Blegaš 1563 *m*, Koprivnik 1399 *m*, Mladi Vrh 1371 *m*, Krivo Brdo 960 *m*, Ljubnik 1027 *m*, Mali Ljubnik 803 *m* in Starološki Grad 501 *m*.

Izmed dolin v tej goratini sta važni: dolina Selske Sore in Poljansčice. Iz njiju vodijo važni prehodi in sicer: s Sorice konec Sorške doline se pride čez Podbrdski prehod v Petrovo Brdo na Goriškem in čez Sorško sedlo v Bohinjsko dolino. S Poljanske doline se pa prehaja na Cerkno in v Idrijo.

Tudi v tej goratini je nekaj jam. Tako jih je nekaj takoj v hribu nad Loko. Po njih se najde temnorujav kapnik in malec. Jedna teh se

imenuje kar naravnost »gipsova jama«. Druga votlina v tem hribu pa drži bajè prav do puštalske brvi pod Loko. Nad Sopotnico je pa tako imenovana »zlata jama«, v koji je bajè velik zaklad.

Tudi ta goratina je v kulturnem oziru veleznamenita za Kranjsko. Čez te gore sta prišla oznanjevat krščansko vero v naše kraje sv. Mohor in Fortunat z Ogleja. Od leta 974 do 1803 je bil ves ta svet last bri-zinskih škofov, sedaj je pa del kranjskega okraja.

3. Polhovgraške gore.

To gorovje se razprostira južno od Loške goratine. Meje so mu na severu reka Poljanščica, na vshodu Ljubljanska ravnina, na jugu Podlipški potok, na zapadu pa potok Brebovnica dotok Poljanščice in potem zopet Poljanščica do tje, kjer se obrne proti vshodu, in kjer zopet postane severna meja tem goram.

Spodnji skladi tega gorovja so iz premogovih škrilnikov in peščencev, zgornji pa iz tako zvanega triasnega dolomita ali grintavca. Toda čem bolj se bližajo te gore Ljubljanski ravnini, tem manj je dolomita na njih. Najkrajnejši vrhovi (Šišenski Grič, Trata nad Št. Vidom) so sestavljeni že skoro iz samih spodnjih skladov.

Rud je mnogo v tem gorovju. Pred vsem je omeniti svinčene rude in sicer svinčovega svetljaka, v kojem sta kemično spojena svinec in žveplo. Kopali so ga svoje dni v Knapovšju nad sorško vasjo. Tudi bakrena ruda se nahaja tu, in sicer tako imenovani malahit, kemična zveza bakra s kislikom in ogljikom. Kopali so ga pri Medvodah. Ne manjka se pa tudi železne rude. Ta se je izkopavala dolgo v obliki rjavcev in rudečih rjavic pri Horjulu in v Celarjih v podlipški župniji. Po gričih okolo Medvod, Preske in Sore se pa najde mnogo skladov rujavega premoga, okolo Horjula pa celó antracit, t. j. premog, ki ima v sebi nad 90⁰/₀ ogljika. Toda dan danes se ne izkopava ni to ni ono.

To gorovje se deli na tri skupine. V prvi severni razprostirajoči se med Poljanščico in Gradaščico kipi na zapadni strani Pasja Ravan do 1031 *m* visoko. Vshodnjo od nje se dvigata Tošec 1021 *m* in Gromada 900 *m*, ki ima svoje ime po gromadah, koje so zažigali na nji za časa turških bojev. Severno od Tošca je hrib Osólnik 810 *m* visok. Vshodno od Gromade stoje v krivi črti od severa proti jugu: Hirtenberg ali Petrbenk 775 *m*, Sv. Katarina 730 *m* in Ivoven Vrh 728 *m*. Vshodno od zadnjega se pa razteza Trata, koje najviši vrh je 517 *m* visok; južno ob njem se pa poteguje od Viča do Polhovega Gradca tako zvano Utiško pogorje, ki se končava na levem bregu doline Božnje, nad njenim desnim bregom pa kipi gora sv. Lovrenca 823 *m* visoko.

Drugi del tega gorovja se razprostira med Gradaščico in Šujco. Pričenja se pri Dobrovi in konča se na jedni strani pri Polhovem Gradcu, na drugi pa z goro sv. Jošta, ki ima 621 *m* visokosti. V njem sta najviša vrha Kožlek nad Samotorico 787 *m* in Koreno nad Horjulom 719 *m*.

Tretja ali južna skupina ležeča med Šujco in Ljubljansko ravnino ima pa svoj začetek nad Razorami in svoj konec nad Podlipško dolino. V nji je Mavsarjev Grič južno od Vrzdence 547 *m* visok.

Najvažnejši dolini v teh gorah sta: dolina Gradaščice in njenega dotoka Šujce. Po prvi pelje cesta z Ljubljane v Polhov Gradec, po drugi pa z Dobrove v Horjul.

Prehodov čez te gore je pa jako mnogo. Prvi je od »stare šrange« pri Vrhniku na Zaklanec v dolini Šujce in od tod v Dolenjo Vas pri Polhovem Gradcu. Drugi je od Polhovega Gradca po dolini Božnje čez Selo v dolino Hrastnice, in po nji v Loko. Tretji z Dobrove po dolini Stranskega grabna čez Prevaljninkovo sedlo v Št. Vid nad Ljubljano. Četrta pa s Št. Vida čez Trato na Toško Čelo in Sv. Katarino in od tod po dolini Ločnice v Soro.

V tem gorovju je pa tudi jako mnogo podzemeljskih jam in brezden. Tako je takoj nad Ljubljano ob poti, ki pelje z Glinic na Toško Čelo troje brezden: jedno veliko — Brezarjevo — in dvoje malih. Na severni strani od Toškega Čela v Babnem dolu je pa precej velika lijaku podobna jama. Ravno tako je na Ravniku pod Ivovnim Vrhom jama Malenica imenovana, v kateri se nahaja celo kapnik. V okolici Horjula jih je pa dvoje, v kojih je tudi dovolj kapnikov.

Tudi te gore so bile naseljene že v prazgodovinskem času. Tako je stalo na gori sv. Lovrenca jako mogočno gradišče, isto tako na hribu Gradišče nad Razorami pri Dobrovi, na Trati nad Št. Vidom in v Žazarju pri Horjulu. — Rimci so pa imeli svoje opekarne na Dobrovi, in najbrže je stala na griču nad Hruševim, kjer je sedaj cerkev sv. Jurija, rimska trdnjava. — Na gori sv. Ožbolta južno od Loke je pa stal temelj paganskih Slovencev. A tudi v srednjem in novem veku je bilo v teh gorah jako živo. Čez te gore se je preneslo mnogo blaga z Notranjskega, Istre in Laškega na Loko in potem dalje proti Kranju in na Koroško. Posebno dolina Božnje nad Polhovim Gradcem je imela mnogo obiskovalcev. Ko so se pa dogradile železnice po Kranjskem, ponehalo je popolnem prevažanje in prenašanje blaga po teh krajih.

4. Idrijska goratina.

Ta goratina se razprostira na obeh straneh reke Idrijce. Na vshodni strani je spojena s Polhovgraškimi gorami, na zapadni se pa vleče prav do meje goriške. Na jugu jo mejita Idrijca in Bela od sosedne Hrušice,

na severni strani jo pa ločita Poljanščica in Podjeloviča od Loške goratine. V tej goratini prevlada že povsod liasna in triasna tvorba s tretjegornimi laporji, kreda in apnenci. V tem gorovju je obilica živega srebra in sicer med skladi triasne tvorbe. Podlaga tem skladom so tudi tukaj, kakor povsod, ilovnati škrilniki in peščenci premogove tvorbe, ki so pa tudi bolj proti površju napojeni z živim srebrom.

Najviši vrh v tem gorovju je Goljak 1274 *m* visok. Pod njim leži najviša fara kranjska Vojsko 1090 *m* visoko. V tem gorovju so tako imenovane »Matijaževe kamre«, to je dvoje podzemeljskih votlin pri Zavrnatcu in snežna jama v Logaških Rovtah. Življenje v teh gorah je pa postalo živahno od takrat, kar se je jelo kopati v Idriji živo srebro.

5. Karavanke.

Nad dolino Save Dolinke se dviga dolga kita gor Karavank ali Grintavcev. Ona dela prirodno mejo med kranjsko in koroško deželo, ter se pričenja vshodno od doline potoka Zilice, ter se vleče do Jezerškega sedla, kjer se prično Kamniške Planine.

Tudi tem goram so podlaga premogovi skladi, na kojih leži triasni apnenc spremljen največ v dolomit. Med njim se pa nahaja tudi obilo tako zvanega liasnega apnenca: Toda te gornine niso razdeljene enakomerno po celem gorovju. Na zahodnem krilu sestavljene so Karavanke iz samih premogovih skladov brez apnencev; okolo Korena se pa prikazujejo tudi že ti, in segajo na Vožci že čez grebena. Dalje na Ostri so pa že spodnji in kmalu potem tudi zgornji triasni skladi in sicer v večini dolomitski, za Goljico pa nastopajo na najviših hrbtih tudi liasni apnenci in dolomiti, ki se pa za dolino Tržiške Bistrice s triasnimi dolomiti vred izgubé, tako da obstoje Karavanke na najvshodnejšem koncu zopet le iz premogovih skladov, kakor v začetku.

Rud je v tem gorovju jako mnogo. Živo srebro se koplje pri Sv. Ani nad Tržičem, svinčene, cinkove in železne rude se nahaja mnogo v Goljici in Stolu, mangana pa v Begunjščici. Celo črni premog se je našel pri Javorniku in sicer v triasnem laporju na premogovem apnencu.

Viši vrhovi v Karavankah so od zapada proti vshodu nastopni: Pungart nad Fužinami 1354 *m*, Peč 1511 *m*, Petelinjek 1547 *m*, prehod Koren 1071 *m*, Kamen 1658 *m*, Vožca 1789 *m*, Kepa 2045 *m*, Goljica 1836 *m*, Kočna 1946 *m*, Stol 2239 *m*, Vrtača 2179, Begunjščica 2063 *m*, Ljubel 1370 *m*, dolgi hrbet Košute 2135 in južno od nje po vrsti: Konjščica 1600 *m* in Kranjski Storžec 2134 *m*.

Doline so koritaste, jako nagnjene in zelo kratke. Stekajo se v dolino Save razen one, v koji leže Fužine (Weissenfels), in ki je ločena od

Save po nizkem sedlu, po kojem pelje cesta v Trbiž. Druge važne doline so: dolina Javorniškega potoka, ob kojem vodi pot na Javorniško sedlo in dalje na Koroško, dalje dolina Završnice nad Breznico, dolina Begunjskega potoka, dolina Tržiške Bistrice, dolina sv. Ane, kjer gre cesta s Tržiča na Ljubelj in slednjič dolina Kokre, ki se začinja že na Koroškem, in po koji drži cesta s Kranja v Kaplo na Koroškem.

6. Kamniške Planine.

Kamniške Planine stojé na meji med štajarsko in kranjsko deželo. Na zapadu so v zvezi s Karavankami po Jezerskem sedlu, na vshodu jih pa deli Neveljska dolina od sosednega Podpeškega gorovja.

Geologiška sestava je tu taka, kakoršna v Karavankah, samo da je premogova tvorba s triasno zlita tako rekoč v jedno celoto, da se tedaj ti tvorbi ne dasta razznati vselej lahko. V tem gorovju je mnogo rujavega premoga. Močno njegovo deblo se pričinja pod zemljo takoj pri Kranju in drži proti vshodu na Komendo, Križ, Kamnik in dalje na Motnik in Štajarsko.

V glavnem grebenu tega gorovja, ki se pričinja takoj vshodno od doline Kokre, molé od zapadne strani proti vshodu: Kočna 2541 *m*, Grintavec 2559 *m*, Skuta 2530 *m*, Brana 2247 *m*, Kamniško sedlo 1879 *m*, Baba 2392 *m*, Ojstrica 2330 *m* in Veliki Vrh 2113 *m*. Južno od Grintavca je Kokriško sedlo 1799 *m*, po kojem se prehaja z doline Kokre v dolino Kamniške Bistrice in južno od tod Greben 2224 *m*. Od Ojstrice proti jugu se pa vlečejo plazaste planote, na kojih sta važni Velika in Mala Planina in pa Sv. Primož 845 *m* na najjužnejšem planju.

Najvažnejša dolina v tem gorovju je dolina Kamniške Bistrice, ki se vleče od severa proti jugu. Po nji vede pot s Kamnika na Kamniško sedlo in od tod v Logarjevo dolino na Štajarskem. Vanjo se stekata: Neveljska pri Kamniku in Črna dolina pri Stranjah nad Kamnikom.

Na Veliki Planini je precej velika podzemeljska jama Vetrnica imenovana, poleg nje pa še Mala Vetrnica, v koji se ohrani prav dolgo sneg. — Na Križki planini pri Kamniku je tudi jama Mokrica, v koji se je našlo obilo kosti v davni dobi živočega medveda brlogarja (*Ursus spelaeus*), in v koji živi jamarski hrošec: *Anopthalmus Hacquetii*. V podgorju teh planin nad Cerkljami v hribu Rvovcu je tudi mnogo votlin, v kojih je živel, kakor pripoveduje ljudska pravljica, nekoč »divji mož«, in konečno še jama pri Pešaski Vasi pri Cerkljah.

7. Podpeško pogorje.

Temu pogorju so meje: na severu Neveljska dolina, na vshodu štajarska meja, na jugu Sava, na zapadu pa Ljubljanska ravnina. Tudi tu so spodnji skladi sestavljeni iz premogovih peščencev in škrilnikov,

zgornji pa iz apnencev. V tem pogorju se tudi nahaja posebno mnogo rujavega premoga. Jako mogočno njegovo deblo se pričinja pod zemljo v brdskem okraju pri Vrhpolju in drži na Moravče, Loke, Šeminik in Zagorje do Trbovelj, Laškega in Planine na Štajarskem. Znani so posebno veliki rudniki pri Zagorju.

Potok Radomlja, ki teče v sredini tega pogorja, in ob koji pelje tudi cesta iz Ljubljane v Celje, deli to goratino na dva dela: na severni in južni. V severnem ali pravem Podpeškem hrbtu ima Veliki Vrh nad Rovo 655 *m*, dalje Zlato Polje 715 *m*, Kojnik 887 *m* in tik njega Špilka 954 *m*. — V južnem ali Vaškem hrbtu, ki se pričinja z goro Ajdovščino nad Ihanom 495 *m* se pa dvigajo po vrsti od zapada proti vshodu: Muravica 740 *m*, Cicej 818 *m*, Slivno 870 *m*, Vačica nad Št. Lambertom 919 *m* in na štajarski meji: Javor 1131 *m* in južno od tega Sveta Planina 985 *m*.

Izmed dolin so važne: dolina Radomlje, po koji se pride na Trojansko sedlo; dolina Drtiščice, v koji leže Moravče; in dolina Save, ki loči to pogorje od Litijjskih gor, s kojimi se pričinja dolenski svet.

Jame v tem gorovju so: Mačkovec in Ihanščica obe nad Ihanom in tako zvana »topla jama« nad Zagorjem.

8. Ljubljanska ravnina.

Ljubljanska ravnina je največja v vsem planinskem svetu. Ona loči Gorenjsko od Dolenjskega, ter pokriva nad 600 *km*². Kjer je najdaljša, meri 45 *km*, široka pa je 15 do 30 *km*. Srednja nje visokost znaša 300 *m*. Začenja se takoj pod gorenjskim Javornikom, ter se končava pri Igu pod Ljubljano. Tla severnega in srednjega nje dela sestavljajo apnenci, škrilniki in premogovi peščenci, na katerih leži povsod starša naplavina; tla južnega nje dela pa pokrivajo mlajše ali aluvijalne naplavine, ki napravljajo močna šotišča.

Geologično je dokazano, da je bila pred diluvijalno dobo vsa ta ravnina veliko jezero, in da so moleli mnogobrojni osamljeni vrhovi; Šmarna Gora, Holmec, Vranščica i. t. d. kot otoki iz jezera. Voda se je pa izgubljala tem bolj od severa proti jugu, čem bolj je bil nagnjen svet, in čem bližje je bil Triglavskemu skupku in Karavankam, iz kojih je vedno dohajala množica peščevoja v jezero. Kjer pa ni bilo pravih dotokov, da bi zasipali jezero, tam se je pa ohranila voda v večjih in manjših skupinah še do danes. Tako sta se ohranili Bohinjsko in Blejsko jezero. Drugje se je pa ohranila voda, ker ni bila dosti močna, da bi razrušila tik sebe stoječe stene; in to vidimo pri Klanških jezerih. Še v zgodovinskem času je bilo tudi tam, kjer stoji danes Kamnik, veliko jezero. Razprostiralo se je od Malega Gradú do Nevelj, Mekin in Stranj.

Odtokala je voda tam, kjer drži zdaj cesta na Šutino, kajti Mali Grad držal se je Starega Gradu. Vsled hudournikov je pa naraščala voda tako, da je slednjič s silo napravila globok iztok med Malim in Starim Gradom, ter zasula s svojim peskom mengeško polje.

Najdalje se je pa ohranila voda na južnem kosu Ljubljanske ravnine, na barju, koje se je začelo osušavati še le koncem prejšnjega stoletja. Sedaj je že tudi ta kos osušen.

Vsa ta ravnina je pa napojena s podtalno vodo, ki se počasi premika proti najjužnejšemu mestu njenemu, proti Dolu pod Ljubljano, kjer se pri Studencu izliva na prosto v podobi mnogih izvirkov. Ona stoji 10 do 20 metrov pod površjem, ter pada ob jednom s svetom. Množina te vode je ogromna, in njena kakovost izvrstna. Ta voda napaja ljubljanski vodovod.

II. Dolenjska tla.

I. Severo-vshodni del.

Ta del obsega vsa tla, katerim so meje Sava, Krka in cesta, ki pelje iz Ljubljane do Višnje Gore in pa še tako imenovane Gorjance. Podlaga so tudi tem tлом premogovi apnenci, škrilniki in peščenci, na kojih stoje triasni apnenci. Eoceni in neogeni skladi pa obroblyajo doline, v kojih se nahajajo diluvijalne, a sem ter tje tudi aluvijalne naplavine. Le okolo Trebnjega in Rudolfovega so napolnjena tla s krednimi in numulitskimi apnenci. V tem delu so:

a) Litijske gore. One se raztezajo na desnem bregu Save v dveh skoro paralelnih kitah. Severna se poteguje od 793 *m* visocega Jančjega Vrha do Dobovca (674 *m*) nasproti Trbovljam. V tej kiti stoji južno od Dobovca najviša gora dolenjska Kum (1219 *m*). — Južna kita se pa poteguje od Molnika pri Šmarju (581 *m*) do hriba Vetrnika ob Savi (586 *m*). Tam se obrne proti jugo-vshodu, ter nareja mejo med Štajarskim in Kranjskim in pozneje med Kranjskim in Hrvatskim. V teh gorah je tudi hrib Wagensberg (429 *m*), nekoč lastnina Valvazorjeva, in čez koji pelje tudi cesta iz Litije v Rudolfovo. Rud je mnogo v tem gorovju. Pri Litiji se koplje svinco svetljak, ki hrani v sebi tudi srebro in pa cinober. Tudi rujavega premoga je mnogo, in oni, ki se nahaja pri Pijavicah nad Mirno, hrani v sebi pijavčec (Piauzit), to je neka smola, ki je z njim spojena.

b) Trebanjsko pogričje leži med Krko, Temenico, Višnjo Goro in Rudolfovim. Najviši vrh so Kulova Sela 597 *m*. V tem pogričju je mnogo dolinic in rup, mnogo jam in brezden in tudi ponikev, v koje se izgublja voda.

c) Mokronoške gore se dvigajo med Temenico, Savo, Mirno in Krko. V severnih izrastkih tega gorovja leži grad Raka, proti severovshodu od tod pa Krško, od kojega na jug se razteza Krško polje.

d) Gorjanci se pa prično za doleno Krko, ter se končajo ob Kolpi. V njih prevladuje povsod kredna tvorba. Najviši njih vrh je Gorjanec 1181 *m*. Vrh Gorjancev je malo jezerce.

2. Jugo-vshodni del.

Ta del obsegajoč ves jugo-vshodni del dežele imenuje se tudi Metliško in Črnomeljsko pogričje. Kakor v Gorjancih, tako vlada tudi tukaj kredna tvorba. Dolin je malo, a ponikev dosti. Najviši vrhi so na severu 300—400 *m*, na jugu pa le do 250 *m* visoki, akoravno se dviga iz teh Cirkov čez 800 *m* visoko. Na vshodu in jugu je meja tem gričem Hrvatsko, na severu Krka od Soteske do Rudolfovega, na zapadu pa dolina Črmošnjice do Soteske ob Krki. Tudi v teh gorah je mnogo rujavega premoga, posebno v Črnomeljski kotlini, kjer se nahaja poleg njega tudi lignit.

3. Zapadni del.

Nad Metliškim pogričjem proti zapadu se pa pričinja čisto drugačen svet, ki sega prav do Planinske, Cerkniške in Loške doline, koje ga ločijo od kraškega sveta. Podlaga goram so tudi tu premogovi skladi, a na nje je naložen pisani peščenec in laporji triasne tvorbe (tako imenovani verfenski, hallstadtski in rabeljski skladi.) Na nje so pa naslonjeni po dolinah kredni apnenci, peščenci, laporji in ili v podobi pečin, v koje se izgublajo vode, ali pa iz kojih izvirajo. V tem delu kranjske dežele je posebno veliko podzemeljskih jam; vode so pa skoro vse ponikvarice. Gorovje v tem delu kranjske dežele ima pa več imen:

a) Rog. Ta je sklenjen s Črnomeljskim pogričjem, ter se prostira vshodno od Kočevske kotline. Sestavljajo njegove vrhove triasni apnenci in dolomiti. Najviši njegov vrh je Rog 1100 *m* visok. V tem gorovju je mnogo rujavega premoga, ki se še dan danes izkopava.

b) Kočevska planota. Ta se dviga pa na zapadni strani Kočevske kotline. Ona dosega v gori Friedrichstein imenovani 982 *m* in v Eisbücheln celo 1075 *m* visočine. V nji je mnogo podzemeljskih jam, med kojimi slové najbolj: ledena jama v Friedrichsteinu, treh bratov jama oddaljena od prve pol ure in jama pri Selih, v koji se nahaja jezerce. — Med tema pogorjema je pa Kočevska kotlina, sestavljena iz krednega apnenca. Pretaka jo potok Rinsee, ki izvira pri Slovenski Vasi severno od Kočevja, ter se izgubi v produ kmalu pod tem mestom.

c) Suho polje goteniško. Prostira se južno od Kočevske planote, ter obstoji iz krede. V njem imata Goteniško Brdo 1150 *m* in Snežnik 1291 *m*. V tem pogorju je dvoje ledenih jam: jedna pri Gotenici, druga pa med Gotenico in Kočevsko Reko.

d) Ribniška planota. Ta se dviga severno od Kočevske, ter opasuje Ribniško dolino. Na zapadni strani kipi iz nje gorski hrbet Velika Gora, v kojem ima Ostri Vrh 1120 *m* visokosti, na vshodni pa Mala Gora, kjer ima grič Sv. Ana 920 *m*. Tudi tu je mnogo rujavega premoga. Po Ribniški dolini pa tekó ponikovalci: Bistrica, Sajevec in Ribnica.

e) Tisovska planota. Za Malo Goro leži Dobrepoljska kotlina, nad kojoj se proti vshodu dviga Tisovska planota, ki se prostira do doline reke Krke. — Dobrepoljska kotlina ima pa čisto kraški značaj. V nji ni niti jednega potoka, vendar je ob deževju polna vode, ki bruha iz raznih podzemeljskih jam na dan, in se po njih tudi izgublja pod zemljo. Izmed podzemeljskih jam so važne: Podpeška, Kumpoljska in jama pri Podtiskavcu. Na sever se pa odpira ta kotlina proti Turjaku po dolini Raščice, v kojoj se prehaja čez Ponikve.

f) Turjaške gore so severno od Ribniške planote. Te deli potok Borovniščica na dve planoti, ki sta polni podzemeljskih jam. Najviši vrh je v njih Mokrec 1056 *m*. V njem je podzemeljska jama Brezen.

g) Rakitniška planota se dviga zapadno od Turjaških gor, od kojih jo loči struga potoka Ižice. V nji je Krim 1106 *m* visok. Tudi tu je več jam, in sicer: jama pri Gornjem Igu, jama pri Matenji in jama nad Tomišljem na Planinici.

h) Logaška planota. To loči potok Borovniščica od Rakitniške. V nji ima Ljubljanski Vrh 843 *m* visokosti. Z njo je v zvezi Cerkniška planota s Slivnico 1115 *m*, ki se spušča v dolino jednacega imena; s to pa zopet Ložka planota, kojoj deli Ložka dolina od kraškega sveta. Zapadno od Logaške planote so pa Idrijske gore.

III. Notranjska tla.

Celo Notranjsko je kraški svet. Povsod premagujejo tu belkasti in sivi apnenci, pa tudi škrliniki in dolomiti kredne tvorbe, ki sestavljajo tu najspodnejše sklade. Nad njimi so pa tako zvani eoceni skladi obstoječi iz grobih in gostih numulitskih apnencev, kojih nekateri so temnosivi, drugi sivi, zopet drugi rumenkasti, nekateri pa beli kot sneg. Med njimi pa leži numulitski peščenec, potem zlepljenci, ki so nastali iz apnenca in peščenca in pa lapor. Ti skladi so bili podvrženi v raznih geologiških

dobah raznim premembami. Pri prvem povzdigu sveta iz mórja je počil sem ter tje numulitski apnenec, ter zdrčal v doline, na vrhunec je pa prišla kreda. Zato vidimo dan danes najvišje hrbte po Notranjskem sestavljene iz krednih apnencev, rebra gor pa iz po robu postavljenih eocenih skladov. Poznejši potresi so pa napravili na kredni in eoceni tvorbi mnogo livkastih in globocih jam, delom so jih pa tudi pomnožili s tem, da so prelomili strope in pode starših jam, ki so nastale že pri prvem povzdigu sveta. — Neprodrtnost krednih apnencev je pa provzročila, da so kraške planote in doline največ suhe. Le tam, kjer stopajo kredni apnenci v stiku s peščenci in eocenimi laporji, prihajajo studenci na dan. Ti so mnogokrat jako močni, in ker so doline na Krasu večkrat zaprte, napravljajo po njih delom začasna jezera, delom se pa pogublajo v luknje lijakom podobne med peščenec, ter pridejo potem zopet v kaki sosedni dolini na dan, ali pa za vselej izginejo pod zemljo. Gorovje notranjsko se pa deli na več delov.

a) Hrušica. Ta velika planota obstoječa iz krednih apnencev se razprostira južno od Idrijske goratine. Na vshodu jo loči Unec od Logaške planote; na jugo-vshodu se razgrinja ob nji Postojnsko pogričje sestavljeno iz numulitskih apnencev; na jugu jo loči potok Nanosica od planote Pivke; na zapadu ji je pa meja Vipavska dolina. Iz nje kipita dva mogočna vršaca: Javornik »kranjski Rigi« 1242 *m* v nje severnem delu, Nanos 1300 *m* pa na jugu. Ta planota je dobro pogozdena, in čez njo pelje že v predrimski dobi zgrajena cesta iz Logatca v Ajdovščino.

b) Tržaški Kras. To pogorje obrobja levi breg Vipavske doline, ter se še le po sosednem Primorskem začne mogočno prostirati. Le nad Senožečami se vriva globočje v Kranjsko. Sestavljajo ga kakor Hrušico kredni apnenci.

c) Pivka. Ta planota razprostirajoča se jugo-vshodno od Hrušice ima neštivilno rup, brezden in suhih kotlanj, in dosega v skupku Javornika severo-zapadno od Cerknškega jezera 1270 *m*. Južno od te gore ima Stanovnik 985 *m*, Smrečnica 1191 *m* in Bička 1238 *m*. Potok Pivka jo deli na dva dela: na vshodni in zapadni.

d) Snežnikovo pogorje. To se dviga takoj nad južnimi koriti Pivke in se razteza do južne deželne meje. Sestavljeno je iz krednih apnencev in dolomitov, ter je obraščeno s samim prvotnim bukovim in hojevim drevjem. Iz njega kipi na severu delom goli, delom travnati Snežnik, najvišja gora notranjska, 1796 *m* visoko.

e) Reško pogričje. To pa zakriva vso ostalo jugo-zapadno zemljo notranjsko. Hrbti njegovi obstojé iz numulitskih apnencev in peščencev, rebra pa iz raznih laporjev. Za njimi se pa začenja na meji kredna tvorba, na kateri stoje onstran meje beli in rožni apnenci.

Najznameniteje doline po Notranjskem so: 1. Planinska dolina, kojo preteka Unec, prihajajoč na njenem južnem robu iz zemlje in izgublja se na nje severnem koncu v zemljo. V gorah, ki jo obdajajo je neštevilno podzemeljskih jam. Obrobljajo jo kredni apnenci, pokrivajo pa aluvijalne naplavine. — 2. Cerkniška dolina s slavnim jezerom. Obrobljajo jo triasni apnenci in dolomiti, na jugo-zapadni strani pa kreda. Tla so pokrita tudi z aluvijalnimi naplavinami. Proti sredini jezera teče Cerkniški potok, ki se tam pogubi. — 3. Ložka dolina. Po nji teče potok Obrh, ki izvira pol ure južno od snežniškega gradu, in ki gre zopet pod zemljo pri Danjah. — 4. Vipavska dolina. Ta se začinja takoj za sedlom pri Razdrtem, koje obstoji iz samega numulitskega apnenca, ter ima od Vipave dalje aluvijalna tla. — 5. Dolina Nanosice. Ta se poteguje od zapada proti vshodu južno od Hrušice. — 6. Pivška dolina. Začenja se še v Snežnikovem pogorju, ter se končava pod Postojino. — 7. Reška dolina. Po nji teče potok Reka, ki se izgublja v Škocijansko jamo.

Kraški svet je pa posebno imeniten radi neštevilnih jam, zijalk in špilj, ki se nahajajo v njem. Najimenitnejše so jame okolo Postojine, in sicer: Postojinska jama, poleg nje jama sv. Magdalene ali Črna jama, za njo Pivka jama in Otoška jama. Premnogo jam se nahaja v Planinski dolini, tako Erjavčica, Mačkovica, Skednjenica, Škratovka, Vražja, Vranja, Kališeva, Falkenhaynova, Lipertova, Mrzla, Škofova in Planinska jama, iz koje priteka Unec na dan. V Cerkniški dolini so Bečke, Mala in Velika Karlovica, Okenca, Skednjenica in Šlezingerjeva jama. V Javnorniku poleg Cerkniškega jezera sta pa še: Suhadolica in Vranja jama. V Loški dolini so pa: Golubina pri Danjah, Križna jama, Sv. Lovrenca jama, Mrzla jama in Podloška jama.

D.

Kranjske vode.

Uvod.

Kakor različna so tla gorenjska, dolenska in notranjska, tako različni so tudi toki voda. Gorenjske vode imajo skoro vse odprte toke; dolenske so pa največ ponikvarice, odprte toke ima le Metliški svet in porečje Kolpe; in tudi Notranjsko ima skoro same ponikvarice. Tekó pa kranjske vode delom v Jadransko, delom v Črno morje.

K Jadranskemu morju visi 10⁰/₀ kranjskih tal, k Črnemu pa 76·4⁰/₀. Od tega se šteje 76⁰/₀ k Posavju in le 0·4⁰/₀ k Podravju. Ostali svet, to je 13·6⁰/₀ kranjske zemlje pa spada k povodju ponikvaric.

1. Povodje Jadranskega morja.

a) Vipava izvira prav v vipavskem trgu, teče samo 11·4 *km* po Kranjskem, prehaja pri Ajdovščini na goriška tla, ter se izliva pri Sovodju na Goriškem v Sočo. Misli se, da je Vipava le nadaljni tok potoka Lokve, ki se izgubi pod gradom Pred Jamo v zemljo. Pod Rimljani se je imenovala ta reka *Fluvius frigidus*, ter se je iztekala v neko jezero, ki se je razprostiralo južno od Gorice. Takrat pa tudi Soča ni imela današnjega toka. Tekla je pač do Kobarida po današnji strugi, tam je narejala jezero, ter tekla iz njega na zapadno stran po dolini, v koji leži Staro Selo, se tam združila z Nedižo, ter tekla dalje po sedanji strugi te vode. — Voda onega jezera pa, v koje je tekla Vipava, izlivala se je v neke luknje, ter prihajala na dan kot *Timavus* na obali Jadranskega morja.

b) Idrijca izvira pod Vojskim, ima na Kranjskem 19 *km* dolg tok, ter priteka pri Sv. Luciji na Goriškem v Sočo. Pod Rimljani se je imenovala *Sontius*, ter tekla od Sv. Lucije naprej po sedanji strugi Soče, ter se izlivala v ono jezero, v koje je tekla tudi Vipava.

c) Reka izvira v Istri. Nje nadzemeljski tok je na Kranjskem 46 *km* dolg, in v Škocijanski dolini skrije se pod zemljo. Teče potem nad 11 *km* daleč pod zemljo, prikaže se še jedenkrat pri Trebiču nad Trstom nad zemljo, teče pa zopet pod zemljo, in prikaže se slednjič pri Devinu pod imenom *Timavus* zopet na površju, ter se po kratkem toku izliva v Jadransko morje.

2. Povodje Črnega morja.

1. **Dravsko porečje.** K temu spada samo severo-zapadni kot kranjske dežele. Tu izvira že prav na meji goriški Beli potok, preteka Rimsko dolino ter se izliva v Zilico. Njegov dotok je Črni potok prihajajoč izpod Kepe, kojemu pa zopet doteka Klanški potok, ki izteka iz dolnjega Klanškega jezera.

2. **Sava**, največja reka kranjske dežele. Ona nastaja iz dveh povirnih rek, ki se združita nad Radovljico.

Prva se imenuje Sava Dolinka ali pa samo Dolinka. Navadno se imenuje po knjigah Podkorenjska Sava; toda to ime je napačno, kajti ona ne izvira pod Korenom, in tudi narod je ne imenuje tako, ampak pravi ji jedino le Sava Dolinka ali samo Dolinka. Izvira namreč v Planici, prelepi dolinici, ki se razteza od Radeč na jug proti Jalovcu.

Priteka na dan izpod gore Poldnevnice 1203 *m* nad morjem. Teče pa le nekaj časa po Planici, slednjič se pogubi v produ in priteka potem v glavni dolini med Radečami in Pod Korenom zopet iz zemlje. Nje dolgost od izvirka do Radovljice znaša 48 *km*, nje pad pa 790 *m*. Njeni pritoki so vsled mogočnega nagnenja tal največ prave bistrice. Najimennitnejši so na desni strani: Peščenica s stranskim dotokom Male Peščenice, potem Bistrica, Radovina in Rečica; na levi pa: Belica, Mlinica, Jeseniški potok, Javorniški potok in Završnica.

Druga povirna reka se pa imenuje Sava Bohinjka ali pa tudi samo Bohinjka. Ona izvira na zapadnem koncu Bohinjske doline. Prihaja iz strme skale narejaje 60 *m* visok vodopad. Tu se imenuje Savica. Po kratkem komaj uro trajajočem teku se izliva v Bohinjsko jezero, koje zopet zapušča pri cerkvi sv. Janeza. Iz Jezera prišedšo jo imenuje narod Jezernico. Toda kmalu pod imenovano cerkvijo se izliva vanjo Mostnica, in še le od tod naprej jo imenuje narod Savo Bohinjko ali tudi samo Bohinjko. Nje dolgost znaša blizo 40 *km*, nje pad pa samo 424 *m*. Najvažnejši nje pritok je na desni strani Bistrica izvirajoča pod Črno Prstjo, na levi pa Mostnica in Ribnica.

Nad Radovljico 413 *m* nad morjem se združita ti reki, in tu se pričinja tok Velike Save. Od začetka je nje struga še ozka, a od Kranja naprej se mogočno razširi. Pod Medvodami si je izkopala strugo med Šmarno Goro in Mednanskim Gričem, tu ima zopet ozek žleb; ali nad Vižmarji se zopet razširi. Pod Vižmarji se obrne proti severo-vshodu, in pod Zalogom vstopa v Litijsko dolino. Od Zaloga do Zagorja teče proti vshodu, ali za Zagorjem se zavije na jugo-vshod in prestopi pod Jesenicami na hrvatsko zemljo. Dolgost cele Save na kranjskih tleh znaša 185 *km*, nje pad od Radovljice do Jesenic 289 *m*, celo njeno porečje pa zalega 7596 *km*² kranjskih tal.

Pritoki Velike Save so na desni strani:

a) Lipnica. Ta rečica nastane iz dveh potokov: Kroparice in Kamenščice, ki se združita pod Kropo. Kroparica prihaja izpod Črnega Vrha nad Kropo, Kamenščica pa iz gorovja zapadno od Kamne Gorice.

b) Sora ali Sovra. Pravilno je namreč Sovra. Ime reke Sore se razlaga iz »so-vreti«. Tik pod mestom Loko sovrè ali skupaj vre dvojna voda: jedna pride iz Selske, druga pa iz Poljanske doline. Tej združeni vodi so najbrže najprej dali ime Sovra. To ime se je pa s časom raztegnilo na obe stremeni te vode nad Loko, in oni iz Selske doline, kot nekoliko manjši, so rekli tudi Sovrica. — Selska Sora izvira pod Podbrdskim prehodom, ter ima na desni strani dotoke: Davčo, Gorenjo Smolevo, Dolenjo Smolevo in Lušo, na levi pa: Huben-poh, Dašnjico, Črešnjico in Sevnico. — Poljanska Sora pa izvira v Logaških Rovtah, kjer se imenuje naravnost Sovra, in ima na desni strani dotoke: Račevo,

Brebovnico, Bukov potok in Hrastnico, na levi pa: Žerovnico, Osojnico, Hobovski in Hotaveljski potok, Jelovico in Sopotnico. — Združena Sora pa ima le na desni strani nekatere dotoke, ki so pa razen Ločnice neznatni. Medvodami se združi Sora s Savo.

c) Ljubljana. Ta reka izvira pod gradom Kalcem pri Zagorju na Notranjskem pod imenom Pivka, ter teče po Pivški dolini proti Postojini. Malo pod trgom ji doteka Nanosica, izvirajoča v okolici Hrenovic izpod Nanosa iz več virov. Pivka več časa v letu nima vode. V Postojini se izliva Pivka v Postojinsko jamo. V nji se sledi njenemu toku še 750 *m*, potem se pa skrije popolnem. Zopet se jo zasledí potem v Pivki jami. Dalje pod zemljo se združijo s Pivko one vode, ki se v Cerkljiški dolini poizgubé pod zemljo. Priteka pa Pivka zopet na dan na južnem robu Planinske doline pod imenom Unec, preteka potem to dolino, ter se skrije na njenem severnem koncu pri Jakovici zopet pod zemljo. Pri Vrhniku pa vrè iz treh vrelcev zopet na površje. Ti se združijo kacic 200 *m* nižje v jeden tok, ki se imenuje Ljubljana. Ta teče potem po južnem delu Ljubljanske ravnine, ter se izliva pod Zalogom v Savo. Dolgost njena od zadnjega izvirališča znaša 43 *km*, skupna dolgost njena pod imeni Pivka, Unec in Ljubljana pa 85 *km*, od katerih je podzemeljskega teka 19 *km*. — Dotoki Ljubljane so na desni strani: Bistra, Borovniščica, Iška, Ižica in Reka, na levi pa: Podlipški potok in Gradaščica. Ta je sploh njen največi dotok. Izvira iz treh vrelcev: Velika in Mala Božnja nad Polhovim Gradcem in Mala Voda izpod Sv. Jošta. Vanjo teče Šujca.

d) Besenica. Ta izvira v Litijskih gorah pod vasjo Prežganje ter priteka v Savo pod Zalogom.

e) Litijska Reka. Nje izvir je na južni strani Jančjega in nje ustje pri Litiji.

f) Zapotka. Ona prihaja izpod Poljšnika (680 *m*) v Litijskih gorah, ter se združi s Savo pri Radečah.

g) Mirna. Izvira iz dveh virov vshodno od Wagensberga, preteka Mokronoško dolino, ter se izliva v Savo pri Boštanju. Nje dotoka sta na levi strani Bistrica in Grahovica.

h) Krka. Ta voda preteka pod imenom Raščica Dobropoljsko kotlino, ter zgine pod zemljo pri Ponikvah. Prikaže se zopet na dan pri Mali Račni pod imenom Račna, ki se pa po kratkem toku zopet skrije in pri Krki zopet na dan prihaja. Od tod naprej se imenuje še le Krka. Izliva se v Savo pri Krški Vasi nasproti Brežic. Nje tok je 75 *km* dolg. Nje desna dotoka sta: Črmošnjica in Težka voda; levih je pa troje: Čatežica, Temenica in Radulja. Naji nenitnejša je Temenica. Ona izvira pod Pustim Javorjem blizo Šmartnega pri Litiji. Ona je 30 *km* dolga, a

blizo 8 km teče pod zemljo, v kojoj se izgublja dvakrat. Izliva se v Krko nad Novim Mestom; kedar prihaja poslednjič iz zemlje, pravi ji narod Ljuknjiščica ali Prečina.

i) Kolpa. Ona izvira na Hrvatskem pod Razlogami, teče potem ob meji kranjsko-hrvatski, ter izstopa pod Metliko zopet na hrvatska tla. Nje dotoka sta s Kranjskega: Čubranka in Lahinja.

Na levi strani ima pa Sava nastopne pritoke:

a) Tržiška Bistrica. Izvira pod Košuto, nareja več slapov, med katerimi je najimenitnejši oni pri »Hudičevem mostu«, ter teče v Savo pri Podnartu. Na desni strani ji doteka Mošenik po dolini sv. Ane, na levi pa Voneščica, ki zaliva dolino sv. Katarine.

b) Kokra. Ta prihaja s Koroškega in se izliva pri Kranju v Savo. Vanjo doteka Kokrica s pobočja Kriške Gore.

c) Kamniška Bistrica. Ona izvira iz mnogih vrečkov pod Kamniškim sedlom, ki se pa vsi stekajo v malo jezerce, iz kojega izteka potem Bistrica. Nje ustje je pri Dolu. Dotekajo ji na desni strani Pešata izvirajoča v Pešaški Vasi, na levi pa: Bela, Nevljica in Radomlja z Drtiščico in Račo.

d) Medija. Nje izvir je pod Kolovratom, nje ustje pa pod Zagorjem.

3. Jezera.

V severno-zapadnem kotu Kranjskega tik koroške meje ob znojju Mangartovem se razprostira mična dolinica, v koji ležita tako imenovani Klanški jezeri. Navadno se imenujeta Belopeški jezeri; toda ker se imenuje njiju odtok Klanški potok, zato je pravilno ime tudi za jezeri: Klanški jezeri.

Nekoliko nižje med Radečami in Podkorenom leži tretje jezero, ali prav za prav močvirje. Imenuje se Podkorenjsko jezero. V njem prihaja zopet na dan Sava Dolinka izvirajoča v Planici in izgubivša se v njenem produ.

Tretje jezero je pri Kranjski Gori. Nastalo je umetnim potom. Potok Peščenica, ki prihaja pri Kranjski Gori v Savo, trgal in zajedal je dolgo let svet za trgov. Zato so ga zagradili dva streljaja za Kranjsko Goro naredivši mu jez, za kojim se ustavlja prod. Voda pa, ki preteka čez jez, si bode izkopavala vedno globokejšo strugo. Zadej za jezom se pa razprostira jezerce, ki ima kristalno čisto in lepo višnjevo vodo. V njem se zrcalijo vrhovi Prisojnik, Razor, Mojstrovka, Vitranec, Črni Vrh, Rušica, Vršec in drugi.

Na znani Blejski planoti je pa mično Blejsko jezero 479 m nad morjem. Rimljani so je imenovali Lacus auracius. Obroblijajo je peščene in dolomitne stene gor Triglavskega skupka, v sredi njegovu se pa dviga

na 18 *m* visocem otoku lepa cerkev Marije Device. Razteza se čez 0,32 *km*², in ima 45 *m* največje globočine.

V sosedni Bohinjski dolini je pa samotno Bohinjsko jezero, koje nareja v višini 526 *m* Savica. Dolgo je nad pet kilometrov in široko jeden. Največja njegova globočina pa znaša 69 *m*.

Severno od izvirka Savice vrh stene Komarice je pa sedem malih jezer. Prvo, h kojemu se dospè od izvirka Savice, se imenuje Črno jezero, nekoliko višje pa takoj dvoje jezer, še višje tako imenovano Veliko jezero, in prav pod Kanjavcem in Vršacem še ostalih troje jezer. — Vshodno od tod za grebenom Tičarice je pa še osmo jezero, ravno tako tudi pod Velim poljem ob poti proti Starim Fužinam še dvoje jezer.

V Kamniških Planinah je tudi več jezer in sicer: Prvo je pod Kamniškim sedlom, iz kojega odteka Bistrica; drugo je »na njivi« pod Brano; tretje je pod Skuto »na podeh«; in četrto je pod Grebenom v Kalcih. Imenuje se »Rudeče voklo« in ima rudečo vodo, najbrže od železne rude, ki je tu v zemlji.

V Polhovgraških gorah zapadno od Sv. Jošta nad Horjulom v Račevem ležita zopet mali jezera. Prvo je še precej veliko, drugo ima pa prav obliko lijaka. Imenujeta se Račevski jezera. — V Idrijski goratini je pa južno od Idrije tako zvano Divje jezero, ob kojem raste celo planinske rastline, in med njimi *Primula carniolica*.

Največje kranjsko jezero je pa Cerknjsko jezero ležeče v dolini jednecega imena. Njegova nadmorska višina znaša 550 *m*. Dolgo je 10 *km*, široko pa 2—3 *km*. Kedar je čisto napolnjeno z vodo, obsega kacic 40 *km*². V njem so štirje otoki, na največem je vas Otok. To jezero ima to čudovito lastnost, da svoj čas presiha in se zopet napolnuje z vodo. Ta priteka in odteka po raznih votlinah, ki se nahajajo v stenah gorovja, ki obrobja dolino. To presihanje in dotekanje vode je pa odvisno samo od vremenskih razmer in ne od časa. Zato je gola bajka, da se v jezeru seje in žanje. Tako se je od 1707 do 1714 samo jedenkrat posušilo jezero, nasprotno je pa bilo od 1834 do 1835 čez jedno leto suho.

Tudi v ljubljanski okolici je dvoje jezer ob znožju Krima; jedno je pri vasi Jezero, drugo pa južno od Preserja. — Slednjič je pa še vrh Gorjancev malo jezerce, ali prav za prav mlakuža, o koji pripoveduje narod mnogo strašnih pripovedek.

Tako štejemo na Kranjskem 26 nadzemeljskih jezer. A tudi podzemeljskih je nekaj. Največje tako je v Planinski jami tam, kjer se združijo vode prihajajoče iz Cerknjske doline s Pivko. V Črni jami pri Postojini je več tomunov ali malih jezer, in ravno tacih je v Pivki jami tudi četvero, i. t. d.

E.

Podnebje kranjsko.

1. Toplota. Najtoplejši kraji — razen Vipave, ki ima 12.5°C . toplote — so na Kranjskem: Krško polje, Metliško in Črnomeljsko pogričje in dolina zgornje Kolpe. Srednja toplota znaša tu 11°C , in sicer pomladna 11° , poletna 21° , jesenska 12° in zimska 0° . — Drugi okrog glede podnebja obsega kraške gore, ljubljansko okolico, doline Idrijskih gor in okolico Postojine. Tu znaša srednja toplota okolo 10°C , in sicer pomladna 9.18° , poletna 18.6° , jesenska 9.22° in zimska 0.5° . — V Ljubljani ima januarij — 2.29° , februarij 0.69° , marcij 3.89° , april 9.98° , majnik 14.7° , junij 18.35° , julij 19.78° , avgust 18.98° , september 15.08° , oktober 10.85° , november 3.97° , december — 0.68° . Srednja toplota je tu tedaj 9.44° , in razlika med natoplejšim in najmrzlejším mescem 22.07° . — Tretji okrog, kojemu pripadajo nižje doline po Gorenjskem, okolica mesta Kranja, Dobropoljska kotlina in sosedne, ima 8.56°C srednje toplote, in sicer 9.14° pomladne, 19.4° poletne, 11.15° jesenske in — 5.6° zimske. — Pod četrti okrog spada Idrijska goratina, višje gorenjske doline in skoro ves svet južno od Krke do Črnomeljskega pogričja. Ti kraji imajo še 6.71°C srednje toplote, in sicer 5.58° pomladne, 16.89° poletne, 8.39° jesenske in — 4.05° zimske. — Peti okrog, to je najmrzlejši kraji na Kranjskem so vrhi Triglava, Blegaša, Karavank in Kamniških Planin. Te visočine imajo 4.4°C srednje toplote, in sicer 6.9° pomladne, 12.5° poletne, 6.9° jesenske in — 2.8° zimske.

2. Visokost padavin za Kranjsko znaša povprečno 1521 mm , in sicer v Ljubljani 1423 , v Kranju 1468 , v Kočevju 1549 in v Idriji 1647 . Najmanj jih imajo Kamniške Planine in Gorjanci, največ pa kraški svet. Dni s padavino se šteje po 130 na leto, v prvem okrogu po 133.5 , v drugem 127 , v tretjem 134 , v četrtem 150 in v petem 110 . Izmed teh je 104 deževnih in 26 snežnih dni. — Meglenih dni je v Ljubljani po 82 na leto, v Postojini pa 64 . — 4. Neviht je v deželi po 30 na leto, in sicer največ na jugu. — 5. Toča pobije po $3-4$ krat na leto. — 6. Vetrovi so po severo-vshodnem delu Kranjskega zapadni in vshodni, po zapadnem severni in zapadni, po srednjem in južnem Kranjskem pa vshodni. Južna vremena so redka, v Ljubljani jih je po 20 , v Postojini pa le 10 na leto. Severo-vshodni vetrovi ali burje pa gospodarijo posebno avgusta in decembra, ohlajajo hitro zrak, ter nanašajo po zimi mnogo snega.

Statistika.

I. Površina in prebivalci.

Kranjska dežela meri 9.988 km^2 ter ima 498.958 prebivalcev, in sicer 238.011 moških in 260.947 ženskih. Na 1 km^2 pride 50 prebivalcev in na 1000 moških 1096 žensk. Ti prebivalci prebivajo po 345 županijah s 3307 kraji.

Po narodnosti je 466.257 Slovencev, t. j. 94,1% vseh prebivalcev, 28.033 Nemcev, t. j. 5,7%, 659 Hrvatov, t. j. 0,1% in 319 Lahov, t. j. 0,1%.

Slovencev je največ na Kranjskem. Oni prebivajo po celi deželi, razen nekaterih kosov okraja kočevskega, črnomeljskega, krškega in novomeškega.

Med njimi in Hrvati delajo prehod tako imenovani Beli Kranjci. Oni govoré svoje hrvatsko-slovensko narečje, ter se ločijo tudi po obleki od ostalih Slovencev. Oni imajo bele suknje iz domačega sukna in kožuhe iz ovčje kože. Imenujejo se tudi Kajkavci. Prebivajo po okraju kočevskem, črnomeljskem in krškem. V zadnjem okraju se imenujejo Mokričani.

V Vinici in Bojancih črnomeljskega okraja in vshodno od Metlike pa prebivajo nekdanji hrcegovinski Uskoki, to je Srbi, ki govoré štokavski. Ob pobočju Gorjancev okolo Kostanjevice so pa naseljeni Hrvatje.

Nemci prebivajoči na Kranjskem so delom nasledniki stare naselbine frankovskih in durinških, delom pa tirolskih kmetov. Prve je naselil 1347 grof Ortenburški po Kočevskem, Tirolce so pa priveli na Kranjsko brizinski škofje iz Innichena, ter jih naselili po vaseh Spodnja in Zgornja Sorica, Spodnje in Zgornje Danje, Zabrdom, Ravne, Torki, ter dalje ob Črni Prsti na Goriškem, a tudi okolo Žabnice pri Loki. Kočevci so si ohranili svoj prvotni jezik; toda mladina tirolske naselbine, razen Spodnjih Danj je že čisto pozabila ono tirolsko-nemško narečje, katero stari ljudje še znajo, a le v Spodnjih Danjah še govore. Ljubljana šteje 5127 Nemcev in v celi občini fužinski (Weissenfels) na Gorenjskem jih je 635. Raztrošeni so pa tudi po drugih okrajih kranjskih, tu več, tu manj. Najmanj jih je v logaškem okraju, in sicer samo 154.

Po veri je na Kranjskem 497.801 katolik, t. j. 99% vsega prebivalstva, 349 luteranov, t. j. 0,1%, 350 Grkov, t. j. 0,1% in 98 židov.

2. Uprava in vlada.

Najvišja politična oblast na Kranjskem je deželno predsedništvo v Ljubljani. Tej oblasti je podrejenih 11 okrajnih glavarstev in jedno mesto z lastnimi pravili: Ljubljana. Okrajna glavarstva so: 1. v Ljubljani (za okolico), 2. Kranju, 3. Radovljici, 4. Kamniku, 5. Litiji, 6. Krškem, 7. Rudolfovem, 8. Črnomlju, 9. Kočevju, 10. Logatcu in 11. Postojini.

Deželni zbor, kojemu je predsednik deželni glavar, ki ga imenuje cesar, je sestavljen iz 37 voljenih poslancev in jednega virilista: ljubljanskega knezoškofa. V deželni zbor volijo veleposestniki 11, mesta 10, kmečke občine pa 16 poslancev. Deželni zbor pa voli deželni odbor. — V državni zbor pa pošilja dežela kranjska 11 poslancev: veleposestniki 2, mesta 3, kmečke občine 5, splošna kurija pa jednega.

Deželni grb kranjski: Na srebrnem ščitu je moder orel, ki ima na prsih polmesec, zložen iz rudečih in zlatih ploščic. Na sredi zgornjega roba je knežji klobuk. — Deželne barve so: bela-modra-rudeča.

Sodstvo. Glede na sodstvo spada Kranjsko pod višjo deželno sodnijo v Gradcu. V deželi je: deželna sodnija v Ljubljani, okrožna sodnija v Rudolfovem in 31 okrajnih sodišč. V Begunjah na Gorenjskem je ženska kaznilnica.

Finančne oblasti so na Kranjskem: finančno ravnateljstvo, finančna prokuratura, davčna administracija, deželna blagajnica, glavni carinski urad, štiri naddavkarije: v Ljubljani, Rudolfovem, Kranju in Kočevju in 26 davkarij. — Oblast za kupčijo in promet je trgovinska in obrtniška zbornica v Ljubljani.

Pošte na Kranjskem so podrejene poštnemu ravnateljstvu v Trstu. V deželi je 153 pošt.

Rudarstvo spada pod rudarsko glavarstvo v Celovcu, le idrijski rudnik je podrejen neposredno poljedelskemu ministerstvu na Dunaju. — Gozdarski urad za Kranjsko je gozdno ravnateljstvo v Gorici.

Na Kranjskem je 41 loterij, ki donasajo državi 392.056 gld.

3. Cerkev.

V cerkvenem oziru je cela kranjska dežela jedna škofija knezoškofa ljubljanskega. Dekanatov je na Kranjskem 20: v Ljubljani, Loki, Kranju, Radovljici, Kamniku, Moravčah, Šmarju, Litiji, Trebnem, Št. Jarneju, Rudolfovem, Metliki, Kočevju, Ribnici, na Vrhniki, v Idriji, v Cerknici, Postojini, Bistrici in Vipavi. Župnij je 277, lokalij in beneficijatov 33, cerkva je 1329, samostanov in zavodov, v kojih delujejo redovniki in redovnice pa 26 (8 moških in 18 ženskih). V Ljubljani je semenišče za bogoslovce in Alojzijevišče, t. j. seminar za gimnazijce.

4. Šolstvo.

Najvišja šolska oblast v deželi je deželni šolski svet. Podrejene so mu vse ljudske in meščanske šole, učiteljišča in vadnice, srednje šole in vse v obseg istih spadajoče privatne in posebne učilnice, v kolikor so pod vodstvom ministerstva za bogočastje in nauk.

Deželni šolski svet kranjski obstoji: 1. iz deželnega predsednika, ali namestnika, od njega imenovanega, kot predsednika, 2. iz dveh poslancev deželnega odbora, 3. iz jednega poročevalca za upravne in gospodarstvene šolske zadeve, 4. iz deželnega šolskega nadzornika, 5. iz dveh katoliških duhovnikov, 6. iz dveh udov učiteljskega stanú, 7. iz jednega poslanca občinskega zastopa ljubljanskega.

Deželni šolski nadzornik za Kranjsko je jeden, okrajnih pa osem.

Gimnazij je pet: tri male in dve veliki. Vseh pet je državnih. Po jezikih je jedna nemška, štiri so pa dvojezične. Realka je jedna nemška. Učiteljišč je dvoje: jedno za moške, jedno za ženske. Meščanska šola je jedna, ljudskih šol pa 367. Poleg teh je pa še 18 zasebnih šol. Dalje je jedna trgovska šola, štiri obrtne strokovne šole, 15 obrtnih šol, tri šole za petje in godbo, jedna poljedelska, jedna podkovska, jedna višja dekliska, jedna gospodinjska šola in tečaj za babice.

Leta 1845 je bilo na Kranjskem le 94 šol in otrok šolo obiskujočih 9044, sedaj jih je pa nad 51.000, med tem ko jih je dolžnih obiskovati šolo blizo 55.000. Več kot 3000 otrok kranjskih tedaj ne obiskuje šole. — Na 100 *km*² na Kranjskem so 3·4 šole (na Češkem, Moravškem in v Šleziji 10·4), na 1000 prebivalcev pride 129 učencev in na jednega učitelja 90.

Normalno šolski zaklad je znašal za leto 1898: 398.573 gld. Jeden učenec ljudske šole stane deželo nekaj čez 7 gld. na leto (na Spodnjem Avstrijskem 20 gld.).

5. Kmetijstvo.

Rodovitega sveta je na Kranjskem 95·93⁰/₁₀₀ vse zemlje in le 4·07⁰/₁₀₀ je nerodovitega. Rodovitih tal je 14·8⁰/₁₀₀ njiv, 1·17⁰/₁₀₀ vinogradov, 0·57⁰/₁₀₀ vrtov, 17·07⁰/₁₀₀ pašnikov, 44·43⁰/₁₀₀ gozda in 0·16⁰/₁₀₀ je pa površja jezer in močvirja.

Leta 1897 se je pridelalo 190.633 metriških stotov pšenice, 104.994 rži, 124.000 ječmena, 166.264 ovsa in 202.594 koruze. — 1 *hl* kranjske pšenice tehta 73·5 *kg*, rži 68·3 *kg*, ječmena 61·3 *kg*, ovsa 43·7 *kg* in koruze 70 *kg*.

Prosa so pridelali 1897 na Kranjskem 186.437 *hl*, ajde prvega pridelka 10.311 *hl* in drugega 210.320 *hl*, graha in leče 717 *hl*, fižola

39.267 *hl*, slame 1,936.235 stotov, lanenega semena 4.764 stotov, prediva 3.667 stotov, konopljinoga semena 1686 in prediva 1764 stotov, krompirja 1,741.214 stotov, repe in pese prvega pridelka 132.807 in družega 1,381.125 stotov, zelja pa 467.692 stotov. — 1 *hl* ajde je tehtal 57.5 *kg* in 1 *hl* graha 73.5 *kg*.

Mrve je bilo 4,203.831 stotov, druge detelje in otave 741.668, mešanice 14.850, semenske detelje pa 3.771 stotov.

Jabolk in hrušek je bilo 33.820 stotov, češpelj 12.715 stotov in orehov 7180 stotov.

Vinogradov je po Kranjskem 11.631 *ha*, med njimi okuženih 8.789 *ha*. Vina je pridelala dežela 59.839 *hl* belega, 6543 *hl* rudečega in 72.490 *hl* mešanega, skupaj 138.872 *hl* in 245 stotov grozdja.

Gozda je na Kranjskem 442.309 *ha*. — 4⁰/₁₀₀ je državnega, 25⁰/₁₀₀ ga ima veleposestvo, 20⁰/₁₀₀ je občinskega in 51⁰/₁₀₀ ga je lastnina malih posestnikov. Po gozdih rasto: bukve, hrasti, kostanji, gabri, jelše, brsti, javori, lipe, topoli, vrbe, breze, smreke, jelke, bori, mecesni, makleni in tise. Listnatih gozdov je $\frac{3}{5}$, jelovih pa $\frac{2}{5}$, 60⁰/₁₀₀ lesa se porabi za kurjavo, 40⁰/₁₀₀ pa za razne izdelke.

Izvaža se iz Kranjskega: les, lan, konoplja, deteljino seme in zelje. Drugo se skoro vse porabi v deželi sami.

6. Živinoreja in lov.

Leta 1890. se je naštelo na Kranjskem 23.771 konj, 10 mezgov, 13 mul, 172 oslov, 227.613 goved, 53.462 ovec, 8.418 koz, 94.985 prašičev in 49.295 bučelnih panjev.

Lové se po Kranjskem: divja koza, srna, zajec, polh, medved, volk, lisica, jazbec, vidra, kuna, divji petelin, jarebica, divja raca in kljunač.

V deželi je pa mnogo posebnih živalic, kojih po družih deželah ni. Tako živi na Kranjskem neke vrste gad »*Vipera illyrica*«, dalje več vrst človeških ribic (*Proteus anguineus*) in sicer: *Proteus Zoisii*, *P. xantostictus*, *P. Haidingeri*, *P. Laurentii*, *P. Freyeri*, *P. Schreibersii*. Živé po posamičnih podzemeljskih jamah. Po Gorenjskem se dobi hrošec *Procerus gigas* imenovan, po podzemeljskih jamah pa hrošci: *Anophthalmus Schmidtii*, *A. Bilimekii*, *A. Hacquetii*, *A. hirtus*, *A. globulipennis*, *A. Motschulskyi*, *A. costatus*, *A. rostratus*, *A. trechioides*, *A. robustus*, *A. oblongus*, *Leptodirus Hohenwartii*, dalje mnogo podzemeljskih pajkov in kobilic.

7. Rudarstvo.

Leta 1894. se je pripravilo na Kranjskem 5189 stotov živega srebra, 13.421 cinka, 74.263 železa, 8.432 svinca, 179 *kg*. srebra, 2,314.356 stotov rujavega premoga in 141.400 šote. Idrijski rudnik, kjer se koplje živo srebro, daje državi na leto okolo 700.000 gld. dobička.

8. Obrtnost.

Málinov je na Kranjskem 5 trgovskih, 1525 pa družih. V prvih se namelje moke za $1\frac{1}{2}$ milijona gld., v družih pa za $5\frac{1}{2}$; usnarij je 183; parnih žag 11, na vodi pa 707; pivovaren 8; papirnic pa troje. Slamniki se izdelujejo v Domžalah, Viru, Stobu, Mengešu in Ihanu. Naredi se jih na leto za $1\frac{1}{2}$ milijona gld. Zraven tega se izgotovljajo po teh krajih še pletene preproge, torbe, sejalnice in košare za kruh. Lončena posoda se dela po Ribniški dolini, potem pa v radovljiškem, krškem in kamniškem okraju. V zadnjem posebno v vaseh Mlaka, Gmajnica, Podboršt, Klanec in Kaplja Vas. Sita in žimnice se izgotovljajo v Kranju in Stražišču in po sosednih krajih; lesena posoda (suha roba) v Ribniški in Bohinjski dolini; roba iz ovčje volne v Ljubljani, Loki in Kočevju; smodnik v Kamniku; smodke v Ljubljani; železo se topi na Savi in v Javorniku; zvonovi se izdelujejo v Ljubljani; parketi v Ljubljani in Loki; cement in kaolin pri Kamniku; steklo v Zagorju; usnje v Ljubljani, Tržiču, Kamniku in po družih krajih; kratke kmečke pipice v Gorjušu; žebli v Kropi, Kamni Gorici in Železnikih; čipke v Idriji in po njeni okolici; papir v Velčah, Goričah in Medvodami; cink se topi v Zagorju; leseni žebli se delajo v Spodnji Šiški; kožuhi v Kamniku; rujavi premog se koplje v Zagorju in po Kočevskem; beauksit, t. j. čista ilovica v Bohinjski dolini; svinec in srebro pri Litiji in Sv. Ani nad Tržičem; snažilni prah se dela v Kamniku; polhovke v Ribniški dolini in po Notranjskem; sir v Bohinju in Logaških Rovtah; žveplenke, sveče, milo in lim v Ljubljani; čevlji v Tržiču; predilnice so v Ljubljani, Tržiču in Litiji; slivovec se kuha posebno po Notranjskem, brinovec in jagodovec po celem Kranjskem; pivo v Ljubljani, Kranju, Mengešu, na Vrhniki, v Kočevju in Senožečah; mizarjev je največ po Ljubljani, Št. Vidu in Vižmarjih; peči iz gline se izdelujejo v Ljubljani; opeka pa po celem Kranjskem.

9. Občila.

Občila so one naprave, ki pospešujejo prehod ljudi in blaga. V prvi vrsti so to ceste, kojih dolgost znaša po Kranjskem 5508 km. Za njimi so železnice in sicer: a) južna železnica, ki drži od Zidanega Mosta do Podgorice v senožeškem okraju, in ki ima 153 km dolgosti, b) državna železnica od Ljubljane do Trbiža ima 103 km, c) železnica Ljubljana-Kamnik s 23 km, d) železnica Ljubljana-Rudolfovo s 76 km in e) Grosuplje-Kočevje s 55 km dolgosti. Tretje občilo so pa reke, in sicer Sava in Ljubljanica. Po Savi se vozari od Zidanega Mosta naprej, Ljubljanica je pa, kolikor je dolga, vozna reka. Telegrafa je pa na Kranjskem 775 km.

10. Finance.

Državnega davka plača Kranjsko 3,802.075 gld. in sicer direktnega 1,586.200 gld. in indirektnega 2,215.875 gld. — Deželni davek je znašal 1898. leta: 1,177.321 gld. K temu pa še pride okolo 400.000 gld. občinskih davkov. Kranjska dežela plačuje tedaj nad 5¹/₂ milijona davkov. — Vknjiženih dolgov ima dežela blizo 61 milijonov gld. Če računimo od teh 5⁰/₁₀ obresti, znaša to zopet nad 3 milijone. Kranjci plačujejo tedaj na davkih in na obrestih nad 8¹/₂ milijona gld. na leto. Poleg tega pa še Bog zna koliko za nevknjižene dolgove.

11. Politična razdelitev Kranjskega.

Kranjska dežela se je delila prej na 3 okrožja: na ljubljansko ali gorenjsko, na novomeško ali dolensko in na postojinsko ali notranjsko okrožje. Sedaj se deli na 11 okrajnih glavarstev in ljubljansko mesto.

1. Ljubljana (mesto)	ima 34.03 km^2 ,	30.505 prebivalcev,	na 1 km^2	896 prebivalcev.
2. Ljubljanska okolica	914.6 km^2 ,	57.669 prebivalcev,	na 1 km^2	63 prebivalcev.
3. Kranj	1021.99 km^2 ,	52.625 prebivalcev,	na 1 km^2	52 prebivalcev.
4. Radovljica	1074.75 km^2 ,	26.479	» » 1 km^2	25 »
5. Kamnik	611.05 km^2 ,	40.210	» » 1 km^2	66 »
6. Litija	686.47 km^2 ,	36.851	» » 1 km^2	54 »
7. Krško	868.61 km^2 ,	53.237	» » 1 km^2	61 »
8. Rudolfovo	933.75 km^2 ,	48.346	» » 1 km^2	52 »
9. Črnomelj	546.06 km^2 ,	28.460	» » 1 km^2	52 »
10. Kočevje	1158.03 km^2 ,	42.806	» » 1 km^2	37 »
11. Logatec	1208.66 km^2 ,	40.273	» » 1 km^2	33 »
12. Postojina	897.91 km^2 ,	41.479	» » 1 km^2	46 »

G.

Krajepis.

1. Ljubljana.

Skoro v središču dežele, 298 m nad morjem, na obeh bregovih reke Ljubljanice, ob strmem 364 m visocem griču Gradu leži stolica dežele kranjske, bela Ljubljana. Nje površje zavzema 34.03 km^2 , in deli se na štiri okraje: šolski, šentjakobski, dvorski in kolodvorski. Vrh tega

ima pa še šest predmestnih krajev: Hauptmanica, Hradeckega Vas, Kurja Vas, Ilovica, Karolinska Zemlja in Črna Vas. V nji se je naštelo 1890. leta 30.505 prebivalcev, in sicer 15.099 moških in 15.406 ženskih. Po narodnosti je bilo 24.199 Slovencev, 5.127 Nemcev in 389 ljudi drugih narodnosti. Po veri je bilo 30.172 katolikov, 204 protestanti, 76 židov in 53 drugovercev. Vojakov je v Ljubljani 2171.

^{a)} Zgodovina. Rimljani polastivši se dežele kranjske so sezidali na ljubljanskem Mirju vojaški tabor, v kojem je bilo prostora za tri legije vojakov. Ostanki njegovega zidu se vidijo še dan danes. Merijo 412 *m* na dolgost in 317 *m* na širokost. Poleg tabora je pa nastalo mesto Emona, kojo so potem, ko so zapustili jo Rimljani, zaseli Slovenci, ter jo imenovali kratko in malo Trg. Obsegala je pa ta naselbina le sedanji Stari trg. Ime Ljubljana se čita prvič še le leta 1144.

Ko so si potem Franki v devetem stoletju prilastili Kranjsko, postavili so tudi na Gradu trdnjavo, ter naselili po Ljubljani mnogo svojih pristašev. A privabili so tudi s podeljevanjem raznih pravic vedno več in več novih naselnikov, in vsled tega je bila Ljubljana okolo leta 1000 že precej obljudena. Imela je 1073 tudi svojo cerkev, ki pa ni stala v tedanjem mestu, ampak tam, kjer je sedanje licejsko poslopje. Posvečena je bila sv. Filipu.

Severni konec tedanje Ljubljane je bil pri sedanjem Hradeckega mostu. Od tega mostu je šel zid gori k trdnjavi na Gradu. Najjužnejši nje del je pa bil pri tako zvanih karlovskih vratih, ki so stala tam, kjer se vstopi dan danes z dolenjske strani v sv. Florijana ulice. Od teh vrat je pa držal mestni zid na jedno stran k Ljubljani, na drugo pa na Grad k trdnjavi, od koje so danes le še razvaline.

• Ko je 1245 povzdignil cesar Miroslav II. Kranjsko za vojvodstvo, je postala Ljubljana najbrže stolno mesto, in od takrat se je začela tudi širiti. Postala je ob jednom stolica vicedomov in deželnih glavarjev. S tema uradnikoma je pa prišlo v mesto mnogo nižjih, in posebno plemiči so hiteli naseljevat se po Ljubljani. Zbrali so si pa prostor svojim hišam na levem bregu Ljubljanice, na sedanjem Novem trgu.

Leta 1269. je dobila Ljubljana svojega mestnega sodnika in 12 zaprisežencev. 1270 se polasti mesta česki kralj Otokar II., koje je pa moral odstopiti že 1276 Rudolfu Habsburškemu. 1279 se je sezidala na Starem trgu mestna hiša ali rotovž, 1343 pa v sedanjih Špitalskih ulicah, kamor sicer še tudi ni segalo mesto, prvi špital.

1370 je dobila Ljubljana prvi občinski statut, po kojem so si smeli občani odslej sami voliti svojega sodnika in 12 zaprisežencev, in 1416 je ukazal vojvoda Ernest Železni, da se ima Ljubljana popolnem utrditi. Obdali so jo s zidom, ki je tako-le tekal:

Pričenši se pri karlovskih vratih je držal proti Ljubljani, kjer se je končal pri Marijini kopeli. Tu se je zasukal ob Ljubljani, ter pri sedanjem šentjakobskem mostu preskočil to reko. Šel je potem dalje ob vrtu Cojzeve hiše do sedanje Emonske ceste, se tam zasukal, ter šel do ogla nekdanjega deželnega dvorca konec Gospodskih ulic. Tu se je zasuknil proti Ljubljani, jo preskočil tik Hradskega mosta, ter držal potem po rebri Gradu proti trdnjavi.

1418 se je osnovala pri šenklavški cerkvi šola, iz koje se je polagom razvila sedanja velika gimnazija. 1441 so oblegali Celjani Ljubljano, toda vzeti jo niso mogli. 1452 je pridigoval v Ljubljani sloveči Kapistran, ter navdušaval ljudi za boj proti Turkom.

1461 se je osnovala v Ljubljani škofija. Prvi ljubljanski škof je bil bivši župnik v Šmartnem pri Kranju Sigmund Lambergar.

1469 napadejo prvič Turki Ljubljano. Pri tem napadu je trpela mnogo škode stolna cerkev. Pozneje so jo napali še 1471, 1472 (pri tem napadu je pogorela šentpeterska cerkev), 1492 in 1584.

1472 je bil pomnožen občinski zastop na 100 zastopnikov: dvanajst jih je pripadalo notranjemu, 24 zvananjemu sovetu, 64 pa tako imenovani »gmajni«. Vsako leto na sv. Jakoba dan je bila nova volitev teh mož in mestnega sodnika. 1484 se je pa tudi rotovž prestavil s Starega trga na sedanji Glavni trg, ki je bil takrat še tudi zvanj mesta. 1504 je pa podelil cesar Maks I. Ljubljančanom pravico, da si volijo župana. Prvi ljubljanski župan je bil Hans Lanthieri.

Lutrova vera se je zanesla 1525 v Ljubljano. Prvi jo je učil tu tedanji stanovski pisar Matija Klobnar, in od 1531 je nadaljeval to delo Primož Trubar.

1534 se je potegnil mestni zid od Hradskega mostu do špitalskega, 1536 ga je dal napraviti škof na svoje stroške za škofijo, sredi 16. stoletja je bil pa dogotovljen že tudi od škofije do frančiškanskega samostana, ki je bil tam, kjer je sedaj licej, in dalje oni, ki je vodil po sedanjih Vodnikovih ulicah, dalje po cesarja Jožefa trgu in navpik po hribu do trdnjave na Gradu.

1573 je šla prva peš-pošta z Ljubljane v Gradec. 1575 je otvoril Janez Mandelc prvo tiskarno v Ljubljani. Tega leta se je natisnila v Ljubljani tudi prva slovenska knjiga: Jezus Sirah. 1578 je šla prva vožna pošta z Ljubljane v Maribor. 1585 se je naselil prvi nemški zdravnik dr. Egid Steinfeldner v Ljubljani. V tem času je dobilo mesto tudi prvo lekarno.

1597 pridejo jezuitje v Ljubljano in 1598 je bila zatrta popolnem lutrova vera. 1600 pusti škof Hren na Glavnem trgu sežgati osem vozov protestantskih knjig in 1601 zopet tri voze. 1648 pridejo v Ljubljano redovnice sv. Klare, ter si sezidajo svoj samostan tam, kjer je sedaj vojaška bolnica.

1670 se je igrala v Ljubljani prva gledališka igra »Paradiž« v knežjem dvoru v Gosposkih ulicah. 1693 se je osnovala »Academia operatorum«, prvo učenjaško društvo na Kranjskem in 1702 filharmonično društvo. 1703 otvoré uršulinke prvo dekliško šolo in 1704 se zasnuje stolica za filozofijo, ki je pa morala prenehati 1785.

1708 izide v Ljubljani prvi časnik z imenom: »Wochentliche Ordinari- und Extra-Ordinari Zeitungen bei J. G. Mayr«. Ta Mayr je otvoril 1678 tiskarno v Ljubljani.

1713 se je odprla prva kavarna, 1717 se je sezidala sedanja mestna zbornica, 1735 prva tovarna za svilo in 1756 prvo gledališče, 1771 so pa dobile ljubljanske hiše prvič številke.

1773 so morali zapustiti jezuiti Ljubljano, istega leta se je otvoril »nemški glavni elementarni zavod«, iz kojega se je razvilo sedanje učiteljišče, 1780 se je dovršil Gruberjev vodovod za pospeševanje izsušavanja barja. 1784 je izišla prvič »Laibacher Zeitung.«

Od 1788—1806 je bila v Ljubljani nadškofija. 1789 se je pa igrala v gledališču prva igra v slovenskem jeziku: Županova Micka. 1792 se je jelo podirati ljubljansko ozidje, najprvo so se podrla karlovska vrata. 1. januarija 1793 so bile prvič razsvitljene ljubljanske ulice. 1795 izda Vodnik prvič Veliko Pratico in 1797 »Lublanske novice«.

1. aprila 1797 pridejo Francozi prvič v Ljubljano. Njih poveljnik je bil Bernadotte, in 28. aprila pride tudi Napoleon sam. Drugič pridejo 1805 in tretjič 1809. Od 1809—1813 je bila Ljubljana sedež francoskega general-gubrnatorja in stolica Ilirije. Od 26. januarija do 12. maja 1821 je bil v Ljubljani kongres.

1830 izide v Ljubljani prvič »Kranjska čbelica«, 1831 se otvori muzej, 1843 izidejo Bleiweisove Novice, 1844 je bila prva obrtna razstava, 1847 izidejo prvič zbrane poezije Prešernove in v revolucionarnem letu 1848. je bila 16. marca tudi v Ljubljani tako zvana revolucija, koje so se pa udeležili le »nekateri smrkovci in odrasli divjaki«.

1860 je bila Ljubljana prvič razsvitljena s plinom, 1864 se je osnovala Matica Slovenska, 1872 se je otvorilo žensko učiteljišče, 1883 je bila deželna razstava, 1888 se je dozidal Rudolfinum, 29. junija 1890 se je otvoril ljubljanski vodovod, 14. aprila 1895 je bil strašen potres in 1. januarija 1898 se je uvela električna razsvetljava.

Potresi so bili v Ljubljani v letih: 792, 1000, 1340, 1511, 1689, 1750, 1800, 1822, 1830, 1833, 1835, 1836, 1840, 1845, 1852, 1856, 1857, 1858, 1870, 1883, 14. in 15. aprila 1895 in 15. julija 1897.

b) Cerkev: Cerkev sv. Nikolaja. Že 745 so sezidali bajè ribiči tu malo cerkvico, ki je postala 1248 župna in 1461 stolna cerkev. Sedanja stavba je bila dogotovljena 1703 v rimskem slogu, kupola pa še le 1841. V nišah rotone stoji kipi štirih kranjskih škofov iz rimske dobe: Maksim,

Flor, Kast in Grenadij. Sliko v velikem altarji je napravil Langus, dva angelja na obhajilnem altarju Robba, kip Wolfov Zajec, freske na stropu cerkve Quaglia, na kupoli Langus. V zvananjih stenah znameniti spomeniki iz rimske dobe in srednjega veka. — Sv. Jakoba cerkev, nekoč špitalska cerkev, od 1597—1773 lastnina jezuitov. Ti so napravili 1613 sedanjo stavbo. 1785 je postala župna cerkev. Veliki altar je izgotovil Robba 1732, kapela sv. Frančiška Ksaverija prizidana 1669, kipe v nji izdelal Contierus 1709; slike na stropu cerkve predstavljajoče življenje sv. Jakoba pa Ivan Šubic. — Frančiškanska cerkev. Prvotna stavba tu 1366, ki je pa 1499 pogorela; sedanja sezidana 1646. V začetku avguštinska, od 1784 frančiškanska. Frančiškani so imeli prej samostan in cerkev v licejskem poslopju. Veliki altar napravil iz marmorja 1736 Filip vitez Georgio, sliko v njem in freske Langus; kapelico za velikim altarjem poslikal Kurz pl. Goldenfeld. V refektoriju samostana Mencingerjeva slika: Kristus nasiti 4000 mož. — Sv. Petra cerkev. Najstarša župna cerkev na Kranjskem. Prvotna stavba pogorela 1472, sedanja sezidana po vzorcu cerkve sv. Giorgija v Benetkah leta 1700. Okolo te cerkve je bilo do 1779 pokopališče. — Trnovska cerkev je že stala 1730, leta 1785 je postala župna cerkev; sedanja v bicantinskem slogu sezidana 1857. Slike v nji so napravili Mencinger, Langus, Wolf, Künl in Borovsky, kipe Zajec in Toman, rezbarije pa Tomec. — Sv. Florijana cerkev sezidana 1660, stolp pa še le 1672. Leta 1694 se prične tu češčenje žalostne Matere Božje. Kip »Ecce Homo« so prenesli tje s Hradeckega mosta 1844. — Uršulinska cerkev sezidana 1748. Sliko v glavnem altarju sta naslikali nuni Alojzija Petrič in Jožefa Strus. — Križevniška cerkev stoji tam, kjer se je dvigal pod Rimljani tempelj Neptunov. Sezidali so tam cerkev 1292 Templarji, 1313 jo je prevzel nemški viteški red. Sedanje poslopje sezidano 1714 v podobi maltezarskega križa. Sliko v velikem altarju napravil Canon, v stranskih pa Mencinger. — Cerkev srca Jezusovega je bila sezidana v zgodnjem gotiškem slogu 1883. — Sv. Krištofa cerkev je bila sezidana 1497, pokopališče je pa prišlo k nji še le 1779. Prva je bila pokopana tu 4. maja 1779 neka Marija Breclj. Na tem pokopališču je pokopanih premnogo slovenskih odličnjakov. Tu počivajo: Vodnik, Čop, Kastelic, Kopitar, Žiga baron Cojz, Metelko, Smolè, Levstik, Bleiweis, Jeran, Malavašič, Costa, Zarnik, Jurčič, Josip in Franc Cimperman, Marn, Mašek, Rihar, Hajdrih, Praprotnik, Močnik, Tomšič, Čeh Resel i. dr. — Protestantiška cerkev dogotovljena 1852. — Kapelica sv. Jurija na Gradu. V nji freske in grbi prejšnjih deželnih glavarjev, ki so stolovali tu od 1251 do 1742.

c) Šole. Ljudske šole: deška vadnica, ustanovljena 1773 kot nemški glavni elementarni zavod; dekliška vadnica 1872¹⁾; prva petrazredna deška

¹⁾ Številke za imeni šol značijo, katerega leta je bila osnovana šola.

šola 1855; druga 1870; osemrazredna dekliška šola 1875; petrazredna nemška deška šola 1885; šestrazredna nemška dekliška šola 1885; dvo-razredna šola na barju 1886; vnanja in notranja dekliška petrazrednica pri uršulinkah 1703; vnanja in notranja meščanska šola pri uršulinkah 1894; protestantiška šola 1855; štirirazrednica v Waldherrjevem zavodu 1856; osemrazredna dekliška šola v Rehnovem zavodu 1856; v Huthovem zavodu 1867; petrazrednica v Lichtenturničnem zavodu 1878; štiri-razrednica v Marijanišču 1880; štirirazrednica nemškega »Schulvereina« 1885; šola v prisilni delavnici. — Srednje šole: Velika gimnazija, spodnja gimnazija, realka, moško in žensko učiteljišče. — Posebne šole: dve obrtni pripravljalnici; jedna obrtna nadaljevalnica; strokovna šola za lesno obrt in ženska ročna dela; pevska šola filharmoničnega društva; glasbena šola Glasbene Maticice; orgljarska šola; podkovska šola; tečaj za babice; dve trgovinski šoli; višja dekliška šola; gospodinjska šola. — Višja šola je le jedna, namreč bogoslovnica, ustanovljena 1714 pod imenom »Collegium Carolinum«.

d) Druga važna poslopja:¹⁾ Alojzijevišče 1846, bolnice: civilna 1896, vojaška v poslopju samostana redovnic sv. Klare od 1782, otroška 1859, Cojzova hiša 1786, cukrarna 1850, elektrarna 1897, gledališče v laškem renesanskem slogu 1892, trdnjava na Gradu v 15. in 16. stoletju, hiralnica 1875, poslopje kranjske hranilnice: staro 1820, novo 1880, katoliški om 1897, kazina 1838, klavnica 1881, knežji двореc v italijanskem slogu 1642, kolizej 1844, kolodvor južne železnice 1849, licejsko poslopje do 1785 frančiškanski samostan, 1788 predelano za šolo, Lichtenturnični zavod za sirote 1880, Leoninum 1895, mestna zbornica do 1484 na Starem trgu, sedanje poslopje od 1717, narodni dom 1896, nova pošta 1896, prisilna delavnica 1847, realka 1874, Rudolfinum 1888, semenišče za bogoslovce 1708, škofijski двореc 1512, strelišče staro v 16. stoletju, novo 1876, Tonhalle od 1756 do 1887 gledališče, od 1891 Tonhalle, tovarne: tobakarna, zvonarna 1769, tovarna za cikorijo, predilnica, tri pivovarne, livarna, tovarne za peči, žveplenke, usnje, lim, sveče, milo, vozove, mobilije i. t. d., ubežni grad pri sv. Krištofu v 15. stoletju, učiteljišče 1884, vladina palača: najstarša 1467, stara 1584, nova 1897, vojašnice: za pehoto 1888, za brambo 1893, pri sv. Petru pod vlado Marije Terezije in topničarska 1898, Wolfova hiša v židovski stezi od 1213 do 1515 židovska sinagoga.

e) Sprehajališča. Lattermanov drevored 1815; konec njega grad Tivoli. Staro poslopje je stalo nekoliko višje od sedanjega, in se je imenovalo »turris«. Urh grof Celjski je požgal »turris«, in grof Apfaltrern je sezidal potem sedanjo stavbo. Cesar Ferdinand II. jo je podaril jezu-

¹⁾ V alfabetičnem redu. Letnice za imeni značijo, kedaj se je sezidalo poslopje.

itom, in od 1773 je bila deželna posest. Nekaj časa je imel ta grad Radecky, in po njega smrti ga je kupila mestna občina. — Zvezdored zasajen 1822.

f) Vrta. Botaniški vrt 1810, vrt učiteljsišča 1884, vrt kmetijske družbe 1822.

g) Spomeniki. Marijina soha na sv. Jakoba trgu prvič postavljena 1682, leta 1844 podrti, 1870 zopet postavljena; kamenit križ pred sv. Petra mostom 1622; znamenje sv. Trojice 1693; kip cesarja Franca Jožefa na novem strelišču; kip Radeckega v zvezdoredu 1860; Vodnikov spomenik 1889; kip Radeckega pred tivolskim gradom 1877; obelisk iz marmorja pri Gruberjevem vodovodu 1825; spomenik Anastazija Grüna; vodnjak pred rotovžem, izdelal Robba 1733.

h) Mostovi. Čez Ljubljano je pet mostov: šentjakobski, Hradeckega (prej imenovan črevljarski), Francov (prej špitalski), mesarski in šentpeterski most. Čez Gradaščico jih je dvoje, in čez Gruberjev vodovod jeden.

i) Kopališča: »pri slonu«, Marijina kopel, pri kolezijskem malinu in vojaška plavalnica.

j) Najvažnejša ljubljanska društva. (Po starosti.) Filharmniško društvo 1702, kmetijska družba 1816, Slovenska Matica 1863, sokolsko društvo 1863, dramatično društvo 1867, slovensko učiteljsko društvo 1867, vdovsko učiteljsko društvo 1870, Narodna Šola 1871, slovensko pisateljsko podporno društvo 1872, Glasbena Matica 1872, Vincencijevo društvo 1876, Cecilijino društvo 1877, družba sv. Cirila in Metoda 1886, slovensko planinsko društvo 1894, društvo za zgradbo učiteljskega konvikta 1894, naša straža 1898, i. dr. — Izmed denarnih zavodov so pa najmenitnejši: kranjska hranilnica 1820, mestna hranilnica 1889 in splošno kreditno društvo.

k) Odlični Ljubljančani. Rodili so se v Ljubljani: Tomaž Hren 13. novembra 1560, Jan. Bajkart Valvazor 28. maja 1642, Marko Pohlin 13. aprila 1735, Andrej Smole 18. novembra 1800, Franc Malavašič 1818, Fr. Erjavec 1834, Jos. Cimperman 1847, Fr. Cimperman 1852, Lujiza Pesjakova, Viljem Urbas 1831, Fr. Šuklje 1849, Anastazij Grün 1806.

2. Ljubljana - Fužine. (Weissenfels.)

Predgovor. Z Ljubljane drži šest glavnih cest: celovška, dunajska, litijska, dolenska, kočevska in tržaška. Od teh cest se jih odcepi več družih, ki peljejo zopet v različne kraje. Pri popisovanju krajev kranjskih nastopili bomo vselej najprvo pot po jedni teh glavnih cest, ter se bavili s kraji ležečimi prav ob nji ali v nje obližju. Ko odpravimo glavno progno, obrnili se bomo po oni stranski, ki je najbližja Ljub-

ljane, potem po nekaj bolj oddaljeni i. t. d. To je za določitev krajev, kje leže, in tudi za popotnika potujočega po tej ali oni progi, ki se zanima za krajevne razmere, najprikladneje. Prva glavna naša proga je tedaj: Ljubljana-Fužine. Prva vas, v kojoj dospemo od Ljubljane, je Spodnja Šiška. Po opisu tega kraja, ozrli se bodemo po nje okolici, ter se seznanili s seli ležečimi okolo nje, isto storimo pozneje pri sosednem Št. Vidu, i. t. d. Ako je v bližini kakega kraja kaka znamenitost, n. pr. gradišče, jama, gora, slap, ali kaj jednacega, opisali bodemo tudi pot do tega predmeta. Toliko v pojasnilo.

Spodnja Šiška. (302 *m*, 1900 pr.) Pod Rimljani tu tempelj Herkula-Saksana; cerkev sv. Jarneja v začetku šentvidska podružnica; 1785 izročena ljubljanskim frančiškanom; trirazredna šola 1882; tovarna za lesene žeblje. Nad vasjo Šišenski Grič (427 *m*), sedaj osamljen, nekoč pa v zvezi s zapadnim Utiškim pogorjem. Odtrgala ga je voda, ki je pred diluvijalno dobo zalivala ljubljansko ravnino. Na njem ostanki francoskih šanc. Na jugo-zapadnem njegovem vrhu, na Rožniku (391 *m*) cerkev Marije Device, posvečena 1747. — Zgornja Šiška. (306 *m*, 536 pr.) Tu troje gradov: Kalenbergov, prvotno zidan v 13. stoletju, sedaj Galetov, Cekinov grad in grad na Jami, imenovan po jami, v koji so imeli Turki 1472 svoj tabor. V Zgornji Šiški se je rodil 3. februvarija 1758 Valentin Vodnik. — Koseze. V cerkvi krasne rezbarije; v okolici opekarne. — Pod Utikom. Okolo vasi mnogo širociah jam, kjer se seka po zimi led. — Kamna Gorica, kamnolom že od rimskih časov. — Dravlje. (311 *m*, 491 pr.) Romarska cerkev sv. Roka sezidana po kugi, ki je razsajala 1644 po Ljubljani. — Dolnice. Pod vasjo dva vrelca: Zlatek in Dragomaš, ki sta napajala stari rimski vodovod. — Glinice. Nad vasjo v Črnem Vrhu troje brezden, največje »Brezarjevo brezdno«. Z Glinic pot na Toško Čelo in k Sv. Katarini.

Št. Vid. (318 *m*, 497 pr.) Leži ob hribu Velika Trata (517 *m*), na kojem so se našli ostanki starega gradišča. Pod Rimljani tu tempelj Cerere. Župnija šentvidska, jedna najstarših kranjskih, ustanovljena 1085; sedanja cerkev sezidana 1796 v rimskem slogu; potres 1895 jo je močno poškodoval, vsled tega 1898 popravljena in podaljšana. Sliko v velikem altarju napravil Leyer, freske in podobo Matere Božje Langus. V tej cerkvi je bil krščen Vodnik. Umril je tu pesnik Blaž Potočnik 20. junija 1872. Štirirazredna šola 1866, šolski vrt, rokodelski dom, mizarska obrt, mlekarstvo. — Iz Št. Vida vede pot čez Veliko Trato in Črni Vrh na Toško Čelo, tudi Turško Čelo imenovano. (588 *m*, 60 pr.) Leta 1453 se imenuje ta kraj »Vaisten Hiern«. Ime Turško Čelo pa prihaja od tod, ker so baje tukajšnje ženske trem Turkom zabile žeblje v glavo ter jih usmrtile. Severno od tega kraja v Babnem dolu podzemeljska jama. — Severo-zapadno od Toškega Čela vas Topol ali Sv. Katarina. (730 *m*,

137 pr.). Tukajšnja cerkev v začetku tudi šentvidska podružnica, od 1787 samostojna duhovnija. V vasi se kuha brinovec. — Hirtenberg ali Hertenberg, slov. Petrbenk ali Jetrbenk, 775 *m* visoka, severno od Topola se dvigajoča gora. Tu je stal svoj čas grad, v kojem so gospodarili v 12. in 13. stoletju vitezi Hirtenbergi; 1511 ga je porušil potres. Ljudstvo pravi tej gori tudi »Na Gradu«. Na nji raste tudi kraljeva roža (Daphne Blagayana).

Vižmarje. (314 *m*, 424 pr.) Ime: višje marje = višji breg. Vižmarje je tedaj vas ležeča na višjem bregu Save. Tu je mizarska obrt. Tu je bil tudi 1869 slovenski tabor. — Na nasprotnem bregu Tacen, nad njim Šmarna Gora 671 *m*. Ta gora ima dva vrha: zapadni se imenuje Gromada. Na nji je sezidal grajščak iz Golega Brda Ortolphus Gallenberg grad v 11. stoletju. Od 1432 je pa tu romarska cerkev, sedanja stavba je od 1712. — Pod Šmarno Goro je vas Šmartno. (318 *m*, 268 pr.) Cerkev je sezidal Matej Medved, rojen v Cerkljah, v nji je mnogo lepih stenskih slik. Trpela je mnogo o potresu 1895, toda že prihodnje leto so jo popravili in polepšali. — Gameljni. Tu so bile pod Rimljani kovačnice in tempelj boginje Karnije. Nad Gameljni hrib Vranščica (641 *m*), ki se vleče na jug do Črnuč, na sever pa še nad Mengeš; lep razgled. — Severno od Šmartna je Skaručina. (337 *m*, 147 pr.) V cerkvi krasne freske naslikal 1778 Fr. Tomšič, popravljene 1896. — Repnje. Nad vasjo na Drnovskem Vrhu (487 *m*) ostanki gradišča, v vasi samostan šolskih sester. V Repnjah se je rodil 1780 Kopitar in 1837 Zarnik. — Vodice. (348 *m*, 567 pr.) Ime se nič ne prilega temu kraju: Vodice nimajo nobene vodice. Župnija je tu že od 1256. Sedanja cerkev je bila sezidana 1897, ker je prejšnjo porušil 1895 potres. Vodice so imele sploh skoro največ škode ob tem potresu. Novo šolsko poslopje tudi sezidano 1897. — Od Vodic proti zapadu Smlednik. (345 *m*, 284 pr.) Nad vasjo 514 *m* visok grič, na kojem je stalo še v 6. ali 7. stoletju pr. Kr. lepo gradišče. Sedaj tu razvaline starega smleškega gradu, čegar ime se čita v zapiskih že 1136. Na planjavi proti severo-zapadu od tod je pa novi smleški grad, sezidan koncem 17. stoletja v renesančnem slogu. Na stropu dvorane v prvem nadstropju krasne freske, v grajski kapeli pa slike. Cerkev sv. Urha v rimskem slogu sezidana 1848. Sliko v velikem altarju napravil 1848 Kuppelwieser.

Dalje ob cesti, ki vede proti Kranju, leži vas Medno. Nad njo Mednanski Grič, na kojem je stal tudi grad, ki je bil pa požgan za časa turških vojsk. 1593 so pa postavili tu gospodarji gradu Goriče vislice za uporne kmete. Pri Seničici nad Mednom pot ob Malovščici skozi Babni dol k Sv. Katarini in na Toško Čelo. Tu Golo Brdo, nekoč grad Hertenbergov.

Medvode. (314 *m*, 121 pr.) Leže ob izlivu Sore v Savo (kranjska Mezopotamija); slap Save, papirnica. Z Medvod na levo cesta v Loko, na desno pa v Smlednik. — Jerprca. Ime je nastalo iz nemškega »Herberge«, ker je bila tu svoje dni prenočilnica za popotnike — Severovshodno od tod je vas Podrečje ob Savi. V srednjem veku se je pisalo Potrech. Tu se je rodil 27. oktobra 1835 pesnik Simon Jenko. Severno od te vasi pa leže Mavčiče.

Stražišče pod Kranjem je stara naselbina. Ime se čita že v 11. stoletju. Dne 24. novembra 1002 je podaril cesar Henrik II. brizinskemu škofu Gotšalku posestvo imenovano »praedium Strasista«. Prebivalci tu izdelujejo sita iz žime in žimnice. Nad vasjo grad, od njega pot na Šmarjetino Goro in na Sv. Jošt. — Šmarjetina Gora. (654 *m*). Nekoč tu gradišče, pozneje cerkev sv. Marjete, sedaj le še stolp ohranjen. — Sv. Jošt. (860 *m*) Hrbet te gore sestavljajo apnenci in opoke kredne tvorbe združeni s peščenci in eocenimi laporji. Sedanja cerkev sezidana 1600, v nji »svete štenge«, pod njo studenec. Veliki zvon je imeniten radi tega, ker je bil vlit iz turških in egiptovskih topov, ki so se potopili v bitvi pri Navarinu 1827. Pri cerkvi samostan, v kojem je bivalo svoje dni 7 duhovnikov, sedaj župnikovo stanovanje.

Kranj. (385 *m*, 1428 pr.) Tla, na kojih stoji mesto, obstoje iz kremenčevih kosov, ki so spojeni z apnencem v večje skale. Leži ob iztoku Kokre v Savo. Bila je tu že prazgodovinska naselba, za časa Rimljanov pa trdnjava Santicum. Pozneje so si izvolili mejni grofi kranjski ta kraj v svoje bivališče, ter ga imenovali »Krainburg.« Leta 1256 si sezidata tu Ortenburška grofa Henrik in Miroslav trdnjavo, sedanji grad Kieselstain, v kojem je sedaj okrajno glavarstvo; 1414 je dobilo mesto pravico, da si voli svojega sodnika; 1488 so mu bile potrjene mestne pravice, 1529, 1637 in 1784 pa pomnožene. Kranjsko mesto ima važen rokopis v slovenskem jeziku iz leta 1493. Obsega štiri prisege župana, svetovalcev in porotnikov iz Kranja. Pisan je z nemškim črkopisom, in kaže nam, da so že v 15. stoletju imeli meščani v Kranju pravico uradno v slovenščini občavati. Razvidi se, da se je tu že v tem času slovenščina v posvetnih zadevah vpotrebjevala, in da je kranjski meščan že takrat v domači besedi hotel sojen biti, in da so župani, svetovalci in porotniki že takrat prisegali v slovenščini svojo zvestobo, kralju, deželnemu vojvodi in mestu.

Lutrovo vero je oznanjeval tu v 16. stoletju pastor Janez Daks. Leta 1668 je pokončal ogenj skoro polovico mesta, 1811 pa tudi več hiš.

Mesto ima Glavni trg, dve dolgi stranski ulici in dvoje predmestij: Kokrsko in Savsko. Nekoč so bile tu štiri cerkve, sedaj so le še tri: mestna župna, rožnivenška in pungrška.

Mestna župna cerkev je bila sezidana 1491 v gotiškem slogu. Posvečena je sv. Kanciju, Kancijanau, Kancijanili in Protu, kojih podobe stoje okolo velikega altarja med okni. Pročelje ima na zapadni strani s tremi vhodi, v sredi pa stolp s peterimi stropi. Ima tri ladije, dolga je 37 *m*, široka 18 *m* in visoka 16 *m*. V prezbiteriju, ladiji in na koru ima lepe slike Bradaškove, med kojimi sta najimenitniši: obsodba Kancijana, Kancija, Kancijanile in Protu in njih obglavljenje. — Tudi rožnivenška in pungrška cerkev sta zidani v gotiškem slogu. — Četrta cerkev je pa bila kapucinska. Kapucini so si sezidali 1640 tu svoj samostan, 1644 pa cerkev. Pod vlado cesarja Jožefa II. so morali ostaviti Kranj, in njih cerkev je sedaj skladišče, v samostanu so pa zasebna stanovanja.

Deško šolo je imelo mesto že v 15. stoletju, sedaj je štirirazrednica. Dekliška štirirazrednica je pa bila otvorjena 1891. Gimnazija je bila tu od 1861; leta 1870 se je izpremenila v realno gimnazijo; 1890 se je zatvorila; 1894 pa zopet ustanovila.

Važna poslopja so v Kranju: Župnišče, sezidano v sredi 18. stoletja. — Škofova palača, kojo je zgradil bivši knezoškof ljubljanski dr. Jarnej Vidmar. — Ogrinčeva hiša na Glavnem trgu. O nji se trdi, da so tu bivali mejni grofi. Sedanje poslopje je iz leta 1638. — Novo gimnazijsko poslopje, dodelano 1897.

V Kranju so se rodili: dr. Ivan Bleiweis 19. novembra 1808, Simon Klančnik 10. novembra 1810, slikar Leopold Leyer 21. novembra 1752, knezoškof dr. Jarnej Vidmar 11. avgusta 1802 in dr. Ivan Gogola še ne posvečen škof ljubljanski.

Pokopališče se razprostira na severni strani mesta. Tam počiva dr. Fr. Prešeren, umrl 8. februarija 1849, Simon Jenko, umrl 18. oktobra 1869, dr. Jarnej Vidmar, umrl 17. maja 1883 in dr. Gregor Voglar, ki je živel v 17. stoletju.

V Kranju je pivovarna od 1653, ob Savi so malini, izdelujejo se sita iz žime in žimnice, in važni so tu konjski sejmi.

Naklo. (407 *m*, 302 pr.) Prebivalci se pečajo s pletenjem volne. Tu se je rodil 12. marca 1651 Gregor Voglar (Carbonarius), zdravnik ruskega cesarja Petra Velikega, 31. januarija 1799 pa Blaž Potočnik. Nad Naklim se odcepi cesta v Tržič. — Severo-zapadno od Naklega vas Podnart. Ime se izvaja od rt = hribec. S Podnarta cesta v Kropo in Kamno Gorico. — Kropa. (545 *m*, 892 pr.) Leži v ozki dolini ob Kroparici. Hiše v nji so sezidane največ v italijanskem slogu, nekatere že v 16. in 17. stoletju. Kropa je nekoč zelo slovela po svetu radi žebļjev, koje so prodajali Kroparji daleč okolo. Vozarili so jih sami po svetu. Ko so odhajali po svetu, zazvonil je vsacemu mrtvaški zvon ali »navček«, kajti niso bili sigurni, ako se povrnejo še kedaj domu. Sedaj je v Kropi malo zaslužka z žebļji. V Kropi je dvojje cerkva: sv. Lenarta sezidana

1481 in Matere Božje od 1713. Šola je tu od 1790. — Kamna Gorica. (516 *m*, 715 pr.) Tu je cvela železna industrija že v 14. stoletju, mogoče je pa tudi, da so imeli že Rimljani tu svoje rudnike. Sedaj je v Kamni Gorici devet delalnic za žeblice, a dela že prav malo. Cerkev sv. Trojice sezidana 1652. V Kamni Gorici se je rodil 9. septembra 1792 slikar Matej Langus in 10. avgusta 1827 dr. Lovro Toman, ki je tudi tu pokopan. Spomenik na njegovem grobu je iz nabrežinskega marmorja. — Pusti Grad med Kamno Gorico in Radovljico, sedaj razvalina. Bil je v 13. stoletju last rodovine Hounberške, pozneje so ga imeli Kacijanarji in za njimi Lambergarji; v 16. stoletju je pa pogorel. Bil je takrat že lastnina Turnov. V vaseh Zgornja in Spodnja Lipnica so stanovali svoje dni z meči in sulicami oboroženi podložniki pustograških gospodov, ki so še do druge polovice 18. stoletja stražili grad, akoravno je že bil razvalina. Pri Lipnici je čestitljiva jama.

Med Kamno Gorico in Savo se vleče od severo-zapada proti jugovshodu dolga iz miocenih naplavin obstoječa planota, ostanek nekdanje miocene ravnine, ki se je prostirala do Javornika, ki se je pa pozneje raztrgala na več kosov. Ta planota je nastala vsled globoko vrezane Save in Lipnice. Na nji leže Zgornja, Srednja in Spodnja Dobrava. Ime iz dob = hrast. V Srednji Dobravi (503 *m*) je župna cerkev, v Zgornji je pa za rastlinolovce znamenito veliko brinovo drevo.

Ljubno leži ob cesti proti Javorniku. Tu je bila že 1538 lončarska zadruga. Od 1692 so se shajali tu romarji, ki so hodili čestit vdarjeno Marijo. Tega leta namreč je udaril neki zidar leseno soho Marije, ki je stala v lopi pred cerkvijo. — Brezje. Tu se je sezidala pri cerkvi 1800 kapelica Matere Božje, v koji je naslikal podobo Leyer. Leta 1863 je bilo razglašeno tu prvo čudovito ozdravljenje, in od tega časa je tu sloveča božja pot. Sedanja velika cerkev v rimskem slogu dovršena 1897. — Mošnje. (475 *m*, 209 pr.) Tu je bila že 1156 župnija, 1646 jo je zadel interdikt. Cerkev je sezidana v starem gotiškem slogu in ima tri ladije. Pri Mošnjah grad Podvin.

Radovljica. (490 *m*, 295 pr.) Ime se izvaja od osebnega imena Rad. Iz tega je narejen svojilni pridevnik radovelj, iz tega pa s pripono ica Radovljica. Stoji na 5 *m* visocih aluvijalnih naplavinah, ki so zložene na blizo 90 *m* nad Savo se dvigajočem diluviju. V začetku trg, še 1478 jo imenuje cesar Miroslav IV. tako, a 1510 jo zove Maks I. že mesto. Prvoposestniki gradu so bili grofi Radovljiški (Grafen von Rattmansdorf), poznejši grofi Ortenburški; ko so izmrli 1421 ti, pride v oblast Celjskih grofov, 1456 pa cesarju Miroslavu III. Župnija je bila tu že 1323. Od 1461 so bili prošti v Ljubljani ob jednem tudi župniki radovljiški. Imeli so pa v Radovljici namestnika vikarija. Še le 1891 je razsodila rimska kurija, da je radovljiški župnik popolnem samostojen. Cerkev sv. Petra

je zidana v poznogotškem slogu, dodelana je bila 1495. Dolga je 30 *m* in 16 *m* široka. Na listni strani je kapela sv. Križa, kjer se hrani sveta kri. Nekdaj je bila tu sloveča božja pot. V Radovljici se je rodil 11. decembra 1756 zgodovinar Anton Linhart. Nad mestom se združita Sava Dolinka in Bohinjka. — V kotu, kjer se združita ti reki je vas Bodešiče. Na zvananji steni cerkve je najstarša slika sv. Krištofa, poleg njega pa Kristus na križu, okolo križa pa naslikano razno jedivo in orodja.

Lesce. (505 *m*, 273 pr.) Nekoč je bila tudi tu sloveča božja pot. Cerkev je bila ustanovljena že v 11. stoletju, sedanja je zidana v romanskem slogu. Pod altarjem sv. Katarine je pokopana grofica Katarina, ki je bila bajè sestra sv. Heme. Z Lesec je cesta k Blejskemu jezeru in v Bohinjsko dolino. — Severo-vshodno od Lesec vas Begunje. (579 *m*, 712 pr.) Leži ob Begunjščici, koja se imenuje tudi Zgoša. Izvira pod goro Begunjščico, ter teče skozi lepo, divje romantično, čez uro dolgo dolino Drago imenovano. Koncem te doline so razvaline Starega gradu. V Begunjščico se stekajo: Mrzli studenec, Beli potok, ki ima bel pesek in svetle postrvi, Črni potok, ki ima črno kamenje in temne postrvi, in Drnščica. Vse te vode pridejo s Karavank od Begunjščice, Kisovca, iz Zaljuknje, strme ljuknji podobne soteske, in iz Zaočevenka, ker je bilo tam malo, očesu podobno jezero. Druga voda je tu Blatnica, ki izvira izpod Poljske planine, ter se izgublja nad Lescami po travnikih. Nje dotok Mravljinec. Če ga piješ, čutiš, kakor bi mravlje šle po telesu. Begunje so bile v 13. in v začetku 14. stoletja lastnina plemenitažev s priimkom Rain. Leta 1338 je dobil tukajšnji grad Jurij Kacijanar, po kojem se imenuje še sedaj Katzenstein. V sedanji obliki je bil sezidan 1537. Zadnji njegov posestnik Jerman ga je prodal 1876 erarju, ki je ustanovil tu kaznilnico za ženske. Koncem doline Drage stoje razvaline Starega gradu. Gospodje s priimkom Stein so bili njegovi sezidatelji, 1469 ga je kupil Jurij Lambergar. Jeden iz te rodovine Krištof je imel, kakor pripoveduje pravljica, boj z velikanom Pegamom. Cerkev sv. Urha sezidana 1740, slika v velikem altarju Leyerjeva, slike v prezbiteriju in na stropu ladije Bradaškove. — Nad Planino v Begunjščici je rudnik, kjer se koplje mangan, ki se odvaža na Javornik in Savo. Ob Begunjščici in Blatnici je mnogo žag in malinov in tovaren za sukno. — Severo-zapadno od Begunj je na 841 *m* visocem holmu v gotškem slogu sezidana cerkev sv. Petra. Ustanovili so jo lovci. Za cerkvijo stoji na skali, v koji je votlina, mala kapelica. Iz te votline, pravijo ljudje, piha veter z Rima. — Z Begunj jugovshodno gre cesta v Tržič. — Rodine, zapadno od Begunj. Tu je bila do 1821 župna cerkev. — Vrba. (539 *m*, 123 pr.) Tu se je rodil dr. Fr. Prešeren 3. decembra 1800 in Janez Križostom Pogačar, ljubljanski knezoškof. — Breznica. Tu se je rodil prvi učitelj čebelarstva na Dunaju Anton Janša. — Žerovnica. Tu rojen

Matija Čop 26. januarija 1797. Cerkev žalostne Matere Božje je bila dodelana 1821. Posvetil jo je škof Gruber, rojen Solnogradčan. Govor je imel, morda prvokrat, v slovenskem jeziku. Pri zidanju te cerkve so pa podrli cerkvico sv. Lovrenca, ki je stala nad vasjo med skalami. Soha sv. Lovrenca stoji danes v Zabreznici v nekem znamenju. Z Žerovnice gre pot na Stol in na Vrtačo ali Zelenico, in sicer na prvo goro naravnost proti severu, na drugo pa proti vshodu.

Javornik. (523 *m*, 305 pr.) Ta kraj je bil že od nekdanj znan radi železne obrti. Tu izdelovalo se je železo, iz kojega se je napravljalo orožje za turške vojske. Valvazor piše o tem: »Eben dieses Orts wird gleichfalls der Krobatische Stahl gemeistert, der so gern Türkenblut sauft und seinen Feinden erschrecklich vor der Nasen blinkt.« — Severovshodno od Javornika je Koroška Bela. Sedanja cerkev, lepa visoka rotunda, sezidana 1771. O veliki povodnji 1789 je zasul hrib Čikla 40 hiš te vasi. Tu se je rodil 20. junija 1787 Alojzij Ramuta, topničarski oficir, pozneje frančiškan v Rudolfovem in ob enem profesor matematike in fizike na gimnaziji. S Koroške Bele je najložje pristopen Stol 2239 *m*. Od Bele do Valvazorjeve kočice 1300 *m* je vožna pot, od nje pa steza na sedlo, po kojem je prehod na Koroško. S sedla se gre potem pa na desno na vrhunec te gore. — Severno od Javornika vede pot ob Javorniškem potoku mimo 15 *m* visokega slapa v 1225 *m* visoko ležeče Javorniške Rovte in dalje čez Javorniško sedlo na Koroško. — Južno od Javornika pa pelje cesta k slapu Radovine, in potem po mični soteski Vintgar imenovani v Gorje nad Bledom.

Sava. Tu so velike tovarne kranjske obrtniške družbe. Tukajšnji grad je sezidal okolo 1538 neki Bucelini, ki je prišel iz Laškega tu sem izkoriščat rudnike. — Jesenice. (585 *m*, 385 pr.) S te vasi je troje prav lepih izletov: *a)* Na Golico 1836 *m*. Na nji raste posebno mnogo tako zvanih nigritel: Nigritella nigra, suaveolens, brachystachya i. dr. Na Golico se gre ob Jeseniškem potoku do Karlovega rova, od tod na levo skozi gozd h koči 1560 *m*, od koder je še slabo uro na vrhunec. Z Golice se pa pride po zapadno se razprostirajočem grebenu na Babo 1894 *m* in z nje na Dovje. — *b)* Na Kočno 1946 *m* gre pot od Karlovega rova na desno čez hrbet. — *c)* Na Možakljo južno od Jesenic se dvigajočo planoto, na koji je podzemeljska jama. — Na Plavžu 1 *km* nad Jesenicami so topili nekoč rudo. Tu je stala svoj čas tudi cerkvica sv. Barbare.

Dovje. (653 *m*, 556 pr.) S tega kraja je več potov na Karavanke, in sicer: *a)* Na Kepo 2144 *m* je dvoje potov in sicer ob potoku Mlinici in ob Belici. Iz višavja med tema dolinama kipi Kepa. Iz doline potoka Belice in sicer naravnost proti severu je pa tudi prehod čez 1442 *m* visoko sedlo na Koroško, ravno tako tudi iz doline potoka Mlinice čez

1582 *m* visoko sedlo. — *b*) Na Babo 1894 *m*. Tudi na to goro se gre po dolini Mlinice do nje konca, potem pa proti vshodu. — *c*) Na Golicco 1836 *m*. Z Dovjega na Babo in potem po grebenu na vrhunec te gore.

Mojstrana leži južno od Dovjega. Od tod je vhod v divje-romantično dolino Vrata imenovano, po koji teče potok Bistrica. V tej dolini je veleznameniti slap Peričnik. Obdajajo jo na desni strani orjaki: Suhi Plaz, Kukova, Škarlatica in Rogica, v ozadju kipi Triglav, na levi je pa Cmir in greben Črna Gora imenovan. Z Vrat se prehaja čez Ljukenjski prehod 1779 *m* med Triglavom in Razorjem v dolino Soče. S konca Vrat od Aljažove kočice 983 *m* je pa izpeljana po strmem pobočju Triglavskem pot čez Begunjski Vrh na Triglav. — Takoj pod Mojstrano se pa odcepi od Vrat dolina Krma. Po nji je pot na Kredarico 2500 *m* k Triglavski koči, od koje je do vrha Triglava še jedno uro hoda. S Krme je pa še pot čez Krmski prehod 2025 *m* k Marije Terezije koči in od nje na Mali in Veliki Triglav. — Od Krme se pa odcepi na jugo-zapad dolina Kot, po koji se dospe med Cmirjem in Rjovino na Kredarico in na Triglav.

Gozd. Od tod pot severno na Vožco 1739 *m*, južno pa skozi Martulkov graben k vodopadu in potem na desno v znamenito romantično dolino, koje obrobļjata Suhi Plaz in Škarlatica. — Kranjska Gora. (804 *m*, 684 pr.) Južno od tega kraja se vleče dolina Peščenica, V nji je nastalo ne daleč od Kranjske Gore novo jezero. Potok Peščenica je trgaj in zajedal svet, zato so mu naredili jez, za kojim se je jela razprostirati voda, ter napravila jezero. Koncem doline se pa prehaja čez Vrško sedlo 1616 *m* na Goriško. S Peščenice so pristopni: Spik, Razor, Suhi Plaz in Prisojnik. Od jugo-zapada se pa steka v Peščenico postranska dolina Mala Peščenica, v koji je dvoje slapov, in po koji vede pot na Mojstrovko in v dolino Planico. — Pod Korenom. Severno od tod Koren 1071 *m*, prehod na Koroško.

Radeče. (865 *m*, 744 pr.) Na sever pot na Petelinjek 1547 *m* in Peč 1544 *m*; na jug pa v dolino Planico, v koji izvira Sava Dolinka. Iz nje so pristopne Ponca ali Poldnica, Mojstrovka in Jalovec. — Fužine (Weissenfels. 789 *m*, 563 pr.) Prebivalci tega kraja so v večini Nemci. Grad stoječ na severni strani te vasi so sezidali 1431 Celjski grofi. Imel je velike sodne pravice tudi čez mejo kranjsko do Beljaka in Pontablja, tako da pri grajščinah v Trbižu, Naborjetu in Beljaku niso smeli usmrтитi nobenega hudodelca, ako ni bil prisoten pooblaščen oskrbnik iz Fužin. Poznejši njegovi posestniki so bili avstrijski vojvodi, potem še mnogi drugi in slednjič grofi Trileki. Sedaj je grad v razvalini. Na grebenu med Črnim in Belim potokom stoje še dandanes podrtije slavnih »fužinskih vislic«. Cerkev sv. Lenarta je bila do 1682 podružnica Kranjske

Gore, od 1682 do 1820 vikarijat, od 1820 pa samostojna župnija. Zidana je bila najbrže že 1465. Kraj ta ima pa jako mično okolico. Severno nad krajem kipe na 1123 *m* visocem griču razvaline gradu, severno-vshodno pa hrib Pungart 1354 *m*. Na jug se pa prostira dolina Klanških jezer, za kojima se pa dviga veličastna gora Mangart ali Babji Zob, ki je tudi pristopen s te doline. A še druga dolina vleče se od Fužin proti jugu, in sicer Rimska dolina, po koji teče Beli potok. Z nje je dvoje prehodov: po jednom se prehaja na Predel, po drugem pa na Rabelj. Blizo tega kraja so fužine.

3. Medvode - Škofja Loka.

Preska ali **Préseka**. (320 *m*, 184 pr.) Cerkev sv. Janeza Krstnika že stara, zidana je v obliki grškega križa; v začetku sorška podružnica, od 1785 župnija. — Žlebi se imenuje cela soteska obstoječa iz šestarih vasic ležečih v dolinicah, ki so res žlebom podobne in ki se stegujejo od Preske na jug proti Hirtenbergu. Cerkev sv. Marjete zgrajena v začetku 16. stoletja iz kamenja porušenega gradu na Hirtenbergu v poznogotškem slogu. — Goriče ali Goričane. Prva oblika je prvotna, kakor kaže nemško Görtschach. Goričane je pa nastalo po imenovanju prebivalcev, namreč iz Goričanje. Tu papirnica in grad ljubljanskega knezoškofa. Na starem gradu, ki je stal na holmu zadej za sedanjim, je imel 972 prvi kranjski vojvoda Kuno svoj sedež. Poznejši njegovi posestniki so bili grofi Sternbergi, Ortenburgi in Celjani, za temi pa avstrijska rodovina. Cesar Mirosлав IV. ga izroči 1461 ljubljanskim škofom, 1613 ga razdene strela. Novi sedanji grad so zezidali potem škofje 1631. Bil je silno velik: imel je oken, kolikor je dni v letu in vrat, kolikor je tednov. Leta 1830 je bil pa popravljen ter znižan v današnjo obliko. Pri gradu krasen vrt. — **Sora**. (340 *m*, 243 pr.) Leži ob potoku Ločnici, ki se pod vasjo izliva v Soro. Ta je bila župnija že koncem 13. stoletja. Sedanja cerkev je bila dogotovljena 1885. Ob Ločnici pot k-sv. Katarini. — Knapovšje v dolini Ločnice, star a sedaj zapuščen svincov rudnik. — **Osolnik**, hrib jugo-zapadno od Sore, 810 *m* visok. Ljudje izgovarjajo Osóvnik = Osolnik, to je »ob solncu«, proti solncu stoječ hrib. Na svojem vrhu nosi cerkev sv. Hermagore in Fortunata. Sam sv. Hermagora je bil, kakor trdi legenda, na tem hribu, kjer se je pogovarjal z Bogom. Prvotna cerkev je stala tu že v 13. stoletju, sedanjo so pa sezidali v gotškem slogu 1551. —

Puštal. (385 *m*, 335 pr.) Ime iz nemškega »Burgstall«. V tej vasi so bili s prva hlevi brizinskih škofov in oskrbovalci hlevov so si napravili tam primerna stanovališča ali grad. Od 1449 so ga imeli v posesti vitezi Galli, po njih razni posestniki, dan danes pa Wolkenšpergi, ki so

se pisali svoj čas za Oblake, in so bili fužinarji v loških hribih. Nad vasjo je hribec, kjer stoji cerkva sv. Križa. Pod velikim altarjem je kripta »puščava« imenovana, v nji dvoje prostorov in v vsacem po jeden altar. Južno od Puštala se prične dolina potoka Hrastnice. — Vshodno nad to dolino na 631 m visocem griču stoji cerkev sv. Barbare. Ima gotiški prezbiterij in renesansko ladjo. Lep je v nji kropilnik iz črnega marmorja iz leta 1672. — Zapadno nad dolino Hrastnice pa stoji cerkev sv. Andreja. Nekoč tu imenitna božja pot. — Sv. Ožbolt na 816 m visocem griču. Na mestu sedanje cerkve je stal tempelj paganskih Slovencev. Po pokristjanjenju so prekucnili malika čez grič, tempelj pa predelali v cerkev. Vas sv. Ožbolt se deli na dva dela: Sv. Ožbolt in Fojke. Fojke je pokvarjeno iz hojke, ker je tu rastlo mnogo hojk.

Škofja Loka. (385 m, 1349 pr.) Ima štiri predmestja: Karlovec, Studenec, Trata in Kapucinsko predmestje.

Loka znači prijetne kraje ob vodah. Leži ob dveh rekah: ob Poljanski in Selški Sori, ki se pod mestom združita. Od 937 do 1803 je pripadal ta kraj brizinskim škofom, katerim je daroval svet okolo Škofje Loke cesar Oton II. Ko je bilo to škofovsko posestvo najbolj razširjeno, je obsegalo ves svet, po kojem se stekajo vode v Soro in ob desnih pritokih Save od Kroke do Mavčič. Na drugi strani Save je spadala pod Loko le vas Okroglo. Ti brizinski škofje so naselili po Loki in njeni okolici Nemce. Prvič že 1030. Ti so pa zasnovali mnogo nemških vasi okolo Loke, kojih imena so se ohranila še do danes. A tudi imena prebivalcev, ki so se pa že davno poslovenili, pričajo njih nemški izvor. Taka imena so n. pr. Cegnar (Zehner), Cof (Zapf), Hafner, Homan, Hirschenfelder, Gasser, Kaiser, König, Kern, Leben, Macher, Pintar (Binder), Rozman (Rossmann), Schiffrer, Tavčar, Triller i. t. d.

Na čelu mesta je bil pod vlado škofov mestni sodnik. On je vodil sodne obravnave loških meščanov; okoličane je pa sodil glavar loškega posestva, kojega so imenovali škofje. Mestnega sodnika so pa volili meščani sami.

Mestne pravice je dobila Loka 1431, leta 1476 jo je obiskal Turek; 1511 je bil velik potres; 1582 kuga. Okolo tega leta se je zanesla v Loko tudi lutrova vera, učila sta jo Jarnej Knafelj in Jurij Dalmatin, 1588 se je pa že zatrla. — Dne 25. februarija 1803 se je proglasilo loško gospostvo za avstrijsko državno posestvo. Pod francosko vlado je spadala Loka pod ljubljanski, 1813 pa pod novi kranjski distrikt. — Loka je prvo mesto na Kranjskem, ki je bilo električno razsvetljeno.

Poslopja: 1. Mestna župna cerkev. Tu je bila spočetka kapeliča sv. Jakoba, 1532 so pa sezidali cerkev v gotiškem slogu. Gotiški zvonik ima renesansko streho. Cerkev je imela 1313 že svojega vikarja, župnija je pa postala 1804. — 2. Nunski samostan in cerkev. Samostan se je

ustanovil 1352 in prišle so vanj redovnice sv. Klare, cerkev je pa bila dozidana 1393, toda 1782 so morale zapustiti te redovnice Loko in na njih mesto so prišle uršulinke, ki so jele poučavati deklice. Leta 1891 so dokupile še loški grad. Cerkev samostanska je zidana v renesanskem slogu in ima pet altarjev. — 3. Kapucinski samostan. Kapucini so prišli 1706 v Loko, 1710 so dodelali cerkev, ki je tudi v renesanskem slogu. — 4. Mestni špital. Ta je bil ustanovljen 1547 za ubožce, ki niso več za delo, 1698 je pogorel in 1720 zopet sezidan. Tudi špitalska cerkev je renesanska. — 5. Šole: Petrazredna deška šola je od 1825, z njo je združena obrtna nadaljevalnica. Dalje petrazredna dekliška šola v samostanu in zasebna osemrazredna notranja dekliška šola in otroški vrtec. — 6. Stari grad, po nemško »Wildenlack«. Stoji na 501 *m* visocem hribu. Sezidal ga je Bog ve kdo, sedaj je v razvalinah. — 7. Škofjeloška grajščina. Sezidali so jo brizinski škofje, 1511 jo je porušil potres, a čez tri leta je bila zopet sezidana. Z Loko je prišla v avstrijsko posest, in 1864 jo je prodala vlada nekemu Trpincu, po kojem jo je dobil Baumgartner, ki jo je pa 1891 prodal nuskemu samostanu. — 8. Tovarna za sukno.

4. Škofja Loka-Idrija.

V dolini Poljanščice: **Podpulferca**. Ime od tod, ker so napravljali tu nekoč smodnik; 1584 so pisali »Pulverstampf«. — Sv. Lovrenc nad Podpulferco. Cerkev zidana 1118, ima gotiški prezbiterij, ki je bil slikan, ali sedaj je prebeljen. — Zminec. Ta kraj se je pisal po raznih stoletjih različno: Trachen, Sminzi, Tracheren, Shminiz. — Onstran Poljanščice vas Bodovlje se je pisala tudi različno: Vondeul, Fundal in Fundthal. — Sopotnica nad Zmincem. Ime iz slovenske besede sopot = šum, ker po dolini, kjer stoji vas, potok Sopotnica jako šumi. — Kucelj hrib nad Sopotnico. Z njega dalje ob poti »zlata jama«, v koji je baje velik zaklad. — Brodi. Vas ima svoje ime od prevažanja blaga čez Poljanščico. — Visoko, lovski grad brizinskih škofov, nad Visokim cerkev sv. Volbenka, božja pot. Sezidatelji njeni so tudi brizinski škofje.

Poljane. (380 *m*, 301 pr.) Cerkev sv. Martina je postala iz staro-loške podružnice 1417 samostojna duhovnija, 1564 pa župnija. Na levi strani velikega altarja je plošča v spomin tu rojenih umetnikov: Ivana in Jurija Šubica, odkrita 8. septembra 1896. Šola je bila tu ustanovljena že pod cesarjem Jožefom II. S Poljan je pot čez Javorje na Blegaš, in čez Črni Vrh v Polhov Gradec. — Trata. (407 *m*, 294 pr.) Cerkev sv. Ivana se je izločila 1788 iz poljanske župnije v samostojno duhovnijo. V velikem altarju sv. Janez, slika in lesen kip. Šola od 1853. Tu je služboval od 1863 do 1865 komponist Danilo Fajgel. — Hotovlje. Tu se lomi marmor. Pol ure od vasi gorek vrec, kopaljšče. — Nad Hotov-

ljami Stara Oselica. Ime od tod, ker so čez te hribe некоč tovorili z osli, ter jih na hribu Osojniku pasli. — Iz Stare Oselice čez Podjelovo Brdo v Novo Oselico. Cerkev sv. Janeza Nepomuka, najprvo vikarijat cerkljanski (goriški), ločil se je pa že za cesarja Jožefa. Župnija od 1863. Lep veliki altar iz laškega marmorja. Med Staro in Novo Oselico grič »Šance«, na njem ostanki gradišča. — Od Hotovelj naprej po dolini Kopačnice na grič Škoflje, čez koji se prehaja v Cerkno na Goriškem. Na tem griču so kopali do 1873 bakrov vitrijol, ter ga topili potem v gorkem vrelcu nad Hotovljami.

Žiri. (480 *m*, 420 pr.) Ta kraj leži ob Poljanščici, v kojoj se stekata tu dva dotoka: Račeva in Osojnica. Prva izvira iz jednega onih jezer, ki sta v Račevem, druga pa ob cesti, ki veže Žire z Idrijo. Cerkev sv. Martina od 1500 samostojna duhovnija. Trirazredna šola od 1849. Ženske se pečajo tu z izdelovanjem čipek. Z Žirov ob Račevi k jezeroma in k Sv. Trem Kraljem 886 *m*, od koder je lep razgled. Proti jugu v Logaške Rovte k izvirku Poljanščice, ki se tu imenuje Sovra. Na zapad pa na Prapretno Brdo 1099 *m* in Ledine 800 *m*, kjer se je rodil 14. oktobra 1816 pesnik Anton Žakelj (Rodoljub Ledinski).

Idrija. (333 *m*, 4906 pr.) Leži ob izlivu potoka Nikove v Idrijo. Obdajajo jo krog in krog gore, med kojimi ima na vshodni strani kipeča gora sv. Magdalene 964 *m* visokosti. Zgodovinar Linhart piše, da je že v rimski dobi stalo tu mesto »Ad Silanos« imenovano. Po vsem svetu znana je pa postala Idrija po svojem rudniku, v kojem se koplje živo srebro. Prvič se je našla ta ruda že 1497 v nekem studencu. Takoj potem se je ustanovila tu družba, ki je jela izkopavati to rudo in 22. junija (v dan sv. Ahacija) 1508 se je izkopalo je največ. V spomin na to se obhaja še dan danes praznik sv. Ahacija v Idriji z veliko slovesnostjo. Leta 1509 je dal napraviti cesar Maks I. na svoje stroške nov rov in 1580 je kupila država tudi vse druge rudnike in od tega leta do današnjega dne se koplje v Idriji živo srebro le na korist avstrijskemu erarju. Samo 1797, 1798, 1805 in od 1809—1813 so bili rudniki v lasti Francozov. Leta 1509 so se pač Benečani s silo polastili idrijskih rudnikov, toda že 1510 so jih morali zapustiti. V ohrambo jednacih napadov se je sezidal od 1520 do 1531 v Idriji trden grad, ki še sedaj stoji, in v kojem so rudniški uradi.

Izkopava se v Idriji poleg čistega živega srebra tudi cinober, to je kemična zveza žvepla s živim srebrom, poleg teh obeh pa še tako zvani idrijalit. Ta ruda se najde tu v gručah ali je pa posejana po drugih kamenjih. Ona je kemična zveza cinobra s tako zvanim idrijalinom, ki je pa zopet sestavljen iz ogljika in vodika $C_3 H_2$. Zraven njiju je pa v idrijalitu še nekaj kremenčeve kisline, železnega svišča, apnenca in gline. Idrijski rudnik je 307 *m* globok. Dohaja se vanj po rovu

sv. Barbare in iz njega skozi Jožefov rov. Do današnjega dne se je izkopalo živega srebra v vrednosti kacic 160 milijonov goldinarjev. Nekaj se ga proda čistega, nekaj se pa porabi za izdelovanje cinobra, kojega se napravi v Idriji osem vrst, ki imajo razne barve. Okolo 1200 delavcev se bavi tu z izkopavanjem živega srebra in z izdelovanjem cinobra.

Še preden se je izkopavalo v Idriji živo srebro, so se pa izdelovale čipke, in sicer že 1470. Marija Terezija je poslala celó učiteljico, ki je poučavala čipkarijo, v Idrijo. Po smrti te cesarice je nekako prenehalo zanimanje za to obrt, in še le 1870 se je obrnilo na bolje. Idrijske čipke so bile razstavljene 1870 na razstavi v Kaselu, 1873 na Dunaju. Leta 1876 se je otvorila v Idriji šola za pletenje čipek. Leta 1879 so dobile idrijske čipke na razstavi v Teplicah srebrno svetinjo, 1882 v Trstu pa zlato. Izdeluje se v Idriji 500 vzorcev čipek po 7 kr. do 20 gl. meter. Na leto se jih izdela v vrednosti nad 100.000 gl. Se ve glavni dobiček imajo barantači in prodajalci, idrijske ženske, ki jih delajo, dobé le malo za nje.

Važna poslopja: 1. Cerkev sv. Trojice. Tu je bila ustanovljena kapelanija 1552. — 2. Cerkev sv. Barbare. Tej cerkvi je položil temeljni kamen 1628 škof Tomaž Hren, in 1752 se je ustanovila tu tudi župnija. — 3. Cerkev sv. Antona na Kalvariji. Od tod je lep razgled na mesto. — 4. Cerkev sv. Križa na pokopališču. — 5. Petrazredna deška šola, ustanovljena že 1581. — 6. Petrazredna deklška šola, otroški vrtec, risarski tečaj. — 7. Šola za pletenje čipek 1876. — 8. Grad, dozidan 1531.

V Idriji se je rodil 29. marca 1773 sloveči botanik Franz Hladnik, po kojem se imenuje več rastlin, tako n. pr. *Hladnikia pastinacifolia*, *Hladnikia golacensis*, *Gentiana Hladnikii*, *Scabiosa Hladnikii*, *Cerofilum Hladnikium*, *Salix*, *Ribes* in *Viola Hladnikii*. — V Idriji je bival od 1754 do 1767 slavni rastlinoslovec Scopoli.

Okolica idrijska: Severno: Spodnja Idrija (319 m, 409 pr.) ob cesti z Idrije na Goriško. Navadno se zove „Pri Fari“. Tu je bila ustanovljena župnija 1580, in k nji je spadala tudi idrijska kapelanija. Spadala je pa ta župnija s 1752 ustanovljeno idrijsko do 1792 pod goriško nadškofijo. — Vshodno nad Idrijo je vas Zavratac (Za Vratcami). V nekem loškem urbariju od leta 1630 se imenuje »Souraczi«. Tu je dvoje jam »Matijaževe kamre«. Južno od Idrije je Divje jezero, koje obdajajo 130—190 m visoke pečine. Ob njem rasto celo planinske cvetice, kakor *Valeriana montana*, *Pinguicula alpina*, *Viola biflora* in *Primula carniolica*. — Še bolj južno od tod je Črni Vrh, in jugo-vshodno od te vasi Lomé, kjer se je rodil 2. septembra 1819 Matija Cigale. — Zapadno nad Idrijo se pa dviga 1274 m visoka gora Goljak in pod njo leži najviša fara kranjska Vojsko 1090 m. — Razen že imenovane

ceste s Škofje Loke vede še jedna z Vrhniko čez Medvedje Brdo, Ve-harše in Jeličin Vrh, druga pa z Logatca skozi Hotedrščico in Godovič v Idrijo.

5. Škofja Loka-Sorica.

Stara Loka. (364 *m*, 468 pr.) Ta kraj ima jedno najstarejših župnij kranjskih. Ustanovljena je bila že 1074. V začetku je stala tu mala cerkva posvečena sv. Korbinijanu, sedanja je sezidana 1865 v rene-sanskem slogu, in ima v velikem altarju sv. Jurija. Na južni strani cerkve stoji Starološki Grad, koji so sezidali najbrže brizinski škofje. V 15. in 16. stoletju so stanovali v njem grofi Lambergarji, ki so bili takrat glavari loškega posestva. Za njimi so ga dobili Raspi, po njih Paplerji, potem Pečoharji, Siegersdorfi in Lukančiči, za temi Demšarji, in danes je lastnina Strahla. Prebivalci Stare Loke se pečajo največ z izdelovanjem platna. Pri tako zvanem »krvavem znamenju«, t. j. na mestu, kjer stoji dan danes hiša števil. 15, so obglavljali na smrt obso-jene Ločane. — Kamnitnik, grič nad Staro Loko. Tu so imeli bri-zinski škofje svoje vinograde. — Vešter. Nad vasjo Križna Gora, tu se koplje najboljša apno. Izpod gore izvira studenec »koprivnik«, čegar voda reže kakor kopriva.

Selca. (443 *m*, 501 pr.) Ime te vasi se omenja v nekem urbariju že 973. Cerkev je imela že okolo 1400 svojega duhovnika, in od 1476 tudi župnika. — Tu se je rodil 14. avgusta 1835 Ivan Tušek. — Se-verno od tod Dražgoše. (640 *m*, 170 pr.) Ime od boga Radegosta, ki je imel tu svoj tempelj. Cerkev je tu od 1655, posvečena je sv. Luciji, nekoč slavna božja pot. Pred 30 leti so kopali v Dražgošah železno rudo, sedaj izdelujejo sode.

Železniki. (458 *m*, 948 pr.) Lep trg, leži pod Rakitovcem, ter se deli na tri dele: Racovnik, Trnje in Gorenji Konec. Tu je mnogo fužin in plavžev. Ruda se je topila tu že v starodavnih časih, toda o fužinah čujemo še le 1348. Tega leta so se naselili tu Frijulci iz Palmenove, ki so sezidali tudi prvo hišo, ki se še dan danes imenuje »palmada«. Dve cerkvi: sv. Antona in sv. Frančiška. Župnija ustanovljena 1622. Nova župna cerkev dodelana 1874. Nad trojnim uhodom kipi Kristusa, Cirila in Metoda. Sv. Antona naslikal Wolf, stene in svod poslikal Grilec. Cerkev sv. Frančiška pa je bila sezidana 1730. — Zali Log. (536 *m*, 279 pr.) Prebivalci so stanovali prvotno mnogo višje v Grobljah, pozneje so se preselili še le v dolino, »v zali log«. Cerkev Matere Božje nekoč selska podružnica, od 1762 samostojna duhovnija. Sedajna cerkev sezi-dana 1713. Pred cerkvijo kip Kristusov, izdelal Grošelj iz Selc. Iz Za-lega Loga čez Davčo 969 *m*. na Blegaš in Porezen.

Sorica (973 *m*, 555 pr.) Leži ob Sori, ki izvira nad Zgornjo Sorico. Ime te vasi je slovensko, dokaz da je bila prvotno naselbina tu slovenska. Za časa gospodarstva brizinških škofov, in sicer že 1283 so se naselili po Sorici, Danjah in dalje ob Črni Prsti Tirolci iz Innichena. Prvotna imena krajev so obdržali, akoravno so jih tudi nemčili. Spodnjo Sorico so imenovali: Ka-Nidr, Zgornjo Sorico: Drfle, Spodnje Danje: Untr Houben, Zgornje Danje: Ober Houben, Železnike: Kan-Bolgen (od mehov kovaških), i. t. d. Mladina je pozabila tu že povsod razen v Spodnjih Danjah tirolsko-nemško narečje, katero stari ljudje še znajo, a le v Spodnjih Danjah še govoré, ker je ta vas izolirana od družih. Soriška fara ima farno cerkev in podružnico v Spodnjih Danjah. Ljudstvo trdi, da je cerkev v Danjah starejša, kot v Sorici. V tej so v prezbiteriju presne slike, delo Janeza Šubica. Jedno tako in več oljnatih je pa napravil domačin Ivan Grohar. Šola v Sorici je bila ustanovljena 1852. Bila je vedno slovenska. V Spodnjih Danjah je skušal sicer »Schulverein« ustanoviti nemško šolo, pa je ljudje niso hoteli sprejeti. Iz Sorice se prehaja čez Podbrdski prehod v Petrovo Brdo na Goriškem, dalje na sever čez Sorško planino v Nemški Rut, potem čez tako zvane »Štenge« v Bled, in čez Davčo na Porezen in Blegaš. Na Sorški planini je troje jam, jedna je na Rakitovcu in v Štonah, na meji bohinjski jih je tudi več. — Davča južno od Sorice 969 *m* nad morjem Ježeča vas ima le 72 števil, toda tako velik teren, da bi človek dva dni rabil, če bi ga hotel obhoditi. V ondotni cerkvi je slika Šubica očeta. Cerkveno spada ta vas v štiri župnije, v Sorico, Novake, Zalilog in Leskovo.

6. Škofja Loka - Kranj.

Še pred Škofjo Loko se odcepi cesta v Kranj. Ob nji leže vasi: Stari Dvor. Tu je stal nekoč tudi grad posestnikov, ki so se zvali »de Angersburg«. — Virmaše iz nemškega »Ermen«. Tu delajo namizno tkanino. — Sv. Duh. Nekdaj se je reklo temu kraju »Obraern«, kar pomeni prebivalce zgornjih hiš. Starobavarska beseda »aern« = hiša. Cerkev sv. Duha v začetku gotiška, 1860 predelana. Konec vasi je tako imenovan »Ajmanov grad«. Sezidal ga je okolo 1663 neki baron Lampfrizhaimb, glavar loški. V drugi polovici 18. stoletja ga je imel neki Hayman, po kojem se še danes imenuje. Sedaj je posest družine Detelove. V tej vasi se je rodil 8. decembra 1826 Franc Cegnar. — Dorfariji iz nemškega Dörfeln. — Cerngrob. (425 *m*, 45 pr.) Ime to, pravijo, pride od tod, ker je rastlo v gozdu tega kraja mnogo cerov, in ker je kraj nekako v kotlu ali grabnu, imenovali so ga Cerngrob. Izpeljava se pa tudi iz Črngrub, ker so baje tu nekoč bivali roparji, ki so napadali popotnike, ter jih metali v grabne, od tod »črn grab«.

Nekoč je šla namreč tu mimo cesta iz Italije čez Loko v Kranj in dalje po Kokriški dolini na Koroško. Nemci so imenovali taj kraj »Zwe-Erdn-Grubn« pri zemeljski luknji, ki je bila zavetje roparjem. Ko so pa sezidali ondi cerkev, rekli so ji »zw' Ehren im Gruebn«, ki se je skrčilo potem v nemško »Zu Ehrengruben«. Ko so se pa v teku časa jeli naseljevati ljudje okolo tega kraja, zapustili so roparji svoje zavetišče, ter se raztresli po vsi deželi, in mogoče je, da so nastali iz njih tako zvani rokovnjači, ki so bili velika nadlega in nadloga kranjskih kmetov še v sedanjem stoletju. Cerkev v Cengrobu je najbrže že iz 10. stoletja in ima prostora za 4000 ljudi. Sezidana je v staro-gotiškem slogu. Nad stranskim altarjem sv. Martina visi velikansko rebro, o kojem pripoveduje pravljica, da je to rebro velikanske ajdovske deklice, ki je stala z jedno nogo na Šmarjetini, z drugo pa na Šmarni Gori, ter zajemala s Save vodo. V resnici pa je del trupla kake predpotopne živali. V notranjo steno cerkveno so pa vzdane štiri podobe izklesane iz kamna. Jedna predstavlja glavo poglavarja roparjev, druga brata njegovega, tretja njiju mater in četrti poglavarjevega psa. — Žabnica. Nje ime se čita že 973. Svet okolo vasi je močviren, od tod Žabnica, ker so v močvirju žabe. Nova cerkev od 1851. — Bitnje (Spodnje, Srednje in Zgornje). Ime po sv. Vidu, kojemu v čast je bila v Spodnjem Bitnju cerkev, koje pa ni več. Sedanja je posvečena sv. Nikolaju. Tu se izdelujejo sita. Z Bitenj vede potem cesta dalje skozi Stražišče v Kranj.

7. S Kranja ob Kokri.

Cesta ta, ki pelje proti severo-vshodu s Kranja, gre najprvo čez znamenit most reke Kokre. Pogled z mostu proti severu je veličasten. Mogočne zidovju podobne skale, obraščene le sem ter tje z grmičjem, obdajajo tu na obeh bregovih Kokro. Med njimi pa šumi in bobni reka. Prvo večje selo, v koje dospemo po tej cesti, je Britof, na levo od tod pa Predoslje (425 m, 403 pr.) Nad vasjo grad Brdo, v kojem so gospodarili nekoč tako zvani gospodje Brdski, ki so imeli tudi več družih gradov po Kranjskem. — Dalje je vas Visoko, nemško »Waisach«. Tu se odcepi na desno cesta v Velesovo. — Velesovo. (430 m, 279 pr.) Prav za prav se imenuje Velesálo, kajti tako je imenuje 1682 Matija Kastelec v neki knjigi in Valvazor, ki piše: »Das Frauenkloster Michlstein auf krainerisch Velesálo liegt in Ober-Krain«. Sestavljeno pa je to ime po Levstiku iz vele-velij, to je veliki in salo = nemško Stätte — Wohnplatz = slovensko selo, in zato Velesálo = Veleselo = Veliko Selo. Mogoče, da se je nekoč cela okolica tako imenovala, kajti sedanje Velesalo je zelo majhno. — Vshodno od tod vas Trata. Tu je bila do 1782 župnijska cerkev za velesovsko faro. Cerkev je silno stara, in postala je že 1163

župnija sama za se. — Severno od Trate vas Adrgaz. Tu je bil znamenit samostan dominikank. Sedaj ni več, ampak je v njem župnišče in šola. Nune so dale ime kraju; ker so se ljudje radi prepirali, so rekle: »Das ist eine Hadergasse«. Mogoče pa tudi, da je beseda izpeljana iz Ader, t. j. žila, ker je dolina, ki drži do samostana ozka kakor žila. O začetku samostana pripoveduje mnogo pravljič. Sezidal se je 1238. Prišle so vanj dominikanke, katere so imele svojo »prioriso«. Vseh prioris je bilo 37. Prva je bila mati Matilda, zadnja Neža Plavec iz Železnikov. Umrla je 1797. Zadnja nuna je pa še le sklenila svoje življenje 1834. Odpravljen je pa bil samostan 1782. Da se zavaruje samostan proti Turkom, so sezidale redovnice na hribcu poleg samostana trdnjavo »Frauenstein«. Leta 1741 so razrušili Turki samostan, ki se je moral potem na novo sezidati. Grad »Frauenstein« je postal v sedanjem stoletju razvalina. Po odpravi redovnic je bilo samostansko poslopje grajščina s cesarskim oskrbnikom, od 1799—1801 vojaška bolnica, sedaj je v njem župnišče in šola. Samostanska, sedaj župnijska cerkev je zidana v bicantinskem slogu. Posvečena je Materi Božji, in ima 7 altarjev, na kojih je podobe naslikal Schmid iz Kremsa (Kremser-Schmid). Nad tabernakelnjom je podoba Marije, koje glava je izrastla iz drevesa, nad zakristijo pa mnogo starih umetniških slik, pod cerkvijo pa temna raka, kjer počivajo vse tukajšnje nune.

Nad Visokim je vas **Olševек**, prav za prav Viševек, ker je višje od Visocega. Tu se je rodil kranjski junak Štempihar. — Preddvor. V vasi grad Strmol. Nad vasjo pod Malim Grintavcem leži štirivoglat gozdič čisto osamljen, podoben zeleni zaplati. Ljudstvo ga imenuje »Hudičev boršt«, in pripoveduje se, da ga je sam hudič zanesel z doline v to višavje. Pri Preddvoru se obrne dolina proti vshodu in pri vasi Kokra proti severu. Od tod gre potem pot čez Jezersko sedlo 1218 *m* na Koroško. S Kokre so pristopni: Grintavec, Skuta, Kočna in Storžec. Na Grintavec 2559 *m* vede pot skozi Suhadolnikovo dolino prihajajočo v Kokriško nad Kokro prav do nje konca, od tu se gre na levo k Frischaufovi koči 1500 *m*, od koder je potem zaznamovana pot na vrhunec. — Na Skuto 2530 *m* se gre od Frischaufove kočice na Kokriško sedlo 1799 *m*, k Cojzovi koči, od tod proti severu do nekega zaseka med skalami, potem skozi ta zasek na južno stran. Dospevši tu sem se obrne pot proti vshodu do znožja neke kamenite stene, po nji strmo navzgor na ostrino, po nji do znožja zadnje kope i od tam čez kršje in skale na vrhunec. S Kokriškega sedla je pa prehod v Bistriško dolino nad Kamnikom. — Na Kočno 2541 *m*, vedeta od Suhadolnikove kmetije dve zaznamovani poti. — Storžec 2134 *m* je pa pristopen s Koroškega po dolini potoka Storžeca. Z njega pa vede pot po dolini potoka Javornika v Tržič.

8. Naklo - Tržič - Ljubelj.

Duplje. Ime od dupelj ali votlin nad vasjo v hribu. Tu je tudi Uden boršt ali Vojvodin boršt. V njem je pod krivo jelko rokovnjaški »papež« Gropa poročal svoje ljudi govoreč: »In nomine patre — Vzemi jo za kvatre, — Če ni za tebe — Spod' jo od sebe«.

Tržič (513 m, 2099 pr.) Leži ob Bistrici, v kojoj se izteka tu Sv. Ane potok, prihajajoč izpod Zelenice. Prebivalci se pečajo z izdelovanjem železa, usnja in črevelj in predenjem volne. Tržič še ni prav stara naselbina. Nekdaj je stala mnogo višje pod Ljubelom vasica, koje ime se ni ohranilo. A med leti 1268 in 1320 zasul jo je hrib, ter jo pokopal. Prebivalci njeni so si sezidali potem svoja poslopja tam, kjer je sedaj Tržič. Župnija je tu že od 1261. Šoli sta dve: štirirazredna deška in ravno tako dekliška, poleg njiju pa še zasebni otroški vrtec »Schulvereina«. Tržičani so posebno znameniti radi tega, ker jako radi nemškutarijo. Med prebivalci je tudi kacih 40 protestantov. V Tržiču se je rodil 1799 pesnik Holcapfel in 29. junija 1812 Peter Hicinger. Nad trgovom grad Gutenberg že v Valvazorjevih časih razvalina. — Severo-zapadno od Tržiča dolina Sv. Ane, po koji se vije cesta na Ljubelj. V nji je rudnik, v kojem se koplje živo srebro. Ravno pod Ljubelom je vasica Sv. Ana s cerkvico 1035 m nad morjem. Po tej dolini je bila pot že za časa Rimljanov, ki je vezala Kranjsko z mestom Virunum na Koroškem. V srednjem veku je propala, in še le pod vlado cesarja Karla IV. 1728 se je zgradila sedanja cesta. Na vrhu Ljubela 1370 m, kjer je meja kranjska in koroška, stojita ob cesti dve piramidi, postavljeni 1728. — Proti severo-vshodu ob Bistrici se pa pride v divje romantičen kraj na tako zvan »Hudičev most«, pod kojim šumi in buči Bistrica. Pri selu Medvodje v Bistriški dolini priteče izpod Košute potok Košutnik, ob kojem je tudi pot na goro Košuto 2095 m. — Vshodno od Tržiča se pa vleče dolinica, v koji leži vas Sv. Katarina. Po nji teče potok Javornik, ob kojem je pot na Storžec in na Javorniško sedlo, s kojega se pride v dolino Kokre. —

9. Lesce - Bled - Bohinjska dolina.

Bled. (501 m, 451 pr.) Leži ob Blejskem jezeru in je po vsi pravici najlepši kraj cele kranjske dežele. »Dežela kranjska nima lepš'ga kraja, — Kot je z okol'co ta podoba raja«. Blejsko jezero ima 478 m nadmorske višine. Iz njega kipi mal otočić do 497 m. Rimljani so imenovali to jezero »Lacus auracius«. Poganski Slovenci so sezidali potem na otoku tempelj boginje Žive. Kmalu po pokristjanjenju Slovencev in sicer že 1004 so dobili briksenški škofje ta kraj, in pozneje tudi ves svet, kar ga je med Savo, Dolinko in Bohinjko. Ti so sezidali tu grad,

ki stoji še dan danes na navpični steni nad jezerom 604 *m* visoko. Imeli so ga v posesti do 1803. Tega leta ga jim je vzel avstrijski erar. Trideset let pozneje ga jim je zopet vrnil, toda 1858 so ga prodali nekemu Ruardu, in ta pred desetimi leti prodajalcu premoga Muhru. Župnijska cerkev sv. Martina je bila prvotno zidana v gotiškem slogu, ali vsled raznih poprav je postala neka zmes. Okolo cerkve je še zid tabora iz turških časov. Za časa reformacije je oznanjeval tu lutrovo vero takratni blejski župnik Faschang, ki je pa moral 1573 zapustiti ta kraj. Cerkev Matere Božje na otoku je pa bila sezidana 1465. Od dveh strani so stopnjice od jezera na prostor pred to cerkvico. V nji visi pred vhodom v prezbiterij zvon, imenovan »zvon željá«. Zvone ga romarji z namenom, da se jim izpolni ta ali ona želja. Poleg cerkve je proštija in tako zvana eremitaža. Sezidal jo je 1632 neki Waidmann, ki je tu preživel svoje zadnje dni. Dan danes je tu stanovanje cerkovnikovo in prenočilnica za romarje. Ob jezeru je gorek vrelec, ki ima 23°C toplote. Ima v sebi mnogo ogljikove kisline (v jednom litru 152 *cm*³), poleg nje navadne soli, magnezije, glavberjeve soli, apna, sode in železa. V prejšnjih časih je bil ob jezeru še drug vrelec. Toda neki oskrbnik tukajšnjega gradu je napeljal vodo iz jezera vanj, da mu ni bilo treba vabiti na kosilo ljudi, ki so ga hodili pit. On je spustil tudi some v jezero, da so požrli postrvi, da bi jih ne prihajali vedno jest k njemu romarji. Na Malnarjevem hotelu je spominska plošča, ki kaže, da je tu bival 16. julija 1883 cesar Franc Jožef. Ob jezeru je še plošča v spomin Anastazija Grüna in ob cesti k cerkvi Prešernov spomenik. Na Bledu je bil rojen 1738 Blaž Kumrdej, in od 1785 do 1788 je služboval tu kot kaplan Valentin Vodnik. V okolici blejski je mnogo vasi. Severno od jezera je Rečica, Sebenje, Zásip, Gorje (Spodnje in Zgornje), Mevkuš; vshodno Zagorice in Želeče, južno pa Ribno, Bodešiče, Mlino, Selo in Bohinjska Bela.

Vas Sebenje spominja na briksenske škofe. Briksen se imenuje tudi Säben. — Zasip. (554 *m*, 237 pr.) V cerkvi sv. Ivana Krstnika je kamenita podoba ustanovitelja tukajšnje župnije grofa Lamberga. Nad to vasjo 637 *m* na gričku Homu je stara cerkvica sv. Katarine. Med ljudstvom je govorica, da so pri cerkvi skriti zakladi. Od tu gre pot k slapu Radovine, in potem skozi sotesko Vintgar v Gorje. — Severno od slapa je pa Blejska Dobrava ležeča na poluotoku med Savo in Radovino. — V Zgornjih Gorjah (617 *m*, 190 pr.) je cerkev sv. Jurija in gorjanski dom. Z Gorij vede pot na Triglav, ki je sicer jako dolga, toda malo težavna. Z Gorij v Krnico, od tod na planoto Pokluko, po nji skozi planine: Kranjska dolina, Javornik in Konjščica, dalje ob Tošču na Velo polje, kjer je Vodnikova koča, od tod k Marije Terezije koči in na vrhunec. — Mevkuš. Tu je bila gotiška kapela že v prvi

polovici 16. stoletja, 1739 so ji pa prizidali stolp in cerkev. Pri tem so pa zakrili podobo sv. Krištofa na zvananji steni.

Takoj za vasjo Mlino je klanec, za kojim se prične takoj Bohinjska dolina. Prva vas, v kojoj se pride, je Bohinjska Bela. (437 *m*, 475 pr.) Leži pod 1129 *m* visocim Babjim Zobom, v kojem je podzemeljska jama obstojeća iz treh oddelkov. V nji je mnogo kapnikov, kojih nekateri imajo svoja imena: orglje, vodopad, zagrinjalo, več angeljskih glav, okameneli dež, devica itd. — Dobro četrtinko ure od Bohinjske Bele se odcepi na desno pot v Gorjuše, kjer se izdelujejo kratke kmečke pipe. — Zapadno od Gorjuš je pa Koprivnik. (1086 *m*, 272 pr.) Koprivničani so dobili župnijo 1791, in prvi tukajšnji župnik je bil Valentin Vodnik, ki je tu prvič maševal 24. februarija 1793. Na župnišču je plošča v spomin na Vodnika odkrita 27. avgusta 1893. Od 1897 je tukaj tudi šola. V Gorjuše je pa tudi pot z Nomna, in v Koprivnik z Bitnja. — Bitnje. Tu je bilo bajé najstareše pokopališče za celo Bohinjsko dolino. Nasproti bitenjski cerkvi na desnem bregu Save Bohinjske je mal precej strm hribček, »ajdovski gradec« imenovan. Na njem se je dvigal »v Krstu pri Savici« opevani ajdovski gradec, lastnina Črtomirova. Se ve zgodovinskega dokaza ni za to.

Bohinjska Bistrica. (507 *m*, 663 pr.) Cerkev sv. Nikolaja je sezidana v renesanskem slogu. Temeljni kamen so ji vložili 1878, leta 1881 je bila skoro dozidana, a podrl se je zvonik in porušil stavbo. Sedem ljudi je bilo zasutih v razvalinah. Drugo leto so pričeli zopet zidanje in dovršili 1884. Tu so fužine kranjske obrtnijske družbe. V vasi se izliva potok Bistrica prihajajoča izpod Črne Prsti v Savo Bohinjko. Dolina je tu precej široka in obdajajo jo precej visoke gore: na jugu Črna Prst, Gradišče, Vogel, Škrbina in nje prehod, Kuk i dr., na zapadu kipi Bogatin in na severu mogočni Triglav. Z Bistrice sta pristopna: Črna Prst in Triglav. — Na Črno Prst 1845 *m* gre pot čez travnike nekaj časa po ravnini, potem polagom navzgor po gozdu mimo stanov, dalje po skalnatem svetu proti planini Lisec, pod Liscem je Orožnova koča. Od kočice čez Lisec proti sedlu. Tu se vidi ona črnica, od koje je dobila gora ime. Od sedla je potem še pol ure do vrha. — Na Triglav se pa gre iz Bistrice severno po poti v Srednjo Vas (622 *m*, 444 pr.) Občina Srednja Vas je največja na Kranjskem. Pod njo spada 200 *km*² zemlje. Župnijska cerkev ima impozantno lego nad vasjo. Do nje pelje 185 stopnjic. Sezidana je bila 1775. S Srednje Vasi dalje skozi planine Uskovic, Vom in Trstje pod Tošec, kjer se združi ta pot z ono, ki pelje od Gorij, od tod v Velo polje in na Triglav. — Južno od Bistrice je vas Nemški Rovt. Ime od tod, ker so bivali v bližnjih gorah rudokopi koroškega grofa Viljema in njegove žene sv. Heme. S te vasi je tudi prehod v Sorico ležečo v dolini Selske Sore. — Dalje v dolini je

Brod, nad kojim se dviga gora Rudnica 947 *m* z navpičnimi stenami. — Še dalje Polje. Tudi s tega kraja pelje pot skozi Žlan do Orožnove kočice in na Črno Prst.

Sv. Ivan Krstnik ob Bohinjskem jezeru. V tej cerkvi so imenitne slikarije. Krog velikega altarja je naslikanih več deklic s perutami, ki drže pred seboj raztegnjen prt. Ta slika je iz 17. stoletja. Na epistelski strani je Marija z detetom, pod nje plaščem pa mnogo vernikov. Pod to podobo pa 6 apostolov v celi podobi in nižje doli 6 levitov v polovični podobi. Na evangeljski strani je naslikan krst Jezusov, pod njim pa zopet 6 apostolov, pod njimi pa vrsta svetnic slikanih do pol života. Nad desnim oknom je naslikana Marija, nad levim pa sv. Katarina. Svod nad korom je razdeljen v tri manjša in tri večja polja. Na jednom so naslikani angeljci, ki godejo na razna glasbila, na ostalih dveh pa dva evangelista. V manjših poljih pa angelji držeči napisne trakove. Sredi svoda je pa glava Vzveličarja. Na steni ločilnega loka proti koru je pa v sredi sv. Jurij, na levi strani Abel darujoč, na desni Kanj držeč snop žita, na tilniku mu pa sedi hudiček. Na steni proti tlom obrnjeni sta pa sliki dveh škofov. Te zadnje slike pa kažó staro gotiško obliko. — Od te cerkve na jug ob Suhem potoku pelje pot na Gradišče 1964 *m*, na sever pa v vas Stara Fužina in dalje ob Mostnici v Velo polje in na Triglav. — Na južnem bregu Bohinjskega jezera je pa cerkvice sv. Duha.

Koncem Bohinjske doline je pa izvir Savice. Severno od tod je stena Komarica in na planoti, ki se prostira na nji proti Triglavu, je sedem jezer. Ob njih vede tudi pot k Marije Terezije kočici in na Triglav. Od te poti se odcepi, še preden se dospe k prvemu jezeru, steza, ki pelje v vas Sočo na Goriškem in od petega jezera vede druga na Kanjavec 2570 *m*. Jugo-zapadno od izvirk Savice je pa pot na Bogatin Veliki 2008 *m*.

10. Ljubljana - Trojana.

Stožice. (303 *m*, 253 pr.) Ta vas je stala nekoč prav ob Savi, a radi povodenj so jo prestavili na sedanje mesto. Na severni strani cerkve sv. Jurija je štirivoglat kraj »vrtec« imenovan, kjer se nahaja staro rimsko zidovje. Za vasjo proti Savi raste znamenita cvetica »*Pedicularis acaulis*«. — **Ježica.** (305 *m*, 376 pr.) Cerkev sv. Kancijana sezidana 1798. Veliki altar je naredil Matej Tomec iz Št. Vida, sliko Kancijanovo Gašpar Gecelj, oznanenje Marijino Stroyl, Jezusa na križu pa Herlein. Na Ježici znamenita gostilna »pri ruskem carju«, kjer se je mudil celo uro ruski car Aleksander dohajajoč 1821 na ljubljanski kongres. Prvi učitelj na tukajšnji šoli je bil Jurij Japelj, ki je tu služboval od 1787—1795 kot dekan. Konec vasi pri savskem mostu je mal gradič »Tavčarjev dvor«, nekoč

posestvo brodarjevo, ko še mostu ni bilo. Most čez Savo narejen 1728; pri njem boj med Avstrijci in Francozi 1813. — Zapadno od Ježice vasi Savlje in Kleče. — V Savljah se sadi špargelj. — Pri Klečah so pa štirje vodnjaki, iz kojih zajemlje parni stroj v vsaki sekundi 42 litrov podtalne vode za ljubljanski vodovod, ki se je otvoril 29. junija 1890. — Črnuče. (298 *m*, 344 pr.) Nekoč rimska postaja »Savo Fluvio« imenovana. Cerkev sv. Simona in Jude še le od 1863 župnija. Sedanja cerkev v rimskem slogu dogotovljena 1897; prejšnja 1881, porušil jo je potres 1895, še prejšnja pa 1773. V okolici so opekarne. Nad vasjo griček Tabor, na njem vojaški grob iz francoskih časov. — Trzin. (298 *m*, 694 pr.) Leta 1813 je bil tu vjet francoski general Belotti z 900 vojaki. Tu se odcepi cesta v Kamnik. Severno od te vasi grad Habach sezidan 1530. Od gradu gre pot skozi vas Dobeno na vrhunec Vranščice 641 *m*.

Domžale. (300 *m*, Zgornje 796 pr., Spodnje 258 pr.) Pravo ime temu kraju bode najbrže Domačale, kajti tako se imenuje tudi neka vas na Koroškem. Tu je središče slamninarske obrti. Nahaja se tu 7 tovarn. Prišla pa je ta obrt v Domžale z Brda pri Ihanu, kjer jo je izumil neki kmet Jožef Mišvelj. O tem pregovorimo več pri popisu Brda. Tukajšnja cerkev je v renesanskem slogu, popravljena 1898. Severno od Domžal je vas Jarše, kjer je mnogo malinov. — Južno pa Ihan (301 *m*, 291 pr.) Ime od juga=Jugan, ali kakor narod govori: jeh, Jehán, Ihán. Cerkev sv. Jurija stoji pod tako zvanim cerkvenim hribom, in ima le en altar. Imela je pred potresom 1895 dva slikana stranska altarja, a potres je sliki vničil, zidar pa zabelil. Pri šoli je tu meteorologična postaja 3. vrste in dežjemerska postaja. Opazujejo se tudi potresni sunki. Stari Ihanci so izdelovali pred kakimi 150 leti razne molke, izmed kojih so oni z debelimi jagodami še pred kakimi 30 leti viseli poleg ure skoro v vsaki hiši. Sedaj pleto slavnike. V občini so 4 malini, v treh tovarnah se meljejo zemeljske barve, nahaja se pa tudi 5 kamnolomov, v kojih se lomí pisan mramor. V Ihanu se je rodil 1809 slikar Miha Kavka, kojega slike so v cerkvah v Moravčah, Mengešu in Ihanu.

Severo-vshodno od Ihana je grič Tabor 419 *m*. Na njem je cerkev sv. Kunigunde do vlade cesarja Jožefa II. sloveča božja pot. — Vshodno od Ihana na Goropečih pa stoji cerkev sv. Nikolaja. To cerkev obkrožujejo v skupinah raztresene hiše, ki imajo po vrhuncih svoja imena, kakor: Dobovlje, Oklo, Opaške, Sela, Žabje, Na Goropečih in Brda. V Brdih je jel v začetku tega stoletja kite plesti in slavnike šivati Jož. Mišvelj. Kje se je naučil tega, ni znano. Dolgo je skrival svojo umetnost, a slednjič si jo je vendar prilastil z zvijačo neki Tablar s Preloga. Konce kit je pa metal Mišvelj na gnojišče, kjer jih je našla neka ženska, ki se je iz njih naučila pletenja in tudi navadila druge Ihance. Trije tirolski

krošnjarji: Metitzer, Krizant in Samonet so jih pa kupovali in prodajali na razne kraje. Za temi Tirolci so prišli še drugi, ter si napravili potem v Domžalah kar tovarne za slamnike. V Brdih sta tudi dve podzemeljski jami: Mačkovec in Ihanščica s prelepimi kapniki. V Mačkovcu so tudi razni polžki, kakor: Zoospheum Schmidtii, Pupa truncatela, Hyalina dyafama, Clusila Comitata in Clusiala plicata. V Ihanščici je pa poleg teh še: Zoospheum amenum, redek polžek prosene velikosti in pa hrošča Adelops Frayeri in Sfodrus Schreibersii.

Jugo-zahodno od Brd je hrib Ajdovščina 495 m. Pravijo, da je votel. Imenuje se po ajdih, ki so imeli baje tu jako velik vtrjen grad. Od tod so hodili po vodo v znožnji tega hriba izvirajoč »ajdovski ali zlati studenec«. Zlati je ta studenec zato, ker so zajemali ajdje iz njega vodo s zlatim vrčem, pa tudi zato, ker so imeli pokopane v bližini njegovi zlate zaklade.

Dalje ob cesti proti Trojani je vas Vir. Valvazor imenuje taj kraj »Wag«. Tu so sadili do najnovejše dobe špargelj. Tu se odcepi druga cesta v Kamnik skozi Količevo, Radomlje in Volčji Potok. — Dob. (305 m, 527 pr.) Cerkev tu je sezidana v navadnem baroknem slogu. Tudi s tega kraja gre cesta v Kamnik. Severno od tod sta gradova: Čemšenik in Črnelo, na jugu pa Krumperk. Čemšenik so sezidali tako zvani gospodje Čemšeniški (die Herren v. Scherenbüchl), po njih so ga pa dobili v 16. stoletju Lambergi. Tudi grad Črnelo so imeli v 16. stoletju Lambergi v svoji posesti. Leta 1515 so ga oblegali uporni kmetje, toda polastiti se ga niso mogli, a na gospodarskih poslopih so napravili mnogo škode. Grad Krumperk je pa že jako star. Leta 1338 je bil njegov posestnik neki Herkul Kreutberger.

Prevoje. (333 m, 347 pr.) Tu se je rodil 4. julija 1785 dr. Jakob Zupan. Južno od tega kraja 365 m visok grič Krtina, na južni njegovi strani je vas Krtina, v koji je gotiška cerkev sezidana 1472. V tej cerkvi so bile slike na zidu, toda žalibog prebelili so jih in še le pred nekaj leti so odkrušili belivo. Najboljša je slika na južni steni, na koji je naslikan Kristus z angelji, pod njimi pa peklensko žrelo, iz kojega se prikazujejo zavrženi ljudje, kojih stan se pozna po pokrivalih. S Prevojem gre cesta v Moravče.

Lukovica. (340 m, 204 pr.) Tu je bila tudi rimska postaja »Ad Publicanos«. Severno od te vasi grad Brdo nekda last Lambergov, pozneje Hohenwartov in Apfaltrernov. Leta 1803 ga je kupil advokat dr. Janez Burger, sedaj je last rodovine Krsnikove. Cerkev na Brdu je sezidana v zgodnjem romanskem slogu. Tu je umrl 1897 Janko Krsnik. — Krašinja in Blagovica. Nad tema vasema je Limbarska Gora 773 m s cerkvijo sv. Valentina, sezidana 1667, posvečena 1743. Cerkev je prostorna rotonda, ima pet slik na svodu predstavljajoče dejanja sv. Valentina.

Naslikal jih je M. Koželj 1864. Nekoč je stal tu baje grad »Limbarski grad ali Lemberg«. Nemško ime »Lilienberg« je dobil po lilijah. Pri Blagovici je bilo tudi staro gradišče. — Sv. Ožbolt. (531 *m*, 40 pr.) Za časa Rimljanov je bilo tu svetišče boga Mitrasa. V tukajšnjem poštnem poslopju so napali 1810 rokovnjači Francoze ter jim vzeli vojno blagajnico. Nad vasjo hrib Učak, kjer so zažigali v turških časih kresove. Južno od tod grad Kolovrat, dedina gospodov Kolovratov. Za njimi lastnina Ramschisselnov, sedaj Prašnikarjev. Trojana. (563 *m*, 99 pr.) Pod Rimljani se je imenoval ta kraj »Atrans«, tu se je čestila boginja Hekata. S Trojane gre cesta v Zagorje. — Podzid. Rimsko zidovje se vidi še danes pod tukajšnjo cerkvijo sv. Hermagore. O tega zidu ima tudi kraj svoje ime.

II. Trzin-Kamnik.

Mengeš. (317 *m*, 875 pr.) Mali Mengeš 388 pr. Pod Rimljani se je imenoval ta kraj »Ad Quarto decimum«. Nad trgov je hrib Gobovec z razvalinami starega gradu. Pravljica pripoveduje, da ga je sezidal Mengo, ki je bil mali vojvoda v armadi Drohovi, ki se je borila proti Valjhunu. Ko pade Droh, pobegnili so nekateri njegovi vojščaki, med njimi tudi Mengo, pribeži v ta kraj, ter sezida na Gobovcu grad. Pod hribom stoji novi grad sezidan 1630. Prezbiterij cerkve sv. Mihaela je gotiški, ostali deli so bili pa pozneje prizidani. Tu je bila župnija že 1238. Štirirazredna šola ustanovljena 1835. Mengeš je imel od nekdanj to prednost, da ni bil nobenemu knezu podložen. A mnogo je moral trpeti za časa turških vojsk, mnogo ob raznih povodnjih, in mnogo nadleže rokovnjaške. Sedaj sta tu dve tovarni za slamnike in pivovarna. — Severo-vshodno grič Holmec 394 *m*. Na njem cerkev Marije Device sezidana v baroknem slogu. Tu božja pot. — Vshodno od tod vas Rova, nad njo se vleče ozka dolinica, po koji teče Rovški potok. Koncem te doline je grad Kolovec, nemško Gerlachstein. Ime od »kolo«, kar pomeni v staroslovenščini nekaj globocega. Kolija je jama. Stari grad je stal tu med višinami, a tudi novi stoji v zakotju. Valvazor meni, da je nemško ime Gerlachstein od prvega posestnika, toda o takem se nič ne ve. Grad je bil, kar se pomni, last Hohenwartov, sedaj je Staretov. — Severo-vshodno od Holmca je pa grad Volčji Potok.

Kamnik. (380 *m*, 738 pr., s predmestji Šutina, Novi Trg, Graben in Podgora pa 1834 pr.) Leži ob znožju Kamniških Planin. Na severu kipe: Grintavec, Rinka, Brana, Skuta, Planjava in Ostrica, na jugu se pa prostira Ljubljanska ravnina, na vshodu je Stari Grad, na zapadu pa nizek holmček. Na Šutini stoji župnijska cerkev. Med Šutino in mestom je bil klanec, kojega so pa zadnja leta znižali. Ulica se imenuje

sedaj Samčev predor. Od tod vodi pot na Mali Grad, na kojem stoji cerkev s tremi kapelami. Na drugem bregu Bistrice pa stojé na 674 m visocem hribu razvaline Starega Gradu. Na zapad s Samčevega predora pa vede pot na hrib Žale, na kojem stoji 1675 posvečena cerkev sv. Jožefa, okrog katere je pokopališče. Od cerkve je pa pot na Kalvarijo. Na Žalskem hribu je bil nekoč mogočen grad, s kojega je vodil podzemeljski rov v mesto. Južno od Žal je grad Zaprice, nekdanj last Lambergov. Starega Gradu lastniki so pa bili v 13. stoletju grofi z Ortenburga, pozneje Gallenbergi, Celjani, Turjačani in drugi plemiči. V 12. stoletju je bil trg Kamnik last grofov Orlamünde. Med letom 1207 in 1229 dobi Kamnik mestne pravice. Leta 1241 je prebival tu babenberžki vojvoda Miroslav. Po njega smrti se poroči njegova vdova Neža Meranska z Urhom, koroškim vojvodo, ki je dobil na ta način 1248 Kamnik. Po njegovi smrti ga pa dobi Otokar II., kralj česki, in po njem postane last Habsburžanov.

Mesto je bilo obdano že v 13. stoletju z ozidjem, ki je imelo 4 vrata: prva proti Šutini »šutenska vrata«, druga zadej za trgov »bričevska vrata«, tretja proti Grabnu in četrta proti mostu. V 15. stoletju je trgovina v Kamniku najbolj cvetela, takrat sta stanovala tu celo dva žida. Turki so napali Kamnik samo 1491. V 16. stoletju se je tu močno širila lutrova vera. Imeli so luterani svoje pridige v Zapricah. V letih 1598, 1599 in 1624 je bila kuga. Zanesle so jo tu sem 1598 ljubljanske gosposke, ki so se naselile tu iz Ljubljane, kjer je bila tistega leta tudi kuga.

Poslopja: 1. Župna cerkev. Leta 1232 se je povzdignila cerkev Marije na Šutini v župno cerkev. V 13. stoletju so porušili tedanjo stavbo, ter sezidali novo v gotiškem slogu. Ta cerkev je bila postavljena tam, kjer je sedaj kaplanija, a tam, kjer je sedanja, je bilo pokopališče. Sedanjo cerkev so sezidali 1733 v renesanskem slogu. — 2. Frančiškanski samostan. Frančiškani ali kakor so se takrat imenovali minoritje so prišli v Kamnik 1415. Cerkev sv. Jakoba so si pa sezidali še le 1474 in samostan 1493. Nova njih cerkev je pa od 1703. Oni so tudi prvi poučavali otroke v Kamniku. — 3. Šole. Že 1391 je imel Kamnik šolsko poslopje in učitelja. Ko se je pa preselil župnik radi Turkov v mekinski samostan, šla je šola tudi tje. Ko so pa prišli Frančiškani v Kamnik, so oni prevzeli pouk. V 18. stoletju je bila šola tam, kjer je stal prej špital, 1799 se je ločila dekliška šola od deške, 1882 se je izročil pouk posvetnim učiteljem in takrat se je dožidalo tudi sedanje poslopje. — 4. Koncem predmestja Grabna stoji tovarna za smodnik od 1853. — Nasproti nji tovarna za cement. — 6. Tam, kjer se izliva Neveljica v Bistrico pa Kneipovo kopališče. — 7. Rotovž sezidan 1882. — 8. Čitalnica 1869. — 9. Vodovod je dobil Kamnik 1888. — V Kamniku se je rodil 11. aprila

1744 Jurij Japelj, 19. aprila 1791 Janez Šlakar; umrl pa je tu 11. aprila 1810 Jakob Zupan, skladatelj prve slovenske opere »Belin«.

Okolica kamniška: 1. **Bistriška dolina:** Takoj nad Kamnikom proti severu je Mekinski samostan. Tu je bila najprvo kapelica Matere Božje. Leta 1300 je bil pa ustanovljen tu samostan ter izroččen redovnicam sv. Klare. Porušili so ga 1491 Turki, a sezidan je bil pozneje zopet. Toda 1782 so ga morale zapustiti redovnice. — Stranje je prijazna vasica na severnem robu mične kotline. — Stahovica. Tu zapusti Bistriško dolino cesta, ki veže Kamnik z Gorenjim Gradom na Štajarskem. Bistriška dolina pa postaja od tod naprej vedno zanimiveja. Strmo gorovje obdaja jo na obeh straneh. Precej visoko v nji je tovarna za snažilni prah. Ne daleč od te tovarne priteka v Bistrico potok Bela, izvirajoča pod Ostrico 2350 *m*. — Ob Beli je tudi zaznamovana pot na to goro. — Še bolj severno v Bistriški dolini je naraven most Predaselj. Skala, ki se je zvalila nekoč z gor, nareja most čez Bistrico. Nad Predasljem je lovska kočja in Uršičeva kmetija. Nekoliko pod to kmetijo pa privira iz zemlje več vrelcev, ki se stekajo v malo jezerce, iz kojega se potem odteka Bistrica. Od tod gre pot naravnost proti severu strmo navzgor na tako zvano Kamniško sedlo 1879 *m*. Pod tem prehodom so Jermanova vrata, kjer je stala svoje dni glasovita »rokovnjaška kočja«. Ob poti na sedlo je več koč. Pri zadnji se odcepi proti severovshodu pot na Planjavo 2392 *m*. Prav s sedla pa gre pot proti severozapadu na Brano 2247 *m*.

Od Uršičeve kmetije proti severozapadu pa pelje pot na orjaka Kamniških Planin: na Skuto in na Grintavec. — Na Skuto 2530 *m* gre ta pot skozi »žagano peč« na Kokriško sedlo 1799 *m*, po kojem se pride skozi Suhadolnikovo dolino v Kokriško. S sedla gre pot med pečinami »mala vratca« imenovanimi na planoto »Na Podeh«, kjer je malo jezerce. Vshodno od tod je gora Greben 2035 *m*, ob koje južnem znožji je tudi jezero »Rudeče voklo«. S planote »Na Podeh« je pa pot na Skuto. — Na Grintavec 2559 *m* je tudi pot s Kokriškega sedla skozi »mala vratca«, nad kojimi se pa obrne potem na levo.

2. **Črna dolina.** Pri Stahovici priteka od severovshoda potok Črna v Bistrico. Komaj pol ure od te vasi vede z doline pot proti severu k cerkvi sv. Primoža 845 *m*. Sezidana je bila ta cerkev, ki je jako prostorna, 1472 in ima poslikane stene. Nad njo je pa še cerkev sv. Petra zidana v gotičkem slogu. Od te cerkve proti severu se razprostira Mala Planina 1505 *m*, in še dalje Velika Planina 1555 *m*. Tu sta podzemeljski jami Vetrnica in Mala Vetrnica. Še bolj severno je planina Dol, od koder je pot na Konja. Severno od Konja je vrh Kopa, in pod njim sedlo, po kojem je pot z doline potoka Bele v Luče na Štajarskem. — Z doline Črne je pa 902 *m* visok prehod v Gorenji Grad.

3. **Nevljiška dolina.** Ta dolina se razteza proti vshodu od Kamnika. Po nji je cesta v Motnik. Takoj pri vhodu vanjo je vas Nevlje. Južno od nje v hribih pa Palovče, kojih prebivalci veljajo Kamničanom za neotesance, in Vranja Peč. — Dalje je v dolini Srednja Vas, Šmartno in Laze. Pri Lazah priteka Tuhinjski potok v Nevljico. V dolini tega potoka je pa vas Zgornji Tuhinj. Kmalu za Lazami pa prehaja cesta čez Kozjak v Motniško dolino, v koji leži trg Motnik. (442 m, 312 pr.) Ta kraj so združili Francozi s Kranjskim 1809. Poprej je spadal k štajarski deželi. Vendar župnija se je odkrojila še le 1833 od lavantinske škofije ter združila z ljubljansko. Iz vasi kipi skala, na koji so razvaline starega motniškega gradu. V okolici je pa mnogo rujavega premoga.

12. Kamnik-Kranj.

Podgorje. Tu se je rodil 5. aprila 1844 Jos. Ogrinec. — Križ. V vasi je grad, kojega je dal sezidati 1606 grof Ahacij Turn. Poleg gradu je bila tudi cerkva, v koji so pridigovali za časa reformacije luteranci. Škof Hren jo je dal razdejati s smodnikom. V gradu je na stenah sobe za bilijard mnogo lepih slik: Boj pri Sisku, stanovi kranjski se klanjajo Karolu IV., štirje letni časi in več pokrajin. Naslikal jih je 1731 Jos. Mayer. — Moste. V nekem urbariju smleškega gradu iz 17. stoletja se imenuje ta vas »Prügkha«. Pred nekaj leti jo je tudi neki kamniški uradnik preložil v »Brücklein«, kar mu pa ni obveljalo. Proti zapadu s te vasi vede cesta v Vodice. — Severno od Most so tri vasice: Mlaka, Gmajnica in Podboršt. Sestavljajo najmanjšo 19 km² obsezajočo občino kranjsko. V njih se izdeluje lončena roba. — Severno nad Mlako 424 m visoko je vas Tunjice. Cerkev tu je krasna stavba, posvečena sv. Ani, po vzorcu cerkve sv. Neže v Rimu. Ker je v nji vse jednako oddaljeno od središča, se imenuje zidava centralni slog. Pod velikim altarjem so svetinje sv. Peregrina. Južno od cerkve je hrib Štula. Ob njem pelje pot na Vinski Vrh, kjer so bili v starih časih vinogradi. Po zimi pletó Tunjičani slamnate kite za domžalske tovarne. Za časa sedemletne vojske je prišlo tu sem nekaj pruskih ujetnikov. Nekateri so se tudi naselili tu, in pri jedni hiši se še dandanes pravi »pri Prajzu«. — Še bolj severno od tod je Šenturška Gora. Nad njo je Križka planina, kjer se nahaja jama Mokrica. V nji so se našle kosti medveda brlogarja (*Ursus spelaeus*), najde se pa tudi jamarski hrošč »*Anophthalmus Hacquetii*«. — Kapla Vas. Prebivalci so lončarji. Nad vasjo je Komendski Grad, ki je bil od začetka last maltezarskega reda. Cerkev sv. Petra v Komendi je že od 1156 župnija. Tistega leta je bil tam župnik Altvinus. Okolo cerkve je tabor. V urbariju iz 17. stoletja se imenuje ta kraj St. Petersberg. V Klancu nad Komendo se tudi izdeluje lončena posoda.

Lahovče. (366 m, 324 pr.) Cerkev sv. Florijana je sezidana približno v romanskem slogu 1698. Prezbiterij je pa gotovo starejši. — Severno od Lahovč je Zalog. Tu je stal baje nekoč grad, toda pisanih poročil o njem ni. V Zalogu se je rodil 13. septembra 1827 Matej Močnik. Na rojstni njegovi hiši je vzdana spomeniška plošča. — Spodnji Brnik. Na mestu, kjer stoji sedaj cerkev, je bil v davni preteklosti baje vrtec, krog njega pa zelo zaraščen gozd. Vrtniček so rabili domači prvi kristjani v pokopališče. — Cerkev od 1511. V nji so imeli tudi nekaj časa luterani svoje pridige. — Severno od tod Zgornji Brnik. Cerkev je sezidana v podobi križa. Sliko v velikem altarju je naslikal 1867 Franke. —

Severno od te vasi pa leže **Cerklje.** (381 m, 456 pr.) Cerkev Matere Božje je sezidana v renesančnem slogu. Posvetili so jo 1783. Kip Marijin v velikem altarju obdaja v podnožju 12 na les naslikanih aposteljnov, isto tako nje sliko, delo Leyerja. Cerkev je poslikal v novejšem času Matija Koželj s slikami predstavljajočimi življenje Marije in Jezusa. Šola je tu že od 1788. Tu je poučaval od 1857 sloveči komponist Andrej Vavken. Občina cerkljanska šteje 3280 prebivalcev, župnija pa celó 5545. V govorjenju rabijo, kakor vsi Gorenjci namestu l glas v, n. pr. šva = šla, goniva = gonila. Poleg tega pa še v končnicah f namestu b, kakor n. pr. bof = bob, govof = golob. Prečudna je pa sklanjava besede glava. Imenovalnik: gvála, rod. gvale, daj. gváli, tož. gvovó, n. pr.: ta fant ima dobro gvovó; mestn. po gvál', druž. z gvovo. Usmrtiti koga se pravi po cerkljansko: zakvati koga, raniti koga pa: okvátí koga. — Vshodno od Cerkelj je pa vas Šmartno, nad njo pa Poženek. Tu je stal svoje dni grad, od kojega pa celo razvalin ni več. Že 1160 se imenuje njegov posestnik neki Otokar, v 13. stoletju so ga imeli nekaj časa v lasti tudi brizinski škofje. Mogoče, da so ga razdejali Turki ob jednom z velesovskim samostanom. V Poženku se je rodil 31. avgusta 1802 Matej Ravnikar (Poženčan). — Severno od Poženka je Pešaška Vas. Tu izvira potok Pešata. Ne daleč od nje izvirka je podzemeljska jama. Znana je sicer že dolgo časa, toda še le pred kratkim je šel nekdo vanjo. — Severno od Cerkelj sta pa vasi Dvorje in Grad. V Dvorjah se je rodil 10. novembra 1835 Davorin Jenko, komponist »Naprej zastava Slave«. V Gradu pa je stal baje tudi grad, toda pisanih poročil o njem ni. — Severno od Gradú pa leži Štefanja Vas. Za časa reformacije so šli Štefanjci v Ljubljano, se tu vrlo potegavali za katoliško vero, ter razleco vrgli predikanta Jurija Kobiló. — Severo-vshodno od te vasi je pa Stiška Vas. Tu se je rodil 1839 Ivan Železnikar.

S Spodnjega Brnika naravnost proti zapadu pa pelje cesta v Šenčur. (404 m, 762 pr.) Cerkev sv. Jurija je zidana v baroknem slogu, in je bila že 1222 samostojna duhovnija. Šola je tu od 1820. Iz Šenčurja gre cesta proti severu v Velesovo, proti zapadu pa v Kranj.

13. Prevoje - Vače.

Moravče. (520 *m*, 319 pr.) Sedanja cerkev sv. Martina je bila sezidana 1708. Potres 1895 jo je močno poškodoval, a popravili so jo 1897. Samostojna duhovnija je tu od 1298, župnija od 1385, dekanat pa je bil ustanovljen tu 1821. Šola je v Moravčah od 1823. Dolina, v koji leže Moravče, se zove Moravska dolina. Po nji teče potok Drtiščica, dotok Radomlje. Prebivalci cele te doline se imenujejo Moravčani. Pri Moravčah se koplje prodec. V okolici je troje gradov: Tuštanj, Češence in Zalog. Zadnjega je sezidal v 16. stoletju Jos. pl. Turn. Vshodno od Moravč so Koseze. Tu se je rodil 12. septembra 1798 Ivan Vesel-Koseski. — Južno so Prekre. Prebivalci Prekrovci veljajo Moravčanom za netesance. — Jugo-zapadno pa leži Zagorica, kjer se je rodil 24. marca 1754 Jurij Vega.

Vače. (523 *m*, 316 pr.) Na Kleniku pri Vačah se je našlo prazgodovinsko grobišče. Pravljica pripoveduje, da je tu stalo celo mogočno mesto, ki se je prostiralo od Klenika do Sv. Gore. V grobeh so našli razna stara orožja, male nožičke, čelade z brona, izmed kojih je imela jedna etruskiška pismena znamenja. Dalje so našli tu situlo, na koji so bile razne podobe predstavljajoče slovesne sprevide, potem zaponu, na koji sta vpodobljena dva jezdeca, prav čudne fibule ali igle, tako zvane vaške fibule, kojih še niso našli nikjer drugod. Te fibule so namreč obločaste, njih lok pa obstoji od samih vozlov, ki so vlti na železno žico. Poleg teh se je pa našlo še več žar, prstanov, zalasnic i. dr. V Vačah se je rodil 20. septembra 1776 Matej Ravnikar. Vshodno od Vač je Sveta Gora 849 *m*, s koje je lep razgled. Tu je stalo nekđaj gradišče.

14. Ljubljana - Zagorje - Krško.

Kraji vshodno od Ljubljane: Takoj za prisilno delavnico je Kodelijev grad. Sezidan je bil v 17. stoletju. Prvi njegov posestnik je bil neki Hicink. — Štepanja Vas. (285 *m*, 405 pr.) V cerkvi je sloveč božji grob, narejen 1653. — Na nasprotnem bregu Ljubljanice je vas Selo, v nji samostan karmelitaric in žebčarija. — Grad Kaltenbrunn. Sezidal ga je 1528 Khisel, župan ljubljanski. Pozneje ga je kupil knez Eggenburg, ki ga je pa podaril 1619 jezuitom, in ko so morali ti zapustiti Kranjsko, dobil ga je verski zaklad, ki ga je prodal 1825 Trpinču. Krog gradu je lep park. Tu je tudi tovarna za barve in slap Ljubljanice. — Studenec, nekoč zverinjak ljubljanskih škofov, sedaj norišnica. — Marija Devica v Polju. Nekđaj je bila tu sloveča božja pot. Župnija je bila ustanovljena 1781. Stara cerkev je imela en stolp, porušil ga je

potres 1895, nova ima dva stolpa. Štirirazredna šola od 1861. — Velče, papirnica.

Zalog. (268 *m*, 392 pr.) Ta kraj je bil, preden je bila dograjena južna železnica, pristan ljubljanskega mesta. — Osterberg, grad pod Zalogom. Sezidal ga je 1015 v prvotni obliki jeden iz družine Ostrovrharjev. Pod gradom se združita Ljubljanica na desni, Kamniška Bistrica pa na levi strani s Savo. Ob iztoku Ljubljanice je stalo prazgodovinsko gradišče. — Na nasprotni strani Save je vas Dol. (270 *m*, 152 pr.) Leži ob znožju Ajdovščine in ima lep grad, krog kojega je krasen park, v kojem je mnogo inozemskih dreves. Sezidal ga je neki Aleksander Gallenberg. A izmrla je ta rodovina 1562. Po njih so bili lastniki gradu Raspi, 1688 ga je pa kupil baron Erberg. Ti Erbergi so ustanovili tu knjižnico in muzej. Sedanji njegov posestnik je Palme. Del Dola se imenuje Videm ali prav za prav Widum. Tako se je imenovalo prej cerkveno posestvo. Vidum je izpeljano iz nemškega glagola »widmen«, Widum = das Gewidmete. — Laze. Južno od tod na 793 *m* visocem hribu vas Jančje. Tu je bil 1869 glasoviti nemški tabor. — Vshodno od Jančjega vas Štanga. Tu se je rodil 1832 Jos. Marn. — Na Jančje pelje troje potov: z Litije, Laz in Zaloga.

Litija. (230 *m*, 685 pr.) Leži pod 450 *m* visocim gričem Sitarjevcem, iz kojega se koplje od 1873 svinčeni svetljak, v kojem je tudi srebro in pa cinober. Ta rudnik izkoriščali so pa že Rimljani, morda pa celo prazgodovinski prebivalci Kranjskega. V Litiji je tudi predilnica. — Južno od tod je vas Šmartno. (250 *m*, 478 pr.) Tu je bila samostojna duhovnija že pred 1395. Tega leta že je bilo Šmartno inkorporirano stiškemu samostanu. Na jug od Šmartna pelje čez 429 *m* visok hrib Wagensberg cesta, ki veže Litijo z Rudolfovim. Na Wagensbergu je grad, nekdanj lastnina Valvazorjeva. Tu je spisal ta mož svoje slavno delo »Ehre des Herzogthums Krain«. Sedaj je grad lastnina Windischgrätzova.

Zagorje. (276 *m*, 640 pr.) Tu je bogat rudnik, kjer se izkopava rujavi premog. Ta kraj je bil že preden je šla južna železnica mimo njega, in preden se je izkopaval tu premog, obče znan. Tu je bila postaja za ladije, ki so vozile blago z Ljubljane doli na Hrvatsko in Srbsko. Se ve te ladije so šle navadno tu kar mimo; toda one, ki so prihajale s Hrvatskega, so se ustavljale, da so brodniki menjavali vole, ki so vlačili ladije po Savi navzgor hodeč po obrežni cesti. A blago, ki je moralo na Gorenjsko, ni šlo do Ljubljane, ampak izkrcavalo se je tu, in kar je prihajalo z Gorenjskega, nalagalo se je tu na ladije. V začetku sedanjega stoletja je bila pa tu že glažuta. Kurili so jo delom z drvi, delom pa tudi že z premogom. Tukajšnji rujavi premog se nahaja med tako zvanimi miocenimi peščenci, laporji in ili, in je v oni poli, ki se pričinja pri Vrhpolju in drži na Moravče, Loke, Šeminik, Zagorje in

dalje do Trbovelj in Laškega na Štajarskem. Premog ta ima v 100 delih 2—4 dele pepela in 17—20 delov vode. Jedna stena, ki obdaja ta premog pod zemljo, obstoji iz lapornega apna, iz kojega se žgé hidravlično apno. Stalno se je pričel izkopavati tu premog še le v sredi sedanjega stoletja. Največ se ga proda, nekaj se ga pa porabi tu v glažuti in v topilnicah. Pri Zagorju se izliva potok Medija v Savo. Prav za prav je pa rudnik v četrť ure od Zagorja oddaljenih Toplicah, ki štejejo 1562 prebivalcev. — Pri Zagorju se izteka potok Kotredeš v Medijo. Ob njem hodeč se pride v vas Čemšenik in od tod v Trojano. — Ob Mediji pa pelje pot k gradu Medija. Prvotni njegovi posestniki so bili Galli, po njih ima tudi nemško ime »Gallengg«. Pozneje so ga imeli Herbersteini, od kojih ga je kupil 1562 Janez Valvazor, oče zgodovinarja. Pri gradu izvira gorek vrelec (26°C). — Severno od gradu je Podlipovica, kjer je podzemeljska jama, v koji je topel zrak. Od Podlipovice gre potem cesta dalje na Trojano. — Severo-vshodno od Medije je Čemšenik, severo-zapadno je Kolovrat in jugo-zapadno Sv. Gora. — Od zagorske železniške postaje sta pa pristopna Sv. Jurij 770 m in Kum 1219 m. Sv. Jurij, kjer so se našli ostanki starega gradišča, leži na nasprotnem bregu Save, isto tako Kum, na kojega drži pot od Save skozi Dobovec. Na Kumu sta cerkvi sv. Neže in sv. Jošta.

Kmalu za Zagorjem spada že levo pobrežje Save k štajarski zemlji, desno pa do hrvatske meje h Kranjskemu. — **Radeče.** (194 m, 816 pr.) Tukajšnja župnija je spadala do 1461 pod Štajarsko. Svojega duhovnika je pa imela že 1429. Most z Radeč na Štajarsko 1894. — Zapadno nad Radečami je Svibno. Tu so razvaline gradu, kojega so sezidali gospodje Radeški. Tu je tudi najstarša gotiška cerkev v deželi, sezidana 1324 in prenovljena 1768. Duhovnija je bila pa tu že 1282. Od tod se pride tudi na Kum in k Sv. Jurju. — Boštanj. Tu je grad. Pri Boštanju vas Okič. Tu se je rodil Anton Umek 12. junija 1838. — Dalje ob Savi nekoliko pred Krškim moli precej ogromna skala v Savo. Imenuje se »devičji skok«. Tu se je — kakor pripoveduje pravljica — spustila v Savo nedolžna deklica, katero je zasledoval neki Turek. — Pred Krškim na griču nasproti Rajhenburgu je gradišče »Mladovina«.

Krško. (164 m, 877 pr.) Leži med Savo in med hribi, ki ne dopuščajo, da bi se stegnilo mesto na širjavo. Ima jedno široko ulico, dalje nasip na Savi, ki se zove »Za Savo« in še jedno manjšo ulico, ki pelje tik gore. Vrh mesta so vinogradi, ki se imenujejo »Žvika« in pa gozd imenovan »Babin boršt«.

Prvič se imenuje v zgodovini ta kraj 895. Tega leta ga je podaril nemški kralj Arnulf nekemu Valtunu. Ta je tudi sezidal najbrže grad. Leta 1154 so ga imeli v lasti grofi Bogenski, od 1189 solnograški

nadžkofje in od 1373 grofi Celjski. Ti so ustanovili 1391 tudi kapelanijo v gradu. Vdova zadnjega grofa Celjskega ga je morala prepustiti cesarju Miroslavu IV. Ta cesar je povzdignil 1477 Krško v mesto. Za to pravico so pa morali meščani utrditi svoje mesto. Turki so je napadli 1463, 1473, 1476 in 1477. Lutrovo vero je razširjal Ivan Weyxler. V začetku in proti koncu 16. stoletja so bili tu kmečki upori, najhujši je bil oni leta 1573. V okolici so pa požgali 1545 Turki več vasi. Grad je dal cesar v 16. stoletju Juriju Turnskemu, od njega ga je kupil Ivan Valvazor, za njim so ga pa imeli v lasti Maškoni, Strasoldi in Turjačani. Sedaj je razvalina.

Zid, ki je obdajal Krško, je šel na severni strani od Save proti gradu navzgor. Jednak zid je bil tudi na južni strani mesta »v Zatonu«. A še tretje zidovje je bilo tu, in sicer po sredi mesta proti »Žviki«. Ta zid je obdajal namreč mesto, ko je bilo še majhno. Dvoje vrat je vodilo iz mesta: jedna na grad, druga so pa bila v Zatonu.

Most čez Savo se je dodelal 1886, leta 1884 je pa bila tu kme-tijska razstava.

Poslopja: V Krškem je pet cerkva: Župnijska sv. Janeza Evangelista. Prvotna fara za Krško je bila v Leskovcu, in vikarijat v Krškem se je ustanovil 1768. Pred vikarijem je pa opravljal tu službo božjo tako ime-novan »zorničar«, da niso morali Krčani hoditi v cerkev na kmete, to je v Leskovec. Leta 1897 je pa v Krškem bila ustanovljena župnija. Razen te cerkve so še v Krškem: bolniška sv. Duha, sv. Križa na pokopališču, sv. Rozalije pod Trško Goro in samostanska Matere Božje. V samostanu so kapucini, ki so se naselili tu 1640. — Šola. Sledi šole se nahajajo v Krškem že v 16. stoletju. Adam Bohorič je ustanovil tu nekak zavod, a odšel je 1556 v Ljubljano. Od tega leta do 1784 se o krški šoli nič ne ve. Od tega leta naprej se je zopet poučavalo. Meščanska šola se je pa otvorila 1878. Šola ta ob enem tudi najlepše poslopje v Krškem. — Rojen je bil v Krškem Jurij Dalmatin; in naš slavni Ivan Bajkart Valvazor je umrl tu 19. septembra 1693. — Pri Krškem je grad »Thurn am Hart«, kjer počiva 1876 umrli nemški pesnik Anastazij Grün.

Leskovec. Tukajšnja župnija je že jako stara. Imela je že svojega duhovnika 1274. Sedanja gotiška cerkev je bila sezidana 1500. Prižnica v nji je iz jednega samega rimskega kamna, ki so ga izkopali v Neviodunumu. — Vshodno od Krškega proti Hrvatskem je vas Vihre. Tu je stal rimski »Municipium Flavicornum Neviodunum«. Tu je umrl mučeniško smrt sv. Pelagij, in tudi sv. Heradij, Pavel in Akvilinij. — Krška Vas. Tu se izliva Krka v Savo. — Jesenice ob hrvatski meji so najvshodnejši kraj na Kranjskem. — Čatež ima ime od Čata, boga vetrov in neviht. Tu so toplice.

15. Ljubljana-Rudolfovo.

Grad Rakovnik pod Golovcem. Sezidal ga je v 17. stoletju neki Janez Pučar. Nad gradom je stalo prazgodovinsko gradišče. Za Golovec so pisali v 16. in 17. stoletju »Volovec«. — Rudnik. (350 m, 268 pr.) Cerkev sv. Simona in Jude je zidana v renesanskem slogu. — Škofljica. (298 m, 22 pr.) Ime najbrže od tod, ker je stalo tu kako škofovo posestvo. V vasi je vrelec »žegnani studenec«, nad njim je kapelica. — Lanišče nad Škofljico ima cerkev, na koje južni zvonanji steni gotiškega prezbiterija je naslikana podoba sv. Krištofa in poleg nje manjša Jezusa na križu z Marijo in Janezom. — Lesičje, grad nad Laniščem. Nemško ime »Gayrau« je od jastrebov, slovensko pa od lisic. V Valvazorjevem času je bil grad mnogo večji, imel je tudi krasen vrt. Zbrana je bila tu v 17. stoletju flora iz Italije, Anglije, Holandije, Nemčije in Francije, med koje je bilo nad 70 vrst hijacintov in 107 vrst tulp. Na Molniku, ki kipi nad gradom, je bilo gradišče. — Doli, zapuščen svinčen rudnik.

Šmarje. (348 m, 145 pr.) Ta kraj se je imenoval še v 15. stoletju Zamarje, kakor kaže Valvazorjeva kronika. Zamarje pa pomeni kraj za marjem ali za bregom barijskega jezera. Šmarci ali Zamarci se imenujejo sploh vsi seljani onstran barja od Pijave Gorice do Lipoglava. To izvira iz časov, ko je bila barijska kotlina še jezero. Šmarje leži v prijazni šmarski dolini, koje obdaja na severni strani Vrhovka in gora sv. Magdalene, na južni pa sv. Ahacij in druge Turjaške gore. Voda v tej dolini poteka vsa v zemljo. Cerkev je prvotno rimska bazilika, pozneje pa predelana v gotiškem slogu. V turškem času je bil tu imeniten tabor, od kojega se je pa ohranil le še jeden stolp. Duhovnika je imela že 1228, od 1497 do 1784 je spadala pod oblast stiškega samostana, 1784 je postala samostojna, 1787 pa dekanija. — Gora sv. Magdalene nad Šmarjem (499 m). Na nji je bilo staro gradišče, ki se razprostira v širini blizo 1 km okolo cerkve. Trojni visoki nasipi je obkrožujejo. V prvem okrožku okolo cerkve in drugem so bila stanovanja, v tretjem pa topilnice in kovačnice, kar priča obilno žlindre. Grobišče v gradišču je pa delom na zapadnem pobočju, delom pa na jugo-vshodnem znožju pri vasi Hrastje, potem pa še na bližji ravnini proti severu. Mrliči niso sežgani, le one gomile, ki so na ravnem, imajo delom sežgana trupla. Kostni sežganih trupel so zbrali v lončeno žaro, ter jih devali v jamo ali pa v četverovoglat iz plošč in kamna sestavljen zaboj. Te grobe so pokrili potem z jedno ali več ploščami. Vsak mrlič ima nekaj prilozkov: pri ženskih je lišp, pri moških orožje, pri otrocih pa igrače.

Grosuplje. (335 m, 197 pr.) Tu je stala tudi prazgodovinska naselba, in kraj, kjer stoji kolodvor dolenjske železnice, je bilo pokopališče.

Tudi na Veliki Ilovi Gori nad vasjo se je našlo gradišče. Pri Grosupljem je grad Boštanj, last grofov Ursini-Blagayev in grad Praproče, nekoč last grofov Lichtenbergov. — Kopanj je južno od Grosupljega ležeča vas. Župna cerkev stoji na 388 *m* visokem hribu. Od cerkve je lep razgled po Račenski kotlini, po koji teče potok Račna, ki je prejšnje čase ob velikem deževju preplavljala celo kotlino. Teče namreč pod zemljo, ter priteka v sosedni dolini kot Krka na dan. Da bi se hitreje odtekala, napravili so ji 1887 večji preboj, in pri tem delu so zasledili na 3000 *m* dolgo jamo. V nji so kapniki in neka vrsta človeške ribice: *Proteus Frayeri*. Poleg te je v tej kotlini še troje jam: Marjanščica, Vršnica in Zatočna jama. — Južno od tod je grad Zobelsburg. Nad njim se dviga hrbet Limberg, na kojem so razvaline rimskega gradu.

Višnja Gora. (358 *m*, 348 pr.) Valvazor piše, da je stalo tu rimsko mesto Magnania. Prvotno je pa stala Višnja Gora pod hribom tam, kjer še dan danes stoji nekaj hiš, ki se imenujejo Stari Trg. Radi turških napadov so pa jih prebivalci sklenili opustiti, ter si sezidati druge višje na hribu. Cesar Miroslav jim je privolil to, in ob jednom je dal Novemu Trgu mestne pravice 1477. V mestu je cerkev sv. Ane, v koji opravlja službo božjo duhovnik beneficijant, župna cerkev pa stoji zvunaj mesta v Starem Trgu. Pri mestu je grad Turjaški, ki je bil sezidan 1787 iz kamenja starega gradu, kojega ostaline so na 570 *m* visokem griču nad mestom. V njem so prebivali od 12. stoletja gospodje Višnjegorski, ki so pa izmrli 1581. Leta 1813 je bila pri Višnji Gori bitka med Avstrijci in Francozi, v koji sta si priborila polkovnik Milutinovič in stotnik Rodicki red Marije Terezije.

Stičina. (327 *m*, 536 pr.) Pod Rimljani se je imenoval ta kraj »Ad Acervos«. V predrimskih časih je pa bilo tu gradišče, in krog njega mnogo velikanskih gomil. Po njih so imenovali potem Rimljani ta kraj »Ad Acervos«, t. j. po naše »pri gomilah«. Leta 1136 je bil sezidan tu samostan, v koji so prišli cistercijenzarji, 1784 so ga pa morali zapustiti, 1898 so ga zopet dobili v last. Cerkev žalostne Matere Božje je bila prvotno romanska bazilika, sedaj je renesanska stavba. Prezidal jo je v 17. stoletju opat Jakob Reinprecht tako temeljito, da ni več poznati stare cerkve. Altarjev ima 12, ki so iz malca, kipi na njih pa leseni, ter pobarvani ali pozlačeni. K južni stranski ladiji je pa križni hodnik, delo iz gotiške dobe. Poleg tega hodnika je pa 25 *m* dolg refektorij s krasnimi stukaturami, kjer je bila zadnje čase drvarnica. V Stičini se je rodil 1796 Miha Kastelec. Od Stičine gre cesta proti severu v Litijo, proti jugu pa skozi Muljavo in Žuženperg v Rudolfovo. Ob tej cesti leže nastopni kraji:

Muljava. Tu se je rodil 4. marca 1844 Jos. Jurčič. — Krka. (288 *m*, 133 pr.) V tej vasi izvira reka Krka, ki prihaja zelo močna na

dan. Nad izvirkom stoje na skali razvaline nekdanjega Krškega gradú, v kojem so gospodarili v 14. stoletju gospodje Krški. V bojih proti Celjskim grofom v letih 1436 in 1437 je bil razdejan ta grad. Turjačani so sezidali potem spodaj ob Krki nov grad, ki še sedaj stoji. Tukajšnja cerkev je zelo lepa. Posvečena je bila 1757, popravljena pa 1771. V velikem altarju je naslikal Kozmo in Damijana slikar Lichtenreit, sliki v stranskih altarjih pa Potočnik. — Južno od te vasi je vas Sv. Jurij. Nad njo grič Veliki Koren, ki je podoben korenu, od tod tudi ime. Na njem je stalo velezanimivo gradišče. Nasipa ni imel nobenega. Na vrhu je precej velik prostor, in na njem ljuknje, ki so bile na okroglo obzidane najbržje v rimskem času, a ne od Rimljanov. Bila so to bivališča ljudstva, koje so podjarmili Rimljani. V gradišču se dobé predrimске in rimske črepinje; groba ni tu nobenega. Le v nekem skalovju v bližnji hosti je našel neki kmet kup bronastih zapestnic, igel in sekir iz prve bronaste dobe.

Žuženperg. (220 m, 946 pr.) Grad žuženperški so imeli v lasti v 13. in 14. stoletju tako zvani gospodje Žuženperški, 1386 so ga dobili grofi Goriški. Ko so izmrli ti, je prišel v roke Avstrijcem, in ti so ga izročili Turjačanom, koji ga imajo še danes. Nad trgom je na hribu lepa župnijska cerkev in poleg nje gradu podobno župnišče. — Dvor. Tu nekđaj velike fužine. Nad Dvorom na Vinkovem Vrhú staro gradišče. — Soteska. Tu je velik grad, kojega je sezidal v 17. stoletju Jurij Žiga Gallenberg, od 1743 je lastnina Turjačanov. V okolici je ledena jama. — Jugo-vshodno od Soteske so Toplice. (180 m, 155 pr.) Leže pod goro Gradišče. Tu je gorek vrelec, ki ima 35°C toplote. V vodi njegovi je raztopljenih nekaj rudninskih snovi, ki dajo mu zdravilno moč. Od Toplic pelje cesta na jug v Metliko. — Straža, zadnja postaja dolenjske železnice. — Šmihel. (200 m, 191 pr.) Župnija je tu že jako stara. Imela je že 1328 svojega duhovnika, 1495 je bila inkorporirana novomeškemu kapitolu, in ko so ga 1810 zatrli Francozi, postala je samostojna. Tu je dvorazredna deška šola od 1864. Leta 1886 so se naselile tu šolske sestre de Notre Dame, ter otvorile štirirazredno dekliško šolo, s kojoj je združena gluhonemnica in nadaljevalna izobraževalna šola. Pri Šmihelu je grad Ruprčevrh, ki ga je pričel zidati 1641 grof Jos. Paradayser, a končal je zidanje njegov brat Jurij. V gradu je kapelica sv. Jožefa. Severno od Šmihela je Rudolfovo.

Vshodno od Stičine na progi Ljubljana-Rudolfovo leži vas Št. Vid. (314 m, 472 pr.) Tu so se naselili prvotno 1132 cistercijenzarji, ter so ostali tu tri leta. Med tem se je dogradil njihov samostan v Stičini. Št. Vid leži malo proč od glavne ceste, pri nji je pa vas Sv. Rok, kjer je tudi pošta. — Severo-vshodno nad Št. Vidom je vas Primskovo, kjer so tri cerkve. Tu je živel neki Kumer, ki je ljudem blagoslovljal

kruh, da so ga dajali bolnim ljudem in živini. S tem je ozdravljaj vse bolezni, ali pa tudi ne. Umrli je še le pred kakimi petimi leti. — Radohova Vas je bila imenitna radi tega, ker je bila skoro jedina vas na Kranjskem, ki ni imela gostilne. Ali je še zdaj, tega ne vem. — Nekoliko pred Trebnjem se odcepi pot na Čatež in na 609 m visoko goro Zaplaza, kjer je že stara sloveča božja pot.

Trebnje. (275 m, 249 pr.) Za časa Rimljanov se je imenoval ta kraj »Praetorium Latobicorum«. To ime je pa dobil po prebivalcih, koje so imenovali Rimci Latobike, to so namreč taki, ki prebivajo ob močvirju. Ljubljancani bi jim rekli »morostarji«. Grad v tej vasi so imeli v posesti grofi Trebanjski, ki so pa z Urhom, ki je bil oglejski patrijarh, leta 1182 izmrl. Tu je gotiška cerkev iz leta 1443. — V trebanjsko župnijo spada vas Račje Selo, važno radi nemškega imena »Rappelgeschiess«. — Vshodno od Trebnjega je na 408 m visocem griču Sv. Ana. Tu se je našlo staro gradišče. — Od Trebnjega gre cesta proti severu v Mirno, kjer je grad jednacega imena. Njega ime se čita že 1250. Severo-vshodno od tod pa Šent Rupert, kjer je najlepša gotiška cerkev kranjska, sezidana 1497. Shramba za zakramente v nji je narejena iz slonove kosti. Jeden zvon ima letnico 1474. Pri vasi Gradišče nad Št. Rupertom je bilo gradišče. — Od Mirne pelje dalje cesta skozi Pijavice, kjer se najde tako zvan pijavčec, v Boštanj ob Savi. — Mirna Peč. (230 m, 114 pr.) Cerkev tu ima gotišk prezbiterij. Župnija je bila tu že 1274. Severno od tod na Štatenberku in Brezjah sta stali gradišči, ki sta imeli okolo sebe mnogo gomil. — Južno od vasi blizo 2 uri oddaljen Prečenski grad, ki je bil sezidan 1580. V njem je imel tudi oni glasoviti Erazem iz Jame svoje skrivališče. Pod gradom izvira Temenica tretjič, ki se pa tu imenuje Prečina. Blizo izvirka je podzemeljska jama.

Rudolfovo ali Novo Mesto. (200 m, 1945 pr.) To mesto je zasnoval 1365 Habsburžan Rudolf IV. s priimkom Ustanovnik. Dal mu je ob jednem tudi občinsko in sodnijsko pravico. Prebivalci so se smeli pečati s trgovino in obrtnijo, imeli so tudi pravico živino pasti, ribe loviti in les sekati v okolici Mehovega in Hmelnika. Zastopnik mesta je bil ud deželnega zbora kranjskega. Cesar Miroslav IV. je ustanovil v mestu kapitel. Prvi prošt je bil tu Jakob Turjaški od 1493 do 1512. Leta 1576 je pogorelo mesto, a bilo je zopet sezidano. Cesarica Marija Terezija je dala proštu pravico nositi infulo. Cesar Jožef II. je odredil 1783, da se mora imenovati to mesto Novo Mesto. Dné 17. decembra 1810 so zatrli Francozi kapitel, toda cesar Franc I. ga je 1818 zopet ustanovil. Leta 1865 je pa dobilo mesto zopet svoje prvotno ime Rudolfovo. Toda okoličani se ga še do danes niso mogli privaditi. Imenujejo je še vedno Novo Mesto ali pa kar na kratko mesto. Tu se je rodil 18. oktobra 1832 dr. Henrik Etbin Costa.

Poslopja: Kapitelska cerkev sv. Nikolaja je imela že v 15. stoletju svojega vikarija, od 1493 pa prošta. Sezidana je bila 1438 v gotiškem slogu. — Frančiškanska cerkev. Frančiškani so prišli v Rudolfovo 1467. Samostan in cerkev jim je postavila Elizabeta s Črnomlja in drugi dobrotniki. — Gimnazija v samostanu se je otvorila 1746. — Deška ljudska šola je bila tu otvorena 1778. Poučujejo na nji od nje začetka frančiškani. Poleg nje je še trirazredna dekliška šola. — Rotovž je bil sezidan 1720. Praviijo, da so apno zanj gasili z vinom. Vojašnica je tu od 1778. — Nov most čez Krko so pa dogradili 1898.

16. Rudolfovo-Mokronog.

Št. Peter. (195 m, 167 pr.) Cerkev tu je bila sezidana 1453. Nad vasjo je Trška Gora 500 m, na koji je prijazna cerkev Marije. Gora je čisto obraščena z vinsko trto. Pri Št. Petru je na otoku Krke trden grad Otočica. V njem je kapelica Marije, v koji jo napravil slike Mencinger. — Bela Cerkev. (194 m, 115 pr.) Na griču pri tej vasi je bilo imenito prazgodovinsko gradišče in že 1881 so prekopali nekaj gomil na severni njegovi strani. Na vshodu, jugu in zapadu je pa vse polno grobov iz prazgodovinske in rimske dobe. Na ravnini blizo vasi so pa sami rimski grobi. Tu so se našle posebno lepe fibule, posode in mnogo železnine. Župnija je tu jako stara. Ustanovil jo je 1074 oglejski patrijarh Sieghardus. Imenovala se je »Alba Ecclesia«. Nekaj časa je bil tu tudi arhidijakonot Slovenske Krajine. — Zapadno od tod so Toplice, kjer je gorek vrelec. Imenujejo se tudi Šmarješke Toplice. — Šmarjeta. Tu je bila župnija ustanovljena 1421. Na Vinvrhu pri Šmarjeti se je našlo mogočno gradišče, in poleg njega mnogo gomil.

Mokronog. (250 m, 844 pr.) Ime od mokrih tal. V okolici mnogo grobišč: pri sv. Križu, Slepšeku, Ostrožniku in Ribjeku. Tu so se našle vaške fibule. V Zapečarju se je pa našla »ajdovska jama«, star rimski rudnik. V zgodovini se omenja ta kraj prvič v 10. stoletju. Takrat je bila lastnica Mokronoga koroška kneginja sv. Hema, ki ga je darovala krškemu nunskem samostanu. 1072 je prišel v last krškemu škofu; 1616 je bil grad prodan nekemu Mahorčicu, sedaj mu je lastnik baron Berg. Mokronog je bil v srednjem veku obdan s zidom. Glavna vrata vanj so bila pri »grajskem turnu«. 1871 je bil tu hud potres, pozneje se je še treslo 1876 in 1881. Razen trga ima še 4 dele: Paradiž, Frenga, Šavergasa in Za Zidom. V začetku je bil tu vikarijat, od 1649 je fara. Sedanja cerkev je bila sezidana 1824. Šola je tu od 1808. — Na Žalostni Gori pri Mokronogu je cerkev Marije, sezidana 1670. V velikem altarju je kip žalostne M. B., ki ga je daroval 1675 grajščak Kaisal.

Pod cerkvijo so stopnjice, nad kojimi ima obok lepe slike predstavljajoče trpljenje Jezusovo. — V Mokronogu se je rodil 1790 Janez Strel, pesnik »Popotnika«.

17. Rudolfovo - Krško.

Cesta v Krško pelje ob desnem bregu Krke in sicer skozi Kandijo, Žabjo Vas in Cikavo. Južno od te vasi je Gabrije prav v znožju Gorjancev. S te vasi se dospe v poldrugi uri k tako zvanemu »Krvavemu kamnu« 920 m in od tod v pol ure na najviši vrh tega hribovja, na 1181 m visoki Gorjanec. Na Gorjancih je malo jezerce.

Št. Jarnej. (190 m, 518 pr.) Ta kraj je mnogo trpel za časa kmečkih puntov v 16. stoletju. Leta 1573 ga je naskočilo 2000 upornih kmetov, a odgnal jih je Jošt Turn, jih gnal potem do Krškega, tam jih je nekaj pomoril, nekaj jih je pa potonilo v Savi. Župnija je tu od 1248, šola pa od 1790. Prebivalci se pečajo posebno s konjerejo. — Severno od tod je Škocijan. Tukajšnja župnija je bila v začetku pri cerkvi sv. Nikolaja v vasi Otok poleg Dobrave. To Dobravo so pa razdejali Turki 1491, in takrat so prestavili tudi župnijo v Škocijan. Tu se je rodil Ignacij Knoblehar in 14. julija 1789 France Metelko. — Severno od Škocijana je Raka, ki ima svoje ime od grobov, ker je svet tu podoben grobovom. Grad tukajšnji je prišel 1515 v roke puntarskim kmetom. Na Vinvrhu pri Raki je stalo gradišče.

Kostanjevica je bila v začetku trg in mestne pravice je dobila 1435. Trpela je mnogo za časa turških vojsk. Imela je že 1220 svojega župnika, šola pa 1788. Nekoliko od mesta je staro samostansko poslopje, koje je dal sezidati 1234 koroški vojvoda Bernard, ki tudi počiva tu s svojo ženo Juto. 1786 so ga morali ostaviti menihi cistricijenzarji, in od tega časa je last verskega zaklada. — Pri Kostanjevici je vas Križevo. Na Starem Gradu nad vasjo je staro gradišče. — S Kostanjevice se gre dalje skozi Brod na Krško.

18. Rudolfovo - Metlika - Črnomelj.

Grad Grm je bil sezidan v 16. stoletju, sedaj je tu kmetijska šola. — Gotna Vas. Ime to ni od Gotov, ampak iz staroslovenske besede »gat« = vodotok. Gotna Vas je tedaj vas ob grabnu ali vodotoku. — Grad Pogance je bil sezidan 1515 iz kamenja gradu mehovskega. Prvotno je bilo tu stanovanje oskrbnika ali pogonika mehovskega, od tod ime Pogance. — Vshodno od gradu so Stopiče. Cerkev je sezidal neki baron Paradayser 1709. Od Stopič je tudi pot na Gorjance. — Mehovski grad. Prvotni posestniki njegovi so bili gospodje Mehovski,

za njimi je prišel v last banom hrvatskim do 15. stoletja. Leta 1515 je porušil potres staro poslopje, ki je še sedaj v razvalinah. Novo stavbo so imeli v lasti razni plemiči, nekaj časa celo kostanjeviški samostan. — Luža. Tu se odcepi od metliške ceste cesta v Črnomelj. — Lokvica. Blizu te vasi je selo Grabrovec, pri kojem je podzemeljska jama. V nji je brošec: Adelops Khevenhilleri.

Metlika. (165 m, 1318 pr.) Ime tega mesta se prikaže v zgodovini prvič pri ustanovitvi tako zvane Slovenske Krajine (Windische Mark) v zadnji četrtini 12. stoletja. Bila je takrat stolica imenovane krajine. Prvi vladarji te deželice so bili grofi Meranski, po njih so jo podedovali grofi Goriški, in po smrti zadnjega teh grofov Alberta IV. 1374 je prišla v last Habsburžanu Rudolfu IV. Ustanovniku, ki jo je pridružil Kranjski marki. Leta 1223 so se naselili tu nemški vitezi. V 14. stoletju je bila Metlika še trg, v 15. pa že mesto. Turki so jo napali premnogokrat. Prvič 1408. Takrat so požgali tudi hišo nemškega reda, »das hus in der Metlig«, kakor je pisano v nekem poročilu. Drugič so jo napali 1431. ravno tisti »ertzverwigte Raub- und Mord-Vögel mit grosser Furi«. Leta 1464 je pustil Ernest Železni Metličanom polovico davkov v porabo, da si popravijo mesto, in 1469 je podelil papež odpustke vsem onim, ki gredo v boj proti Turkom za obrambo Metlike. Vendar je bila Metlika vpepelena še tisto leto, kajti »dieser Bösewigt und alter Teufel« imenovan Turek jo je napal s 10.000 vojniki. Z njo vred je bil požgan tudi samostan »Pri treh farah«, v kojem so bivali od 1453 z Bosne ubegli frančiškani. Pozneje so bili Turki pred Metliko še 1471, 1474, 1477, 1491, 1511, 1528, 1547, 1575 in 1578. Cerkev sv. Nikolaja je že starodavna župnija. Že 1228 je bil neki Henricus in 1295 Gerlochus de Hopfenbach za župnika. Župnija se je imenovala v začetku »Ava ali Alba«, t. j. bela, in je bila pri cerkvi Marije Device poleg mesta, še le pozneje se je prestavila k sv. Nikolaju v mesto. Leta 1268 jo podaril koroški vojvoda Urh III. nemškemu viteškemu redu. Poleg nje je v Metliki še cerkev sv. Roka s pokopališčem in cerkev sv. Martina. V Metliki je štirirazredna šola, ustanovljena že 1754, od 1891 tudi obrtna nadaljevalnica. Poleg mesta »Pri treh farah« so obdane tri cerkve od jednega zidu. Zidane so v gotiškem slogu. Okolo Metlike raste znano dobro vino. V Metliki se je rodil 5. marca 1825. Ivan Navratil. — Na Kučarju pri Metliki nad Kolpo so se našli ostanki starega gradišča. — Zapadno od Metlike je Semič. (250 m, 340 pr.) Cerkev je tu od 1337 last nemškega reda. Tudi tu se pridela mnogo vina. — Južno od Metlike je Gradac. Tu so bile imenitne plavilnice za železo. Med Semičem in Črnomljem je grad Krupa, last Krupov, pozneje Hohenwartov, in sedaj Apfaltrernov.

Črnomelj. (155 m, 1086 pr.) Mesto s predmestji: Hrib, Kolnik, Krština in Skednji leži ob Lahinji, dotoku Kolpe. Črnomelj je jeden najtoplejših

krajev kranjskih, in radi tega dozoreva tu dobro vino in sadje. Slovenci bivajoči okolo tega kraja a tudi okolo Metlike so ostali najdalje nezavisni od frankovskega gospodarstva. Ko so se morali po smrti kralja Ljudevita 823 vsi drugi Slovenci podvreči Frankom, imeli so ti še 838 svojega vojvodo Ratimara, ki je sicer dolgo branil svojo nezavisnost, a slednjič se je moral klanjati Frankom. Ti Slovenci so bili tudi med zadnjimi kranjskimi, ki so se pokristjanili. Grad in mesto črnomaljsko je bilo sezidano v 12. stoletju. Grad je postavil neki Oton pl. Karstberg in ga Črnomelj imenoval. Njegovi nasledniki so se imenovali kar naravnost gospodje Črnomaljski. Okolu gradu so se pa naselili grajski hlapci in drugi ljudje, in tako se je pričelo mesto. Leta 1223 so se pa naselili tu nemški vitezi, ter si sezidali svojo komendo. V 14. stoletju je bil Črnomelj še trg, mestne pravice je dobil v začetku 15. stoletja. V turških vojskah je mnogo trpel, hudo so ga pustošili Turki, in neštevilno prebivalcev odganjali v turško robstvo. Prvič so ga napali 9. oktobra 1408, pozneje 1469, 1471, 1474, 1477 i. t. d. V 16. stoletju se je zanesla tu sem lutrova vera. Črnomelj je imel nekaj časa celó luteranskega sodnika. Cerkev sv. Petra je bila v začetku metliška podružnica, v župnijo je bila povišana 1228. Tega leta je imenoval tu oglejski patrijarh Berthold prvega župnika Joanesa; 1268 jo je dobil nemški red, ki ima še danes tu svojega župnika. K fari spada vas Rožanec, kjer je bilo pod Rimljani v neki jami v skalovju svetišče boga Mitrasa. — Zapadno od Črnomlja je vas Maverle, kjer prebiva še nekaj Nemcev, južno od Maverlov pa Dobliče, kjer je v zemlji mnogo lignita in rujavega premoga. — Jugo-vshodno od Črnomlja so Adlešiči. Blizo te vasi je nad levim bregom Kolpe grad Podbrežje ali Freithurn. Obzidan je okolo in okolo z močnim ozidjem. Med ozidjem je pa mnogo hiš, v kojih so imeli sosedni kmetje zavetišče pred Turki. Kdo ga je sezidal, se ne ve. Sedaj je last Apfaltrernom. Valvazor meni, da ima grad svoje nemško ime Freithurn, ker ga ni nikdar premagala turška sila. — Vinica. (190 m, 247 pr.) Cerkev sv. Križa je od 1338 v lasti nemškega viteškega reda. Vinoreja. Tudi ta kraj je mnogo trpel za časa turških vojsk. — Zapadno od Vinice je kraj Vrh, ki ima prav nepristojno nemško ime »Schweinberg«.

19. Ljubljana-Kočevje.

Ig ali Studenec. (290 m, 980 pr.) Ta vas mora biti že stara naselba. Znano je, da so bile ob nekdanjem jezeru v barijski kotlini med Ljubljano in Igom obširne naselbe na koleh. Toda to jezero je odtekalo, in ko ni imel kolar več zavetja na vodi, naselil se je na bližnje hribe. Za to je bil pripraven posebno holmec, kjer stoji sedaj cerkvice sv. Jurija.

Imenovali so ga po svoji podobi Ig = Iгла. Nasip tedanjega selišča se še sedaj dobro pozna, a seljana tu gori ni nobenega več, izselili so se v bližnje kraje poleg studencev iz gore izvirajočih in v ravnine. Nastale so naselbine Studenec, Staje, Kot, Iška Vas, Strahomer, Tomišlje, Vrbljane, Prest, Matenja in Iška Loka. Vsi ti seljani se imenujejo Ižanci. Staro ime je pa ostalo le še kraju, kjer je tekla zibelka Ižancev. V bližini tega kraja je stala tudi predrimska naselbina. Cerkev sv. Martina je bila od začetka šentpeterska podružnica, 1291 se je ustanovil tu vikarijat, župnija pa 1787. V vasi izvira Ižica. Nad vasjo je soneški grad, kojega prvi posestniki so bili neki Schnitzenbaumi. Z Iga gre pot skozi Iško Vas, Malo Vas in Gornji Ig na Krim 1106 m. — Na Gornjem Igu (627 m, 107 pr.) je podzemeljska jama, v nji je nekaj kapnikov in živalice: Helix Hauffeni (polžek), Anophthalmus Hacquetii in A. Schmidtii (hrošča). — Zapadno od Iga je vas Tomišlje. S te vasi je tudi pot skozi Planinico, kjer je ledena jama, na Krim. — Zapadno od Tomišljega so pa: Jezero, ki ima svoje ime po jezercu, ki se je še ohranilo tu. Tudi od tu pot čez Planinico na Krim; Preserje, južno od vasi tudi jezerce Ponikva; Podpeč, kamnolom. — Nad Igom je vas Golo, kjer je prazgodovinsko gradišče, in kjer se opazuje tako zvano »brokensko strašilo«.

Turjak. (500 m, 263 pr.) Tu je grad Turjačanov. Stari grad je sezidal 1067 Konrad Turjaški, a vničil ga je potres 1511. Novo stavbo je zgradil 1570 Trajan Turjaški. Stari grad je stal tam, kjer je bila predrimska trdnjava »Arupium«. Na treh voglih novega gradu kipé mogočni stolpi; oni, ki je obrnjen proti trgu Turjaku, je posebno mogočen. V sredi njegovi je vzdian velikansk grb: bel vol. Podolgasti dvor v gradu se precej strmo vzdiguje. Mala luteranska kapela, v koji je pridigoval Jurij Kobilja, je sedaj klet. V gradu je shranjena glava Herbarta Turjaškega, kojega ime je znano iz turških vojsk. Župna cerkev trga Turjaka je tudi v gradu. Na Sloki Gori pri Turjaku je bilo tudi gradišče.

S Turjaka navzdol se pride v tako zvano Dobropoljsko kotlino, kojo preteka potok Raščica, ki se izgublja pri Ponikvah pod zemljo. Priteka pa zopet v sosedni Račenski kotlini kot Račna na dan, se zopet skriva pod zemljo, in prihaja tretjič v Krški dolini kot Krka iz zemlje. Glavni kraj v tej kotlini je Dobré Polje. — Zapadno od tega kraja so Ponikve, kjer se izgubi Raščica pod zemljo. Nad ljuknjo, v kojoj poteka potok, je malin. S koleša njegovega pada voda naravnost v ljuknjo. — Zapadno od Ponikev ob cesti s Turjaka v Lašiče je vas Raščica. Tu se je rodil 8. junija 1508 Primož Trubar. Pri vasi je podzemeljska jama, o koji pripoveduje Valvazor, da ima prostora za polk jezdecev. Od konca je suha, toda v nje ozadji teče podzemeljska reka. — Še južnejše je pa Kumpolje. Tudi ta jama, v koji živi neka vrsta človeške ribice: Proteus

Freyeri in hrošec *Anophthalmus Bilimekii*, poleg nje je pa še druga, napolnjena z vodo, v koji živi neki podzemeljski rak *Troglocario Schmidtii*. — Velike Lašiče. (542 *m*, 466 pr.) V trgu je lepa cerkev z dvema stolpoma posvečena Materi Božji. Tu ima tudi Levstik svoj spomenik, ki so mu ga postavili 1889. V Lašičah se je rodil 1836 Jos. Stritar. Pri trgu je podzemeljska jama, v koji se najde Pupa Freyeri (polž) in *Anophthalmus Schmidtii* (hrošec). Od Lašič drži proti zapadu pot v Cerknico. — Retije. Tu se je rodil 28. aprila 1831 Franc Levstik. — Velike Poljane. Blizo te vasi v Mali Gori je velika in Mala Tkalčja jama. — Ortnek, grad južno od Poljan, stoji na 760 *m* visokem griču. Sezidali so ga grofje iz Ortenburga, po njih so ga dobili grofi Celjski in potem 1456 Habsburžani. Turki so ga napali 1528 in 1546, mnogo je pa tudi trpel 1515 v kmečkem puntu. Pol ure od gradu je podzemeljska jama, v kojoj poteka potok, ki pa še le v Kočevski dolini pride zopet na dan. Južno od gradu se odcepi cesta skozi Sodražico v Cerknico.

Ribnica. (493 *m*, 1014 pr.) Ta trg leži v znani Ribniški dolini, kojoj obdaja na vshodu gorovje Mala Gora, na zapadu pa Velika Gora. Po nji tekó trije potoki: Ribnica, Sajevec in Bistrica, ki se pa vsi trije izgubé pod zemljo. Prebivalci cele doline se imenujejo Ribničani. Ker je v dolini navadno dolga in huda zima, dozoreva v nji le po jedenkrat žito. Poljedelstvo tedaj ne daje prebivalcem premnogo dela, a tudi ne dobička, zato se Ribničani pečajo največ z izdelovanjem raznih posod: rešet, škafov, loncev i. dr., tako zvane »suhe robe«, kojoj izvažajo največ tudi sami v razne kraje. Ribničana lahko najdeš po celi Avstriji, celo na Nemško jih pride mnogo s svojo robo. Ker vidijo dosti sveta, zato veljajo Ribničani povsod za jako prebrisane, ali kakor se reče po ribniško: za jako »künštne« ljudi; toda ravno radi te »künštности« morajo pa preslišati marsikatero zbadljivo besedo. Neštevilno je povesti in pesni, ki poveličujejo modrost Ribničanov, toda neštevilno je pa tudi tacih, ki ne puste na Ribničanih niti jedne poštene dlake. V trgu Ribnici je grad, kojega prvi posestniki so bili gospodje z Loža, za njimi Turjačani, Ortenburžani, grofje Celjski, potem baroni Khisli, grofi Trileki in Kobencli, ki so ga prodali Rudeževi družini, ki ga ima še dan danes. Cerkev sv. Štefana je sezidana v najlepšem romanskem slogu. Imela je že 1363 svojega župnika. Leta 1451 se je ustanovil v Ribnici naddijakonat, in odslej so bili ribniški župniki »nati archidiaconi«. Ljudska šola je v Ribnici že od 1470. V Ribniški dolini je mnogo polhov (*Myoxus glis*). Ta živalica živi najraje v bukoviš gozdih, ter je žir. Ribničani jih polové jako mnogo, ter napravljajo iz kožic teh živali kučme, tako zvane »polhovke«, mesó pa pojedó. Najspretnejši polharji so v Loškem Potoku. — Severo-vshodno od Ribnice je na 920 *m* visokem holmu Sv. Ana. V prazgodovinski dobi je bilo tu gradišče. — Zapadno pa kipi iz Velike Gore 1120 *m*

visoki Ostri Vrh, južno od njega pa Bela Stena 1253 m. Z obeh vrhov je lep razgled. — Južno od Ribnice je Dolenja Vas, kjer se posebno izdeluje suha roba, južno od te vasi je pa Srednja Vas. Blizo vasi je jama, isto tako tudi v pol ure oddaljenem Koflernu. — Vshodno od Srednje Vasi je vas Sele (kočevski izgovor: Žele.) V cerkvi na evangeljski strani v ladiji je slika iz 1632, ki predočuje peklo. Nahaja se glava peklenškega zmaja, ki ga sv. Mihael drži. Iz žrela puha plamen, v koji mečejo hudiči zavržene kralje, kneze, duhovne in druge gospode. Pri Selih je velikanska podzemeljska jama obstoječa iz več prostorov. V nji se nahaja nekaj kapnikov, jezero in hrošča: *Anophthalmus Bilimekii* in *Guedius fuliginosus*. Za časa kmečkih puntov je bila ta jama skri-vališče kmetom.

Kočevje. (471 m, 1169 pr.) Leži v tako zvani Kočevski kotlini, po koji teče potok Rinže, ki izvira severno od Kočevja pri Slovenski Vasi, a se kmalu južno od mesta poizgubi v produ. To mesto je glavni kraj tako zvane 705 km² obsegajoče kočevske zemlje ali Kočevarije, kojoj ondotni prebivalci, — Kočevarji, — kar na ravnost »Land ali Lont« imenujejo. Okolo srede 14. stoletja je bil še ves kočevski svet brez prebivalcev, še le med 1350 in 1360 je naselil posestnik tega sveta Oton grof Ortenburški v te kraje več frankovskih in durinških družin, koje je Karl IV. radi upora spodil z Nemškega. Prav prvi posestniki tega sveta so pa bili oglejski patrijarhi, ki so ga 1247 odstopili Ortenburžanom. Ko so 1420 ti izmrli, so se ga polastili Celjski grofi. Leta 1653 so kupili to grofijo Turjačani, in od 11. novembra 1791 je prvorojenec Turjaške rodbine vojvoda kočevski. Kedar umrè ta, je navada, da se njegovo srce pošlje v Kočevje, kjer se hrani v tamošnji župni cerkvi. Kočevarji so izdelovali od začetka navadno leseno posodo in platno, koje so sami nosili prodajat na Hrvatsko in v Reko. Od 18. stoletja sem krošnjarijo s pomorančami, figami in drugimi plodi po svetu. — Zadnji čas se pa pečajo tudi z izdelovanjem fine lesene posode in sukna. — O kočevskem mestu še čita prvič 1377. Bilo je takrat še trg. Napali so je 1469 Turki in požgali. Ko se je potem 1471 zopet sezidalo, je dobilo naslov mesta.

Poslopja: Župnijska cerkev sv. Fabijana in Sebastijana je bila prvotno kapelica Turjačanov. Farna cerkev je postala še le 1791, in treba jo je bilo potem povečati. Povečal jo je in nje stolp na starem stolpu mestnega ozidja sezidal župnik Fayenz. Dokončano je bilo to delo 1803. Poprej je bila župnija, ki je bila ustanovljena že 1393, pri cerkvi sv. Jarneja, koje pa ni več. Podrli so jo 1872 in nje građivo so porabili za novo nižjo gimnazijo. — Grad Turjaški je sezidal 1650 grof Ivan Bajkart Turjaški. — Spodnja gimnazija. Pouk se je pričel 1872, a poslopje je bilo dovršeno 1874. — Deška in deklisška ljudska šola. Šolo je imelo Kočevje že 1730. Sedanje šolsko poslopje je bilo otvorjeno 1894. —

Sirotišnica od 1895. — Zasebni otroški vrtec Schulvereina. — Šola za lesno obrt. — Steklarna. — Pivovarna. — Parna žaga. — Okolo Kočevja je v zemlji mnogo rujavega premoga, ki ga tudi izkopava trboveljsko društvo.

Zapadno od Kočevja se dviga gora Friedrichstein. V nji je ledena jama, v koji je kapnik v podobi zmrzlega vodopada. Pol ure od nje je pa tako zvana »treh bratov jama«, v koji je tudi mnogo kapnika. Vrh Friedrichsteina je pa razvalina gradu Celjskih grofov. Razen omenjenih jam jih je pa še premnogo družih po kočevskem svetu. Svet južno od Kočevja do Kolpe je tako zvana »Kočevska Švica«. — Prav na meji ob Kolpi je Kostel, mal kraj obdan s zidom in stolpi. Cerkev ima gotiški prezbiterij. V nji je grška Madona.

20. Ljubljana-Senožeče.

Vič. (295 *m*, 724 pr.) Okolo vasi je mnogo opekarn. Z Viča gre cesta v Polhov Gradec. — Brezovec. Svet okolo te vasi je bil še pred dobrimi sto leti močvirje. Ljudje so se morali s čolni voziti v cerkev. Za osušavanje tega sveta je dal 1769 izkopati neki Zorn dolg prekop, ki se še dan danes po njem imenuje »Cornov graben«.

Vrhnika. (304 *m*, 1725 pr.) Tu je stala že pred Rimljani naselbina Nauportus imenovana. Rimljani so jo utrdili. Ostanke rimskega tabora so vidni še danes, obsegajo štiri orale. Tu je bil tudi tempelj boginje Akvorne. Do zgradbe južne železnice je bil to važen kraj radi prometa: tu se je prekladalo blago, ki je prišlo na vozeh z Italije, v čolne, ter se peljalo dalje po Ljubljani. Cerkev sv. Petra in Pavla v začetku šentpeterska podružnica, 1408 je dobila svojega vikarija. Stari cerkvi je vložil temeljni kamen 1628 škof Hren, sedanja pa v bicantinskem slogu sezidana je bila dogotovljena 1852. — Južno od Vrhnike je vas Mirke. Ime to se izvaja iz mir = zid. Tam so našli namreč tudi ostanke rimskega zidu. Pri Mirkah so trije vreli Ljubljani. — Jugo-vshodno je Bistra. (295 *m*, 137 pr.) Pod Rimljani je tu stal tempelj Neptuna. Grad tukajšnji je bil samostan kartuzijancev, ki so se naselili tu 1255, in ostali do 1782. V vasi izvira potok Bistra. — Jugo-vshodno od Bistre je pa Borovnica. (305 *m*, 762 pr.) Nad vasjo je velikansk most južne železnice. Dolg je 569 *m* in visok 38 *m*. Zidati so ga pričeli 1851 in končali so ga 18. avgusta 1856. Veljal je dva milijona.

Logatec. (Spodnji 796 pr., Zgornji 487 pr.) Pod Rimljani se je imenoval Longaticum. V okolici mnogo jam in dolin. — Severno nad Logatcem so Rovte. (705 *m*, 2024 pr.) Ta kraj je štiri ure dolg, kajti pošamične hiše in naselbe, iz kojih obstoje Rovte, so dostikrat po četrte ure druga od druge. Svet je tu ves v gričkih in dolinah, zemlja je ilovčasta,

a jako rodovitna. Cerkev rovtarska je bila sezidana 1708. V Rovtah je drevesnica in sirarnica. Na severo-vshodni strani Rovt izvira Poljanščica, ki se tu kar Sovra imenuje, na južni strani župne cerkve pa Rovtarščica, ki se pa izgubi pod zemljo tik okrajne ceste, ki pelje z Logatca v Rovte. Okolo Rovt so stali nekoč mogočni gozdi, ki so pa sedaj že jako izsekani. — Kalce, vas južno od Logatca. Tu se odcepita od tržaške ceste: cesta skozi Hotedrščico in Godovič v Idrijo, in pa cesta čez Hruščico v Ajdovščino na Goriškem. — Južno od Kalc je Grčarjevec. Tam je Kališeva jama. — Jakovica. Pri tej vasi se steka Unec pod zemljo. V okolici, t. j. na severnom robu Planinske doline je več jam: Lipertova jama, Skednjica, Mrzla jama, ki je v zvezi z Vranjo jamo, dalje Fortunova jama in Velika jama in konečno v hribu Gradišče Vražja jama. — Laze ob vshodnem robu Planinske doline ležeča vas. Pri vasi je troje jam: Erjavčica, Mačkovica in Falkenhaynova ali Gmajnska jama.

Planina. (464 *m*, 1140 pr.) Ta kraj je bil v 14. stoletju last gospodov Albenskih, in se je imenoval takrat tudi »Alben«. Ko so izmrli ti, so ga dobili grofi Goriški, za njimi pa Hallerji in Eggenbergi. Cerkev sv. Marjete je imela že 1560 vikarija, župnija je postala še le 1848. — Južno od Planine je dolinica: Málini imenovana. V nji vre iz zemlje 31 vrelčkov in blizo njih se dviga mogočna stena, v koje znožji se odpira votlina, iz katere privira Pivka, ki se pa tu Unec imenuje. Ta votlina se imenuje Planinska jama. Preiskana je že 5 *km* daleč. V nji je več jako obsežnih prostorov, a tudi jezero, za kojim se jama razdeli na dve veji: po zapadni teče Pivka, po vshodni pa one vode, ki prihajajo od Cerkniškega jezera, in se tu pod zemljo iztekajo v Pivko. Nad izvirkom Unca pa stoje razvaline Planinskega gradu. — Jugo-vshodno od Planine se pa vleče kaka 2 *km* dolga dolinica, po koji teče potok Rakek. Ta potok izvira v tej dolini iz neke jame, koja je 600 *m* dolga, in se pogubi v produ. Le kedar prav naraste, takrat pa teče prav do konca dolinice, ter se izgubi tam v tako zvani Škocijanski jami, v koji je tudi mnogo kapnikov. Čez potok sta dva naravna mosta. Rakek je odtok Cerkniškega jezera. — Ob cesti s Planine v Postojino sta pa še dve jami: Kolčivka in Mala Kolčivka.

Postojina. (548 *m*, 1709 pr.) Leži ob Pivki. Nad njo se dviga 676 *m* visoki grič Sovič. Ko so se 30 pr. Kr. polastili Rimljani te pokrajine, so sezidali na Soviču kastel, ki se je imenoval baje »Poreston«. Grajščina postojinska, sedanja razvalina, je bila sezidana v 10. stoletju. V starih rokopisih se najde najprej ime »Ariperch«, potem »Arisperch«, pozneje »Arensperch« in »Adlersberg«. Najprvo je bila last furlanskih in koroških vojvod, potem oglejskih patrijarhov in od 1313 Goriških grofov. Leta 1371 sta jo kupila Leopold III. in Albreht III., a sta jo zastavila 1372 grofu Hermanu Celjskemu. Leta 1680 so jo dobili Turjačani, 1789 je

treščilo vanjo, in pogorela je do tal. Nov grad se je sezidal potem v trgu. Tega je prodal knez Ferdinand Turjaški 1707 nekemu Oblaku, od kojega ga je pa kupil 1722 cesar Karl IV. ki je ustanovil tu žebčarijo, ki se je pa preselila 1736 v Prestranek. V 15. stoletju je imela Postojina dve cerkvi: sv. Štefana in sv. Andreja. Svojega duhovna je dobila Postojina 1645, beneficijata se je ustanovil 1728, župnija 1794 in dekanat 1844. Sedanja cerkev je bila sezidana 1747. Podobo sv. Frančiška v stranskem altarju je napravil Herlein, freske pa 1876 Fabris. Šolo so imeli Postojinčani že 1702, sedanje šolsko poslopje se je sezidalo 1810, v letih 1864 in 1882 pa prezidalo. Na pokopališču počivata: Peter Hicinger in štajarski pesnik Fellingner. Grand Hotel je bil sezidan 1874. Na njegovem mestu je stala od 1853 do 1870 Lebanova pivovarna. Francozi so ustanovili v Postojni gimnazijo.

Pri Postojini je svetovno znana Postojinska jama. Sprednji nje del je bil že znan 1213, ostali del se je pa odkril 1818. Vhod vanjo je 19 m nad iztokom Pivke v jamo, dolga je 4172 m, in železnica gre po nji 2268 m daleč. Toplota v nji znaša 9—11°C. V jami je mnogo velikanskih prostorov: 1. Velika dvorana z naravnim mostom, pod kojim teče Pivka; 2. Stara jama; 3. Jama cesarja Ferdinanda s plesiščem; 4. Cesarja Franc Jožefa in cesarice Elizabete jama; 5. Jama cesarice Marije Ane; 6. Jama nadvojvode Ivana; 7. Kalvarija. Imenitni kapniki so v nji: krstni kamen, prižnica, zvon, orglje, Marija z detetom, Petrov stol, izpovednica, lev, kol v železu, lisica, mrtvaška glava, steber »brilijant«, veliki altar, zagrnjalo i. t. d. V jami prebiva troje vrst podzemeljskih hroščev: Adelops Khevenhilleri, Adelops Adbyssinus in Anophthalmus Schmidtii. Našli so pa v nji tudi kosti medveda brlogarja (*Ursus spealeus*) in neke mačke: *Felis spelaea*. — Severno od Postojine sta pa še: Črna jama in Pivka jama. V prvi živi človeška ribica: *Proteus anguineus*; drugo pa pretoka Pivka, ki napravlja v nji štiri jezera. Za četrtim se razprostira tako zvana Lujizina jama, kjer moli orjašk stalagmit iz vode. — Vshodno od Postojine pod Pečno Rebrom je pa Žurjeva jama. — Zapadno od Postojine pri Velikem Otoku je pa 350 m dolga jama, v koji je premnogo krasnih kapnikov. Odkrili so jo 1890, in je v zvezi s Postojinsko jamo. A še dve drugi jami sta pri Velikem Otoku in sicer: Ledenica in Kršljevka. Pod Postojino »pri Hudičku« se odcepi cesta v Reko.

Hraše. Pri vasi je jama Rogljevica. — Severo-zapadno od Hraš so Hrenovice. (378 m, 228 pr.) Leže ob znožji Nanosa. Župnija je bila tu ustanovljena 1318. Do 1832 je spadala pod Trst, od tega leta pa spada k ljubljanski škofiji. Šola je tu od 1850. V okolici te vasi izpod Nanosa izvira Nanosica iz mnogih vrelcev nad vasema Ubelsko in Stranje. V Stranjah izvira pod cerkvijo sv. Križa. Izliva se pred Postojino v Pivko. Vanjo tečeta: Koratanščica in Šmihelščica. Od Stranj je pot mimo

cerkve sv. Brica na Nanos. — Severo-zapadno od Hrenovic je Sv. Mihael. Tu je bilo staro gradišče. — Severno pa grad Pred Jamo. Vas Pred Jamo leži v globoki dolini pod 123 m visoko pečino, v koje votlini je vzidan stari grad. Pod gradom je pa še jedna votlina, v kojoj se izliva potok Lokva, ki prihaja v Vipavi pod imenom Vipava zopet na dan. Poleg one votline, v koji je grad, so pa štiri druge. Znamenit je ta grad po svojem zadnjem posestniku Erazmu Luegarju. Ta je ubil na Dunaju maršala Papenheima, ki je žalil njegovega nesrečnega prijatelja Baumkirchnerja, in je ubežal potem na svoj grad. Tu so ga zasledili cesarski vojaki ter ga ustrelili 1485. Grad je dobil potem 1566 grof Kobencel, in 1570 je bil sezidan nižje doli novi grad.

Razdrto. (580 m, 304 pr.) Leži ob znožju Nanosa. Cerkev je bila sezidana 1653, šolski pouk se je pa pričel 1784. Na znožju Nanosa se pa dviga razvalina Gradišče. Hicinger je trdil, da so bili ti rimski nasipi s posadkami. Od Razdrtega je pot na Nanos mimo cerkve sv. Jeronima. Severo-zapadno je pa sedlo iz numulitnega apnenca, čez koje je prehod v Vipavsko dolino.

Senožeče. (565 m, 820 pr.) Na klancu pred Senožečami je razvodje med Črnim in Jadranskim morjem. Okolo kraja so senožeti, pašniki in gozdi. Od senožet ima kraj tudi ime. Nad Senožečami razvaline gradu. Bil je 1400 v posesti plemičev Walsee, po njihovi smrti je pripal cesarski hiši. Leta 1509 ga dobi grof Frangepano od cesarja, za njim mu je bil lastnik Lamberg, 1660 ga pa dobi Ferdinand Porcija, in ta rodovina ga ima še dan danes. V 17. stoletju so bile v gradu slike Titianove. V Lozi pri Senožečah je jama, v kojoj so se skrivali ljudje v turških bojih. V nji je več vrst hroščev: *Leptoderus Hohenwartii*, *Bothrus spe-laesus*, *Sphrodus cavicola*, *Adelops acuminatus* in *Epeira fusca*. — Južno od Senožeč v Reški dolini so vasi: Famlje, Britof in Vrem. Pri Famljah izvira Fameljski potok, ki se kmalu izteka v Reko. Pod vasjo Britof se je kopal nekoč premog. V Vremih je pa fara od 1395.

21. Vič - Polhov Gradec.

Bokalci (grad). Ime je nastalo iz: ob Kalu. Staroslovenska beseda »kal« pomenja blato = ilovica, od tod tudi izraz kalna voda. Ker je segalo še v Valvazorjevem času prav do sem močvirje, rekli so temu kraju »ob Kalu«, iz česar je nastalo Bokalci. Grad ta so sezidali najbrže Hertenbergi. Poznejši njegovi gospodarji so bili baroni Strobelhofi, ki so ga v 17. stoletju na novo pozidali. Po njih ima grad tudi svoje nemško ime. Za njimi so mu bili posestniki grofi Lambergi, in sedaj ga ima neki Ljubljčan. V gradu je mnogo slik nizozemskega slikarja Almanaka, ki je nekaj časa tu prebival. Pod gradom se združita Gradaščica

in Šujca. Malo nižje pa zapusti strugo združene te vode en del Mali graben, ki teče potem skozi mestni log v Ljubljano. — Razole. Nad vasjo gradišče.

Dobrova. (324 m, 413 pr.) Pod Rimljani so bile tu opekarne. Kapelica Matere Božje je stala tu že okolo 970, prva cerkev 1231, sedanja pa obstoječa iz dveh osmoogelnatih rotond, kateri nosita kupoli, je od 1716. Na mrtvašnici pokopališča je na opresno slikana poslednja sodba, delo Ivana Potočnika. Cerkev je bila v začetku šentvidska podružnica, od 1723 samostojna župnija. Božja pot je tu slovela že v 13. stoletju. Od 1853 do 1858 je bil na Dobrovi učitelj naš slavni Praprotnik. Zapadno od Dobrove se vleče dolina Šujce proti Sv. Joštu, kjer izvira ta potok.

V tej dolini je vas Horjul. (342 m, 539 pr.) Cerkev sv. Marjete je bila tudi najprej šentvidska podružnica. Vikarijat je bil ustanovljen 1733 pri cerkvi sv. Kancijana v Vrzdencu, a 1789 je bil prestavljen v Horjul, in ob enem povišan v župnijo. Sedanja cerkev je bila sezidana 1670. — Jugo-vshodno od Horjula je grad Lesno Brdo. Stari grad je stal v gozdu na gori. Leta 1421 mu je bil posestnik prijatelj Erazma iz Jame Baumkirchner. Njegov sin se je spuntal proti cesarju in je bil obglavljen v Gradcu. Precej se je na povelje cesarjevo razrušil ta grad. Novi grad je bil sezidan v 17. stoletju. — V okolici horjulski se je kopal antracit in železna ruda. — Vrzenec leži jugo-zapadno od Horjula. Ta vas je dobila ime od bistrega studenca, ki izvira pred vasjo na več mestih iz zemlje. Tukajšnja cerkev je bila vikarijat od 1733—1789. Celarji, zapuščen rudnik. — Žažar, staro gradišče. Mogoče tudi, da je bil tu altar poganskih Slovencev. — Sv. Jošt. (621 m, 227 pr.) Stoji na gori izpod koje izvirata Mala Voda in Šujca.

Severno od Dobrove je Stranska Vas. Tu se kuha brinjevec, slivovec in jagodovec. Nad to vasjo v dolini Stranskega grabna so Čeplje. Tu so razvaline starega gradu, kojega so tudi sezidali vitezi Hertenbergi. V drugi polovici 17. stoletja mu je bil posestnik Jarnej Bozjo (Božič), župan ljubljanski. Nad Čepljami je Prevalnikovo sedlo, prehod z Dobrove v Št. Vid. S sedla na levo je pa pot na Toško Čelo. — Dalje v dolini Gradaščice je Gabrije, kjer se izliva Jarčji potok v Gradaščico. V vasi izdelujejo ob zimskem času grablje. Nad vasjo je gora Ravnik (725 m), v nji je podzemeljska jama Malenica. — Hruševo. Nad vasjo je na 412 m visocem griču cerkev sv. Jurija. Gričku se pravi »na partici«. Ime to je iz laške besede »fortezza«, ta pa iz latinske »fortilicium« = trdnjava. Mogoče, da je bila tu kaka rimska trdnjava. Nasproti tega grička se izliva Črni potok v Gradaščico, ob njem je pot čez Osredok v dolino Ločnice in po nji v Soro. — Dvor. Ta mala vasica ima dve cerkvi: sv. Petra in sv. Nikolaja. Prva je jako lepa.

Zidana je v gotiškem slogu, portal pa v renesanskem. Zidali so jo od 1525 do 1561. Veliki altar je stal s prva v sredi cerkve. Na zidu so gotiške slike. Cerkev sv. Nikolaja je bila tudi gotiška, a bila je večkrat prezidana. Vshodno od Dvora je grič Babna Gora (555 m). Na nji so ostanki starega gradu, zovejo ga »Tabor«. Pripoveduje se, da so na to višino pridrli Turki, a odgnale so jih ženske s kropom in vrelo smolo. Od tod ime »Babna Gora«.

Polhov Gradec. (400 m, 365 pr.) Cerkev Matere Božje v začetku vikarijat šentvidski je od 1622 samostojna župnija. Sedanja cerkev je bila sezidana 1728. Imenitni sta v cerkvi Mencingerjevi sliki: smrt Jožefa in sv. Anton. Na severnem koncu vasi stoji grad. Stari grad, sedaj v razvalinah, je stal nekoliko višje. Gospodarji so mu bili v 13. stoletju gospodje Pillichgrazi, 1511 ga je porušil potres. Novi grad, ki je bil potem sezidan, je bil še v tem stoletju last grofov Blagayev, sedaj mu je lastnik Janko Urbančič. Severno od Polhovega Gradca sta Gromada in Tošec. Na njiju je pot iz doline Božnje, ki se steguje na sever od vasi. Pod vasjo se pa združita Božnja, izvirajoča pod Črnim Vrhom in Mala Voda, prihajajoča izpod Sv. Jošta, in ta združena voda se imenuje Gradaščica. — Gora sv. Lovrenca ali sploh Gora (825 m) severozapadno od Polhovega Gradca. Tu se je našlo prastaro gradišče. Na ravni vrh gore so stale lesene hiše, pri vshodu pa močan zidan stolp. Našle so se tudi lepe starine iz rimskih časov, zvonci, tehtnice, sekire, žage in bakrene posode. Na tej gori raste 356 raznovrstnih rastlin, tu je našel grof Blagay 1837 do takrat še nepoznano kraljevo rožo (Daphne Blagayana), in 1838 je botanizoval tu saksonski kralj Friderik Avgust. V spomin nanj je postavil grof Blagay spomenik pod to goro. — Črni Vrh, vas stoječa na 862 m visokem hribu. Severno od nje je stal že v 10. stoletju grad Bosisen.

22. Logatec - Ajdovščina.

Južno od Logatca pri Kalcih se odcepi od tržaške ceste na desno cesta čez Hrušico v Ajdovščino. Ta cesta je bila izpeljana tu že v pred-rimski dobi, in je bila pozneje tudi Rimljanom važno občilo. — **Hrušica**, 867 m, visoko ležeča vas. Imenovala se je pod Rimljani »Ad Pyrum in Alpe Julia«. Cerkev sv. Jedrti, ki je tu stala, je sedaj opuščena. V Hrušici se vidi iz rimskih časov četverovoglat zid, kojega vsaka stran meri blizu 70 m. Iz Hrušice je pot na Javornik (Kranjski Rigi) 1242 m. — Podkraj. V občini je mnogo podzemeljskih jam in globeli, propadov in brlogov. V gozdih se žge oglje. V okolici je mnogo divjačine, posebno pa polhov. — Col. (610 m, 137 pr.) Imenuje se tudi Podvelb, ker je bil farovž z nekim kmečkim poslopjem zvezan z obokom nad cesto. Col se pa pravi, ker se je pri prvi hiši v vasi, ko se

pride iz Ajdovščine, pobirala nekoč colnina ali »aužlak« od blaga, ki se je tod vozilo. Ta hiša ima še sedaj ime »na Aužlaku«. Tu je bila tudi rimska naselbina, ki se je baje imenovala »Odra«. Utrdbe na raznih mestih okolo Cola so branile prehod čez Hrušico. S Cola je cesta v Idrijo. — Šturija. Ime od sv. Jurija, patrona cerkve. Nad vasjo izvira potok Hubelj (Fluvius frigidus) iz 9 ljukenj, dela mejo med Kranjskim in Goriškim, ter se izliva pri Ustju v Vipavo. Prvi početek Šturije je bilo rimsko mesto »Castra« na desnem bregu Hublja. Bil je s prva vojaški tabor, a poleg njega je nastalo s časom civilno mesto. Obstoja je tudi še v srednjem veku, ker so se našli tod tudi razni denarji iz srednjega veka. V Šturiji raste vino, žito in sadje, tu sta tudi dve fužini za koltovino. V »Podrti Gori« se najde bel marmor, ki so ga kopali tu že Rimljani, blizo tam tudi »beauxit«, kakor v Bohinjski dolini. Onstran potoka Hublja je Ajdovščina.

23. Planina-Lož.

Pri Spodnji Planini se odcepi od tržaške ceste proti vshodu cesta, ki pelje skozi Rakek v Cerknico in Lož.

Cerknica. (576 m, 1547 pr.) Tu je že jako stara župnija. Cerkev je imela že v 13. stoletju svojega župnika. Staro cerkev so požgali 1472 Turki, nova je bila pa sezidana 1482 v gotiškem slogu. Šola je tu od 1689. Cerknica leži na severnem robu Cerkniške doline, v koji se nahaja znamenito Cerkniško jezero. Ob robu jezera je več jam, po kojih odteka njegova voda pod zemljo, in nekaj tacih, iz kojih privira zopet na dan. Med prvimi so na severnem robu: Bečke, Mala Karlovica in Velika Karlovica. Voda, ki odteka skozi Veliko Karlovico prihaja v sosedni Škocijanski dolini kot potok Rakek na dan, ki se steka v nji pod zemljo, ter se v Planinski jami nad jezerom izliva v Pivko. Na zapadnem robu je jama Okenca imenovana, na južnem pa Šlezingerjeva jama. Tudi po teh dveh odteka voda iz jezera. Priteka pa iz zemlje v jezero skozi Suhadolico in Vranjo jamo, ki sta obe pod Javornikom. — Vshodno nad Cerkniško dolino je Križna Gora 857 m. Na nji je stalo prazgodovinsko gradišče. Sedaj je tu cerkev sv. Križa. V tej gori je tudi znamenita votlina: Križna jama, v koji so se našle kosti medveda brlogarja.

Lož. (599 m, 411 pr.) Lož je staro mesto. Dobil je 1477 mestne pravice, a pri vsem tem še do današnjega dne nima niti cerkve, niti šole. Tacega mesta menda ni na celem svetu. V njem je tudi poleg nekaterih zidanih hiš še mnogo lesenih bajt. Meščani ložanski so primorani hoditi v cerkev »na kmete«, to je v sosedni Stari Trg, in otroci ložanskih meščanov si morajo hoditi um bistriv v šolo »na kmete«, to je zopet v Stari Trg. Nad mestom so razvaline starega ložanskega gradu.

V 13. stoletju so ga imeli v posesti gospodje Ložanski, za njimi Ortenburžani, nekaj časa tudi oglejski patrijarhi, potem Celjski grofi in za njimi Habsburžani. Severno nad Ložem je Mrzla jama. — Južno od Loža je Stari Trg. Prav za prav bi se moralo reči Novi Trg, kajti starih poslopij ni tu skoro nič. Hiše v tem kraju so jako čedne, tu je tudi fara za Lož, ki je imela že pred 1221 svojega duhovnika. Tudi tukajšna šola je že stara. Poučuje se od 1760. Sedaj je štirirazrednica z dvema dekliskima paralelkama. — Jugo-zapadno od Starega Trga je hrib Ulaka 626 *m*. Na njem je stalo preznamenito gradišče, morda nekdanji Metullum. To gradišče, je bilo močno utrjeno, in hiše v njem so bile zidane. Sedaj so na tem prostoru njive. Na tem hribu se je našlo mnogo predmetov iz hallstadtske dobe, a tudi iz rimskih časov. Najbrže so zasedli po zmagi prvotnih prebivalcev Rimljani ta kraj, ter imeli v njem svojo posadko.

Južno od Loža je Snežniška dolina, po koji teče potok Obrh, in v koji leži tudi Snežniška grajščina. Četrť ure južno od tega gradu privira na dan ta potok, ter se skrije pod zemljo pri Danjah. Tu se je rodil 1799 Jurij Kosmač. Kedar ima potok Obrh mnogo vode, preplavlja celo dolino. Odteka pa takrat v podzemeljsko jamo Golubino, nekoliko višje, kakor navadno. Od Snežniške grajščine proti jugu gre potem pot na Snežnik 1796 *m*. Najprvo se gre po cesti do Leške doline, potem dalje čez Valkovec in Gašparjev Hrib k stari koči in od tod na vrhunec.

24. Postojina-Ilirska Bistrica.

»Pri Hudičku« pod Postojino se odcepi od tržaške ceste cesta v Reko. Nekoliko v stran leži vas **Oreh**. Tu sta dve podzemeljski jami in sicer: Žegnana in Berlova jama. V njih je hrošč »Anophthalmus Schmidtii. — Južno od Orehka je Prestranek. V gradu je žebčarija od 1736. — Južno od tod tudi nekoliko v stran od ceste je Slavinja (540 *m*, 432 pr.) Slavinjska župnija je najstarejša ob Pivki, tu je bil že 1267 dekan. Do 1830 je spadala pod tržaško škofijo, in 1844 se je prestavil dekanat v Postojino. Na Tabru, strmem griču pri Slavinji so razvaline starega gradu. Razen teh se pa vidijo na Babi 734 *m*, na Selskem in Ambroževem Gradišču razvaline starih zidov in nasipov iz predrimske dobe. Za Slavinjskim Hribom se najdejo mnogokrat rimski denarji.

Št. Peter. (578 *m*, 273 pr.) Župnija je bila tu ustanovljena 1780. V vasi je parna žaga. Južno od vasi je grič Sv. Primož 721 *m*. Tu je stalo gradišče, isto tako tudi na 604 *m* visokem Gradišču. Tu se odcepi od glavne proge južne železnice postranska v Reko. Jugo-vshodno od Št. Petra izvira Pivka iz več vrelcev. — Zagorje. (569 *m*, 659 pr.) Leži ob cesti v Reko. Duhovnjija je tu od 1722. Sedanjo cerkev so pa

sezidali 1789. Vas obdajajo na zapadu gore Gromada in Tabor, kjer je bila tudi prvotna župnija zagorska, kojo so premestili 1722 v Zagorje, na jugo-zapadni strani pa vrh Gradišče 794 *m*. Na vseh teh višavah so stala prazgodovinska gradišča. — Vshodno od Zagorja je pa grad Kalec, kjer se je rodil 1818 Miroslav Vilhar. — Knježak. Na jugo-zapadni strani te vasi je hribovje, ki se zove »Pod Studencem«. Tu so ostanki gradišča in turškega tabora. S Knježaka proti vshodu pelje cesta v Koritnico, potem dalje k gozdarski koči, od tod na jug čez Javor k Ledeni jami, in od nje po južnem robu na Snežnik. — Trnovo. (412 *m*, 696 pr.) Cerkev tukajšnja ima pa 454 *m* nadmorske višine. Nje postanek je bil v 12. stoletju, prvega župnika je pa imela 1318. Sedanja cerkev je bila sezidana v 14. ali 15. stoletju. — Od 1889 imajo tu šolske sestre de Notre Dame samostan in šolo. — Ilirska Bistrica. Nad vasjo izvira Bistrica iz več virov. Nad izviri so razvaline Bistriškega gradu. Grad so imeli v posesti najprvo gospodje Bistriški in potem grofi Celjski. Bistrica ima kratek tok, goni več žag, ter se takoj pri Bistrici izliva v Reko. Ta izvira pa v Istri. Teče po celi Trnovski in Vremski dolini, ter se izliva v Škocijansko jamo na Primorskem. Pri Devinu pa prihaja zopet na dan z imenom Timavus. — Zapadno od Bistrice pa leži vas Zarečje, kjer se koplje nekaj rujavega premoga. — Dalje ob Reki je pa Prem, ki stoji na visokem holmu, kojega podnožje oblija na severo-zapadni in severni strani Reka. V Premu je star grad, sedaj last kneza Porcija. V njem so bili do 1840 cesarski uradi, ki so se pa tega leta preselili v Bistrico. Reka teče potem dalje mimo Vrem, Britofa in Famelj in dalje na Primorsko v Škocijansko jamo.

25. Razdrto - Vipava - Ajdovščina.

Z Razdrtega proti zapadu pelje cesta v krasno in rodovitno Vipavsko dolino. Razteza se ta dolina od jugo-vshoda proti severo-zapadu, ter ima od Vipave dalje aluvijalna tla. Na severni strani jo obroblija kredne stene Nanosa in Hrušice, na nasprotni strani pa vrhovi tako zvanega Tržaškega Krasa. Dolga je 20 *km*. Ker ima ta dolina najvišjo toploto na Kranjskem t. j. 12,5°C, dozoreva v nji že zgodaj sadje. V nji se pridelava obilo dobrega vina, med kojim je posebno znamenit vipavski pikolit. Vipavska dolina je prišla že leta 128 pred Kr. pod rimsko oblast, in rimski cesar Probus je dal tu zasaditi prvi vinsko trto.

Prva vas v tej dolini od Razdrtega so Lozice, in nekoliko dalje Št. Vid. (175 *m*, 393 pr.) Blizo vasi teče Loziški potok, ki izvira v Golem Vrhu 709 *m* nad Razdrtim. Združi se z Orehovškim potokom v Močilnik, ki se izliva v Vipavo. Cerkev je tu že stara, imela je kaplana že 1573. Šolski pouk se je pričel tu že 1783. Odličen Šentvidčan je Matija Vrtovec.

ki je bil tu duhovnik od 1813 do 1851. K fari spada podružnica sv. Nikolaja prav v sredi Nanosa. Cerkevica ta je bila posvečena 1699. Prebivalci Št. Vida se pečajo z vinorejo (pikolit), s poljem, živinorejo in svilorejo. — Severo-zapadno od Št. Vida je vas Podraga ob Podraškem potoku, ki se izliva v Močilnik. Cerkev se je sezidala v 15. stoletju, 1839 se je pa razširila. V cerkvenem oziru je spadala Podraga pod Št. Vid, toda ko so pred desetimi leti zapretili prebivalci, da prestopijo k pravoslavni veri, so dobili svojega župnika.

Vipava. (104 m, 1032 pr.) Vipava je bila nekoč last oglejskih patrijarhov, in po njih so jo dobili grofi Lanthieri. Jeden iz te družine Lorenc baron Lanthieri si je pridobil velike zasluge s tem, da je 21. marcija 1584 zapovedal protestantom, ki so se širili takrat po Vipavski dolini, da imajo v 14 dneh zapustiti ta kraj. Proti severu od Vipave je na 230 m visokem griču stari grad v razvalinah. Sezidan je bil morda v 12. ali 13. stoletju. Grad v trgu je bil sezidan pozneje. V gradu izvira izpod Nanosa reka Vipava iz več vrelcev. V trgu sta dve cerkvi: sv. Štefana in sv. Marka. Fara je bila tu ustanovljena 1275 pri cerkvi sv. Marka. A ko so potem 1345 sezidali cerkev sv. Štefana, so predstavili faro k nji. Veliki altar v tej cerkvi je iz marmorja, in prezbiterij je poslikal Wolf. Do 1830 je spadala Vipava pod tržaško škofijo. Krasno je vipavsko župnišče. Šola je jedna najstarejših kranjskih. Imenitna je tudi radi tega, ker je to prva kranjska šola, v koji se je poučavalo vsaj delom v slovenskem jeziku. V nji se je učil tudi Žiga pl. Herberstein, rojen v Vipavi 1486. Vničili so jo turški in benečanski boji. Marija Terezija jo je zopet oživila 1774. Blizo Vipave je bilo rimsko pokopališče. V Vipavi se je rodil 1818 Štefan Kocijančič. — Jugo-zapadno od Vipave je vas Slap. Nad vasjo se dviga 423 m visoki Rzeljski Tabor, s kojega je lep razgled. — Severo-zapadno pa stoji cerkev Matere Božje v Logu sezidana v 17. stoletju. Ima tri zvonike. Pred njo stoji iz kraškega marmorja izklesan kip nekega huzarja, ki je pal tu v boju 3. oktobra 1813. Od te cerkve gre potem dalje cesta v Šturijo in od tod v Ajdovščino na Goriškem.

KAZALO.

	Stran
Predgovor	I
A. Zgodovina kranjske dežele	3
B. Lega kranjske dežele	9
C. Tla kranjske dežele. I. Gorenjska tla.	
1. Triglavski skupek	10
2. Loška goratina	13
3. Polhovgraške gore	14
4. Idrijska goratina	15
5. Karavanke	16
6. Kamniške planine	17
7. Podpeško pogorje	17
8. Ljubljanska ravnina	18
II. Dolenjska tla.	
1. Severo-vshodni del	19
2. Jugo-vshodni del	20
3. Zapadni del	20
III. Notranjska tla	21
D. Kranjske vode	23
1. Povodje Jadranskega morja	24
2. Povodje Črnega morja	24
3. Jezera	27
E. Podnebje kranjsko	29
F. Statistika.	
1. Površina in prebivalci	30
2. Uprava in vlada	31
3. Cerkev	31
4. Šolstvo	32
5. Kmetijstvo	32
6. Živinoreja in lov	33
7. Rudarstvo	33
8. Obrtnost	34
9. Občila	34
10. Finance	35
11. Politična razdelitev Kranjskega	35
G. Krajepis.	
1. Ljubljana	35
2. Ljubljana-Fužine	41
3. Medvode-Škofja Loka	50
4. Škofja Loka-Idrija	52
5. Škofja Loka-Sorica	55
6. Škofja Loka-Kranj	56

	Stran
7. S Kranja ob Kokri	57
8. Naklo - Tržič - Ljubelj	59
9. Lesce - Bled - Bohinjska dolina	59
10. Ljubljana - Trojana	62
11. Trzin - Kamnik	65
12. Kamnik - Kranj	68
13. Prevoje - Vače	70
14. Ljubljana - Zagorje - Krško	70
15. Ljubljana - Rudolfovo	74
16. Rudolfovo - Mokronog	78
17. Rudolfovo - Krško	79
18. Rudolfovo - Metlika - Črnomelj	79
19. Ljubljana - Kočevje	81
20. Ljubljana - Senožeče	85
21. Vič - Polhov Gradec	88
22. Logatec - Ajdovščina	90
23. Planina - Lož	91
24. Postojina - Ilirska Bistrica	92
25. Razdrto - Vipava - Ajdovščina	93

25
26
53

